

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Бовкун Ольга Анатоліївна

**ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДІАГНОСТИКИ ТА УПРАВЛІННЯ
ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ
АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ**

Монографія

Умань
Візаві
2019

УДК 338.432(02)

Б72

Копіювання, сканування, запис на електронні носії монографії в цілому або будь-якої її частини заборонено

Автор

Бовкун О. А., канд. екон. наук, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Рецензенти:

Чирва О. Г., доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту економіки та бізнес-освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Зянько В. В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та інноваційного менеджменту Вінницького національного технологічного університету;

Лісовий А. В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аудиту та економічного аналізу Університету державної фіскальної служби України.

Рекомендовано до друку Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 5 від 26.11.2019 р.)

Бовкун О. А.

Б72 Формування системи діагностики, управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери : монографія / Бовкун Ольга Анатоліївна ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Візаві, 2019. – 135 с.

Монографію присвячено дослідженню теоретичних та методичних основ формування системи діагностики, управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери та формування концепції стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств як головного фактора оптимізації бізнес-процесів (на прикладі харчової галузі).

Обґрунтовано концептуальні засади побудови та функціонування гнучкого механізму управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери з урахуванням змін зовнішнього середовища на засадах комплексного використання інструментів діагностики в контексті економічного захисту інтересів стратегічного розвитку підприємств агропродовольчої сфери, удосконалено структуру та елементний склад системи діагностики економічної безпеки підприємства шляхом виділення її інноваційної та соціальної складових, що дозволяє виконувати всебічну оцінку ефективності та дієвості системи управління економічною безпекою на підприємствах агропродовольчої сфери за рахунок комплексного використання інструментів моніторингу економічної та фінансової стійкості з визначенням фінансового навантаження на проведення захисту власних активів та економічних інтересів в умовах впливу зовнішніх деструктивних факторів.

Монографія буде корисною викладачам та аспірантам економічних спеціальностей.

УДК 338.432(02)

© Бовкун О. А., 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇЇ ДІАГНОСТИКА	6
1.1. Наукові засади та економічний зміст дефініції «економічна безпека»	6
1.2. Механізми формування економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери	25
1.3. Методичне забезпечення оцінки рівня економічної захищеності підприємств агропродовольчої сфери	32
РОЗДІЛ 2. ТЕНЕДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДІАГНОСТИКИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ	40
2.1. Аналітичне забезпечення економічної стійкості підприємств агропродовольчої сфери в процесі захисту їх економічних інтересів	40
2.2. Діагностика тенденцій економічного розвитку підприємств в контексті економічної безпеки	53
РОЗДІЛ 3. УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ	77
3.1. Удосконалення стратегії реалізації системи діагностики та управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери	77
3.2. Імунізація ресурсного потенціалу в системі економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери	85
3.3. Управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери	101

ПЕРЕДМОВА

Негативні наслідки кризових явищ, що досить довго зберігаються в агропродовольчій сфері України через складну геополітичну ситуацію, вплив інерції кризового тренду, тривале виснаження ресурсів суб'єктів агропродовольчої сфери в умовах перманентного структурного перетворення національної економіки, потребують дієвих механізмів захисту економічних інтересів власників бізнесу в агропродовольчій сфері.

Процеси ринкової трансформації в агропродовольчій сфері української економіки обумовлюють необхідність подолання інерції сформованого тренду ринково-трансформаційної кризи, галузева специфіка якої проявилася в катастрофічній глибині економічного спаду, його більш затяжному характері, деградації сільських територій, втраті міжгалузевих зв'язків, відсутністю інвестицій, неефективних управлінських антикризових механізмів, виробничо-економічного і людського капіталу, зростаючому диспаритеті цін, вимитих оборотних активах, недієвими інструментами державної підтримки та ін.

Вирішення проблеми компенсації негативного, тривалого впливу на розвиток агропродовольчої сфери вбачається насамперед у створенні системи економічної безпеки та її діагностики в процесі функціонування її суб'єктів.

Проте нестворені умови для ефективного інноваційного розвитку, імперативи несформованого агропродовольчого ринку, зумовлюють необхідність розробки науково – обґрунтованих програм підвищення конкурентоспроможності галузі забезпечення захисту економічних інтересів підприємств агропродовольчої сфери на основі формування системи діагностики та управління економічної безпеки.

Розгляду в наукових дослідженнях проблемних питань управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери присвячені наукові праці Березівського П.С., Маліка М.Й., Пасхавера Б.Й., Борисової В.А., Варанлія З.С., Бурової Т.А., Зинов'єва Ф.В., Гришової І.Ю., Дем'яненка М.Я., Лазаренка Д.О., Лупенко Ю.О., Крюкової І.О., Красноруцького О.О., Митяй О.В., Фурмана В.М., Чирви О.Г., Шпикуляка О.Г., Шолойко А.С., Шинкаренко Р., Шабатури Т.С., Хоми І.Б., Шкарлета С.М., Саблука П.Т. та багатьох інших.

Втім, не дивлячись на багатогранність розглянутих вказаними

авторами питань формування системи діагностики та імплементації її інструментарію підприємствами агропродовольчої сфери, значна кількість з них залишаються недостатньо вирішеними теоретично та методично.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у обґрунтуванні теоретично-методичних засад та розробка практичних рекомендацій з формування системи діагностики та управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇЇ ДІАГНОСТИКА

1.1. Наукові засади та економічний зміст дефініції «економічна безпека»

Забезпечення плідних економічних відносин між всіма суб'єктами агропродовольчої сфери в умовах трансформації національної економіки та переходу аграрного виробництва на інноваційну модель розвитку вимагає оптимальних та дієвих зовнішніх та внутрішніх механізмів фінансово- економічної безпеки як на рівні підгалузей, так і на рівні підприємств агропродовольчої сфери. Результативна організація системи економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери базується на ефективних важелях управління фінансовими та ресурсними потоками, яким належить вагоме місце у вирішенні питань фінансової стійкості, фінансового забезпечення сталого розвитку та мінімізації ризиків фінансової діяльності тощо. Окрім цього, формування фінансової складової економічної безпеки підприємств це не лише інструмент мобілізації фінансових ресурсів, що віддзеркалює основні принципи фінансової політики підприємства, можливості реалізації його економічного потенціалу та нарощення ринкової вартості бізнесу тощо.

Під час трансформації ринкової економіки в державі, формування нормативно-правових засад діяльності підприємств, у ринковому середовищі появляються певні фактори, більшість з яких набуває негативного забарвлення, що відповідно визначається як необхідність нарощення економічної безпеки на державному рівні, зокрема рейдерські захвати бізнесу, підвищення рівня криміналізації та проявів корупції в національній економіці, уразливі механізми державного регулювання, низька конкурентоспроможність, непрезентабельний інвестиційний клімат тощо).

Детальна науково-прикладна увага до економічного сегменту категорії «безпека» гарантує збереження державної незалежності, зумовлює стратегію поступального економічного розвитку як на

внутрішньодержавному, так і на міждержавному рівні, забезпечує реалізацію всього комплексу національних економічних інтересів і є матеріальною основою життєдіяльності людини, суб'єктів підприємницької діяльності, суспільства і держави [6].

Визначення поняття економічної безпеки подає академік НААН Малік М.Й. та Б.Й Пасхавер, що розглядають економічну безпеку підприємства в аграрній сфері в тісному зв'язку із продовольчою безпекою та формулюють узагальнююче поняття таких дефініцій як стан захищеності його життєво важливих інтересів від реальних і потенційних джерел небезпеки чи економічних загроз [65].

Таким чином, до останнього часу, на думку багатьох вчених, економічна безпека ототожнюється з процесом акомодатії (пристосування) вітчизняних підприємств до зовнішнього середовища, що перекреслює потенціал та перспективи подальшого розвитку агропродовольчої сфери.

Проте, не лише кризові трансформації економіки агропродовольчої сфери або вплив світової фінансової кризи, чи інші глобальні зовнішні та внутрішні ризики повинні диктувати інститути економічної безпеки чи структурні трансформації її організаційно-економічного механізму. Саме тому постає об'єктивна необхідність у вивченні функціональних складових економічної безпеки та дослідити їх взаємодію в сучасних умовах на ефективність розвитку підприємств агропродовольчої сфери.

Серед функціональних складових економічної безпеки підприємства фінансова складова, що характеризує стан захищеності фінансових інтересів підприємства в процесі їх реалізації, є ключовою, оскільки пріоритетні фінансові інтереси власників бізнесу пов'язані з економічним простором їх реалізації, а в системі економічних інтересів підприємства вони є домінантами, від успішності реалізації яких залежить ефективність розвитку всього підприємства. Жорсткі умови ринкового простору лише посилили роль фінансової складової в системі економічної безпеки підприємства [5].

Зауважимо, що за таких умов, методологія та діагностика економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери більшою мірою спирається на інструменти фінансової складової економічної безпеки та включає в себе показники фінансового стану та фінансової стійкості, проте ними не обмежується, що буде розглянуто нами в

наступних розділах при формуванні методики визначення ефективності економічного захисту підприємств.

Саме економічна безпека підприємства, як комплексна система упорядкованих взаємовідносин, покликана виконувати складні функції регулювання механізмів формування капіталу підприємства та ефективного його інвестування в активи за видами діяльності, досягнення стратегічних цільових фінансових показників розвитку за мінімального рівня ризиків комерційної та фінансової діяльності, з метою довгострокового без кризового розвитку, урахування специфіки та галузевих особливостей, сталого нарощення ринкової вартості бізнесу в майбутньому.

Розуміння стійкості виробничих процесів та фінансової стійкості на рівні підприємства часто в науковій літературі ототожнюється з поняттям економічної безпеки. Так, існує думка, що виробнича стійкість підприємства визначається в процесі його розвитку широким колом факторів, серед яких провідне місце займають фактор обсягу виробничої діяльності, фактор вартості продукції аграрного виробництва, фактор ринкової вартості бізнесу, фактор часу, ризику, ліквідності та інші.

Виробнича стійкість характеризується підвищенням продуктивності, зниженням витрат при виробництві та постачанні продукції, зберіганні матеріальних запасів, скороченням терміну виробничого циклу завдяки новітнім технологіям тощо.

Саме ці фактори, на думку науковців формують економічну безпеку подальшого розвитку підприємства та захист його економічного потенціалу в майбутньому періоді, а також гарантують отримання високого рівня прибутковості його діяльності.

На наш погляд, це визначення є досить дискусійним, оскільки не розкрито чималий прошарок проблем сталого розвитку підприємств, не ураховано специфіку виробництва, збутової діяльності, логістики, інфраструктури, інвестиційної активності, інноваційних моделей та підходів розвитку, соціально-економічної системи, внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків тощо, що потребує подальшого вивчення економічної безпеки з позицій складної наукової категорії та її економічних та інших характеристик, складу елементів, що формують систему економічної безпеки, важелів, що дозволяють керувати системою економічної безпеки та забезпечують її ефективність в сучасних умовах і нормативних документів.

Враховуючи складні умови функціонування підприємств

агропродовольчої сфери та перехідні етапи вітчизняної економіки, актуалізується проблема формування дієвих механізмів забезпечення та важелів управління економічною стійкістю підприємств та всіма її складовими, що можна визначити як інфраструктуру побудови системи діагностики та управління економічної безпекою, забезпечення виконання стратегічних завдань фінансового розвитку та реалізації економічного потенціалу з метою попередження та мінімізації кризових ситуацій, що можуть заперечити сталий розвиток та нарощення ринкової вартості бізнесу в майбутньому (рис. 1.1).

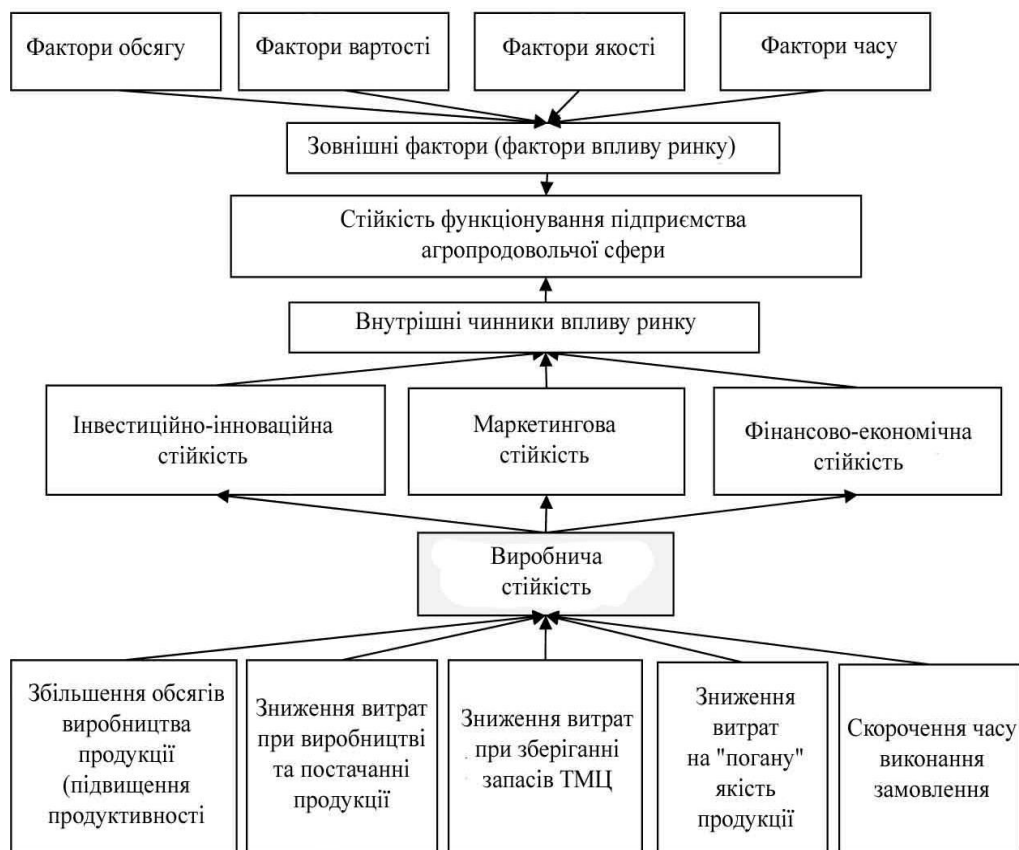

Рис 1.1. Важелі управління стійкості підприємств агропродовольчої сфери, як інфраструктура економічної безпеки

Функція безпеки чи захищеності є необхідною умовою діяльності підприємств агропродовольчої сфери з огляду на те змістовне навантаження та сутнісні характеристики, що вона має реалізувати, та ті непереборні перешкоди, що відчувають суб'єкти аграрної сфери в кризових умовах розвитку національної економіки.

На думку відомих вітчизняних економістів, економічна безпека підприємств є широкою та багатоаспектною економічною категорією, яка віддзеркалює певні економічні відносини щодо формування та

спрямування фінансових потоків держави, суб'єктів господарювання різних галузей, домашніх господарств та інших суб'єктів агропродовольчої сфери та характеризується складністю розуміння внаслідок динамічності трансформацій, широким колом важелів та чинників управління, великою кількістю методологічних підходів до розкриття її змісту та економічної суті.

Всі завдання, що покладаються на економічну безпеку підприємств агропродовольчої сфери щільним чином взаємопов'язані та визначають функціональне навантаження, що притаманне зазначеній системі, але не в повній мірі розкривають її економічну сутність та зміст, що потребує також монографічного дослідження. Незважаючи на підвищення уваги науковців до проблем формування фінансово-економічної безпеки, процеси захисту інтересів суб'єктів господарювання, зокрема в фінансовій сфері, залишаються стихійними та малокерованими, тому в сучасній науковій літературі все ще існує необхідність до узагальнення та систематизації основних характеристик розуміння цієї економічної категорії внаслідок широкого діапазону трактувань методичних підходів. Забезпечення високої динамічної конкурентоспроможності підприємства потребує вдосконалення категорійного апарату, методичного базису оцінки рівня безпеки та ефективності політики її зміцнення, обґрунтування стратегічних пріоритетів та заходів у межах організаційно-економічного механізму гарантування фінансово - економічної безпеки із урахуванням особливостей фінансово-господарської діяльності та сучасного стану розвитку економіко-правового середовища [8].

Серед науковців, що досліджували сутність та зміст фінансово-економічної безпеки, виокремились наступні основні напрями досліджень, які віддзеркалюють еволюцію та наукове розуміння дефініції:

- розуміння економічної безпеки як об'єкту управління ризик-менеджменту та ототожнення із поняттям фінансової захищеності.
- розуміння фінансово- економічної безпеки як об'єкту управління у складі економічної безпеки на макро- та мікро- рівнях.
- розуміння економічної безпеки як інструменту системи моніторингу
- розуміння фінансово-економічної безпеки як об'єкту управління логістичних систем
- розуміння фінансово-економічної безпеки як системи

управління фінансовими ресурсами

- розуміння системи фінансово-економічної безпеки в контексті оптимізації фінансових потоків та управління структурою капіталу.

Широке розмаїття думок та визначень науковців пов'язане також із цільовими завданнями та стратегіями їх досягнення в процесі функціонування підприємств агропродовольчої сфери та пошуку механізмів захищеності від негативних наслідків та факторів зовнішнього середовища. Система економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери характеризується високою динамікою змін під впливом факторів і ризиків, що потребують оптимізації потоків внутрішніх ресурсів (фінансових, матеріальних, інвестиційних, інформаційних, трудових тощо) та управління.

Наявність усіх існуючих теоретико-методологічних та прикладних засад діагностики фінансово-економічної діяльності підприємств зокрема, характеризується значною різноманітністю нормативного, методичного, інформаційного забезпечення і процесуального виконання, що визначає низку розбіжностей між відомими методами діагностики і, відповідно, не забезпечує їх універсальність [4].

Управління фінансово-економічною безпекою підприємства в контексті ризик-менеджменту в сучасних умовах функціонування підприємств агропродовольчої сфери набуло більш поглибленого розуміння, зокрема економічний акцент було переведено зі стратегії мінімізації ризиків комерційної та фінансової діяльності у бік досягнення фінансової стабільності та захищеності всіх видів діяльності у довгостроковому періоді за певного рівня комерційних та фінансових ризиків.

Проблемою фінансової захищеності суб'єктів господарювання опікувалась Хома І.Б., що визначила «Економічну захищеність» як незалежну категорію, яка формується внаслідок цілеспрямованого виокремлення й локалізованого оцінювання окремих складових «фінансово-економічної безпеки», які системно відповідають за захист якості перебігу основних видів діяльності підприємства [13].

Тому, найбільшу увагу та підвищення зацікавленості власників бізнесу до фінансово-економічної безпеки підприємства приділяють з розвитком ризик-менеджменту, в той час, коли змінюється філософія бізнесу та йде активний пошук за допомогою узагальнення внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків підприємств (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Еволюція та зміст концептуальних підходів до обґрунтування суті поняття «фінансово-економічна безпека підприємства» як економічної категорії

<i>Теоретичні підходи</i>	<i>Характеристика підходів</i>	<i>Період дослідження, автори</i>
Концепція ризик-менеджменту	Фінансово-економічна безпека підприємства ототожнювалася з управлінням ризиками діяльності, оцінкою їх ймовірності та обґрунтуванням внутрішніх механізмів їх нейтралізації.	60-80-ті рр. ХХ ст. (Дж. Стігліц) Хома І.Б
Ресурсна концепція	Фінансово-економічна безпека підприємства розглядалася з огляду не на захищеність майна, а на максимально ефективне використання його ресурсного забезпечення	80-90-ті рр. ХХ ст. М. Я.Дем'яненко Горячева К.С., Гудзь О.Є.
Підхід до посилення безпеки підприємницької діяльності в умовах ринкової трансформації економіки та становлення підприємницького сектора	У складних економіко-правових умовах обґрунтовувалася доцільність посилення фінансово-економічної безпеки підприємницької діяльності як складової господарської діяльності підприємства	90-ті рр. ХХ ст. (З. Варналій, В. Сенчагов, М. Єрмошенко, Л. Абалкін, С.М.Шкарлет)
Усталений ресурсно-функціональний підхід (характерний для сучасної зарубіжної та вітчизняної літератури з проблем безпеки)	Безпека підприємства визначається рівнем забезпеченості його функціональними складовими (фінансової соціальної, інформаційної, техніко-технологічної, екологічної, політико-правової, силової, продуктової та ін.)	90-ті рр. ХХ ст. (С.Покропивний, В. Геєць, М.Я. Дем'яненко, В.Г.Андрійчук, В.В.Кужель)

<i>Теоретичні підходи</i>	<i>Характеристика підходів</i>	<i>Період дослідження, автори</i>
Системний підхід, який базується на захищеності від ризиків, ефективності функціонування, здатності до розвитку і взаємозв'язках безпеки, життєвого циклу функціонування підприємства	Фінансово-економічна безпека підприємства характеризує протягом періоду його життєвого циклу: виконання місії та досягнення цілей підприємства; доступ до ринків та ресурсів; належну фінансово-економічну ефективність діяльності; здатність до розвитку; захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз	XXI ст. Бланк І.О., Чирва О.Г.
Логістичний підхід	Досліджує фінансово-економічну безпеку в процесі руху всіх економічних ресурсів підприємства	XXI ст Савенко І. І. Немченко В.А.
Моніторинговий підхід	Розуміння фінансово-економічної безпеки як інструменту системи моніторингу	XXI ст Філіппова С.В. Балан А.С.
Потоковий підхід	Досліджує фінансово-економічну безпеку підприємства в контексті оптимізації внутрішніх та зовнішніх фінансових потоків у часі та за обсягами.	XXI ст Азаренкова Г.М. Гришова І.Ю. Шабатура Т.С., Крюкова І.О.

Джерело: складено автором за допомогою [1-10]

Це дало можливість не лише ідентифікувати ризики, а й за допомогою діагностики показників кількісного виміру її рівня у розрізі окремих складових (інвестиційної, інноваційної, фінансово-кредитної соціальної) охарактеризувати стан фінансової захищеності підприємств, з урахуванням його потенціалу протидіяти ефектам впливу дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища на результати фінансово-економічної діяльності та визначати приховані

елементи «тіньової» діяльності з визначенням істинних видів економічних злочинів.

На наш погляд, обґрунтування економічної захищеності як автономної дефініції можна обґрунтувати за допомогою аналізу наступних досліджень (табл. 1.2).

На наш погляд, цілком випробуваний у практиці зарубіжних та світових підприємств тезис щодо збільшення рівня ризику в залежності від підвищення долі залучених фінансових ресурсів у структурі капіталу в контексті вивчення сутності фінансово-економічної безпеки слід також розглядати як гіпотезу щодо природи її потенціалу. Іншими словами, фінансово-економічна безпека підприємства з одного боку характеризує рівень ризику, а з іншого - має опосередкований, проте вагомий, вплив на рівень потенційного розвитку підприємства.

Отже, фінансово-економічна захищеність підприємства оказує комплексну дію на економічний потенціал розвитку підприємства: в оглядовому періоді визначає економічний стан, на якому дією базових компетенцій та функцій управління економічними ресурсами базується можливість нарощення потенціалу економічного розвитку бізнесу.

З урахуванням специфіки аграрного виробництва та особливостей функціонування підприємств агропродовольчої сфери, система фінансово-економічної безпеки повинна включати: діагностику банкрутства, моніторинг фінансово-економічної стійкості, ідентифікацію та запобігання ризиків, оцінку конкурентоспроможності та ефективності реалізації економічного потенціалу, інноваційного розвитку, ринкової вартості майна, зокрема діагностику латентної вартості підприємства як критерію ефективності управління, антикризового управління, якості підприємницької діяльності як комплексно, так і в системі процесно-структурованого менеджменту, та діагностику логістичних систем управління [13].

На думку прихильників *ресурсного підходу*, підприємства агропродовольчої сфери в змозі забезпечити фінансову захищеність через максимально ефективне використання фінансових ресурсів та реалізацію економічного потенціалу. В цьому контексті заслуговує на увагу трактування фінансової безпеки підприємства Горячевої К.С., яка визначає її, як такий фінансовий стан, що характеризується, по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів,

технологій і послуг, які використовуються підприємством; по-друге, стійкістю до зовнішніх та внутрішніх загроз; по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечити реалізацію його фінансових інтересів, цілей і завдань та достатніми обсягами фінансових ресурсів; по-четверте, забезпечувати розвиток всієї фінансової системи.

Таблиця 1.2

Обґрунтування підходів щодо виокремлення дефініції економічного захисту в контексті економічної безпеки підприємств

<i>Літературні джерела та їх автори</i>	<i>Виокремлення дефініції «захищеність»</i>
Концепція економічної безпеки України / Інститут економічного прогнозування; кер. проекту В.М. Геєць. – К.:Логос,1999. – 56с.	Економічна безпека держави - спроможність національної економіки до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз [31, с.11]
Ортинський В.Л. Економічна безпека підприємств, організацій, установ: навчальний посібник / В.Л.Ортинський, І.С.Керницький, З.Б.Живко та ін. – К.:Правова єдність, 2009. – 544с.	Безпека підприємства - стан захищеності життєво важливих і законних інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз у різних протиправних формах, що забезпечує його стабільний розвиток відносно до статутних завдань [131, с.11]
Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави: навч. посібник/А.І.Сухоруков, О.Д.Ладюк.-К.: Центр учбової літератури, 2007. – 192с.	Економічна безпека-система захисту життєво важливих інтересів країни. [132, с.13]
Тумар М.Б. Основи економічної безпеки підприємства: навч. Посібник/ М.Б. Тумар. – К.: «Хайтек Прес», 2008. – 232с.	Економічна безпека-сполучення елементів пасивного та активного захисту.[112, с.20]

Спираючись на теоретичні засади кругообороту вартості капіталу та концепції оптимізації структури капіталу за критерієм мінімізації ризиків та формування структури активів підприємства, максимально

адаптується механізм управління фінансовими ризиками підприємств та визначаються антикризові стратегії розвитку. Проте, як наголошує Кужель В.В. [45], здійснення інших складових фінансово-економічної безпеки залишається осторонь соціального розвитку агропродовольчої сфери, питання якості та конкурентоспроможності продукції товаровиробників не приділяється неодмінної уваги, що в свою чергу демаскує проблеми продовольчої безпеки на рівні галузі та країни.

В цьому контексті необхідно зауважити, що економічна безпека агропродовольчої сфери знаходиться у прямій залежності від якості екологічних систем, тому захист споживачів та виробників продукції агропродовольчої сфери не може бути ізольованим від екологічних підмур'їв розросту виробництва всієї аграрної сфери.

Такий взаємозв'язок запропоновано розглядати через поєднання соціально-екологічних та економічних засад, які містять: систему екологічних і соціально-економічних показників розвитку галузі, технологій та управління в аграрному секторі; визначення доцільності природоохоронних заходів з точки зору соціальних, економічних та екологічних критеріїв; формування екологічно безпечної техніко-технологічної бази галузі; стимулювання використання екологічно безпечних систем виробництва; оновлення основних засобів з урахуванням їх еколого-економічної ефективності, а також заборону експлуатації об'єктів, які забруднюють довкілля і здійснюють негативний вплив на всі види природних ресурсів.

Більш вузько трактує фінансово – економічну безпеку *моніторинговий підхід*, що вказує лише на інструмент системи моніторингу або об'єкт цієї системи.

Дійсно, за допомогою встановлення точкового контролю щодо несхожим резонансом складових оточень забезпечується своєчасна нейтралізація взаємозалежності їх заперечливих ефектів із упорядкованістю забезпечення фінансового захисту. Проте, локалізація конфлікту або ризику в певному місці його виникнення не призводить до вирішення проблеми, натомість забезпечення очікуваного рівня фінансово - економічної безпеки в завданих межах визначає можливість підприємства завоювати лідерську позицію та втримати свою частку ринку, здійснити зростання ринкової вартості активів підприємства, дістати конкурентні переваги, підвищити конкурентоспроможність продукції на світових ринках тощо. Тому, на нашу думку, представляти фінансову безпеку у межах ресурсного

потенціалу та рамках локального конфлікту є недостатнім з точки зору захищеності окремих видів діяльності (інвестиційної, соціальної, інноваційної тощо)

Ресурсно-функціональний підхід визначає фінансово-економічну безпеку через використання основних структурних ознак підприємств агропродовольчої сфери, якості яких вимірюються інтегрованим показником, що синхронно відбиває рівень фінансової захищеності і стійкості, ліквідності, конкурентоздатності, фінансової незалежності та ділової активності суб'єкта господарювання, засвідчуючи стан його сталості, ефективності комерційної діяльності, гнучкості та позиції на ринку, фінансової надійності, дієздатності, що коригується багатобічними видами фінансових ризиків та інших небезпек. Саме прихильники цього підходу наголошують на необхідності формувати економічну безпеку за пріоритетними функціональними напрямками підприємств агропродовольчої сфери.

Проте, на наш погляд такий підхід теж має свої недоліки. В зарубіжній літературі діяльність підприємства нерідко репрезентують у вигляді ланцюга послідовних управлінських рішень та сукупності матеріальних та фінансових потоків, що знаходяться у русі. Також доведено, що в ланцюгу є лише одне найбільш вразливе місце, що спричиняє порушення захисту, яке, на наш погляд, я дуже слухним. В такому випадку, реалізація дій фінансово-економічної безпеки пов'язана з точковими впливами та реагує після настання негативних фінансових наслідків, замість того, щоб опікуватись ймовірними очікуваними ризиками та не є системною, тобто не забезпечує захист одночасно на всіх напрямках діяльності підприємств агропродовольчої сфери.

Це тим більш справедливо для вітчизняних підприємств агропродовольчої сфери в умовах хронічного дефіциту фінансових ресурсів, що не дає можливості формувати на підприємствах резервні страхові фонди або забезпечити зовнішнє страхування комерційних та фінансових ризиків внаслідок відсутності страхових інструментів та знаходження вітчизняного аграрного страхового ринку в стані зародження.

Внаслідок своєї певної наукової вразливості ресурсно-функціональний підхід з часом набуває ознак системності та комплексності у наукових працях Бланка І.О., Чирви О.Г. та ін. [1-16]. Ґрунтовну роль фінансової складової в загальній системі економічного захисту підприємств встановлюють такі стрижневі

положення: фінансова діяльність забезпечує формування ресурсного потенціалу з метою реалізації економічної стратегії підприємств в довгостроковому періоді; управлінські рішення в сфері фінансової та інвестиційно-інноваційної діяльності характеризуються стабільністю та відіграють домінуючу роль у забезпеченні сталості економічного розвитку підприємства в цілому; фінансові ризики за своїми негативними наслідками належать до категорії найнебезпечніших.

Чирва О.Г. розглядає фінансово-економічну безпеку підприємств агропродовольчої сфери в аспекті підвищення їх конкурентоспроможності на внутрішніх та зовнішніх ринках, що на погляд автора безпосередньо впливає на показники фінансово-економічної діяльності та ділової активності підприємств та визначає потенціал розвитку галузі в цілому [166].

На думку автора, механізм антикризового управління підприємства досить пов'язано із кон'юнктурою коливань фінансових та інших ринків та цільові значення показників конкурентоспроможності підприємств агропродовольчої сфери може бути досягнуто при умові фінансової стабільності та достатнього фінансового забезпечення.

Слід зауважити, що дійсно деякі економічні показники, що віддзеркалюють результати фінансової діяльності, застосовуються при оцінці конкурентоздатності підприємств агропродовольчої сфери, однак досягнення конкурентоспроможності в довгостроковому періоді є складним завданням через трансформаційні процеси вітчизняної аграрної економіки, к тому ж поняття конкурентоспроможності характеризується інтегрованим та комплексним показником, фактори формування якого знаходяться під впливом динамічних ринкових тенденцій, однак не гарантують мінімізації ризиків та захищеності підприємства в довгостроковому періоді.

Фундатор системного підходу Бланк І.О. [21, с.17] зазначає, що фінансова безпека підприємства – це кількісно та якісно детермінований рівень його фінансового стану, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього й внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії та створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному й перспективному періодах.

Отже, узагальнення класичних наукових підходів до визначення функціональних складових фінансово - економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери в умовах кризової трансформації вітчизняної економіки вимагає також поліпшення її декомпозиції, зокрема, інноваційної та інвестиційної складових, а також подальшого виокремлення сучасних функціональних під складових. Причому, в умовах переходу національної економіки на інноваційну модель розвитку в стратегічному вимірі різні функціональні особливості діяльності підприємств агропродовольчої сфери можуть вимагати більш ґрунтовного дослідження певної під складової фінансово-економічної безпеки, ніж деяких базових її функціональних складових, зокрема інноваційної чи інформаційної складової, що певним чином формує ринкову вартість бізнес-суб'єкту.

Так, Шкарлет С.М. визначає економічну безпеку як «безперервний динамічний процес: по-перше, діагностики й оцінки фінансово-економічних, операційних, техніко-технологічних, ресурсних, маркетингових, інноваційних, організаційних, функціональних, юридичних, структурних та управлінських критеріїв, метою якого є завчасна ідентифікація джерел виникнення, видів і стадій розвитку небезпечних (кризових) для діяльності підприємства проявів; по-друге, своєчасного застосування релевантного каталогу антикризових (стабілізаційних) заходів нейтралізації внутрішніх і зовнішніх факторів (або упередження, захист та протидія їх впливам); по-третє, формування системи рекомендацій і заходів щодо створення конкурентної переваги і забезпечення розвитку підприємства на усіх етапах його життєвого та операційного циклів».

Саме таке визначення дозволяє з'ясувати взаємовідношення та структурні елементи, сутність, проблемні акценти і функціональну семантику системної категорії фінансово – економічної безпеки в контексті інноваційного розвитку підприємств агропродовольчої сфери, а також дозволяє поглибити і визначити дієві механізми комплексного впливу щодо процесів формування системи фінансово - економічної безпеки підприємств на підґрунті ведення перманентного інноваційного пошуку з метою реалізації внутрішнього латентного потенціалу, генерувати та впроваджувати стратегічно спрямовані управлінські рішення та створювати конкурентні переваги в існуючих умовах функціонування

підприємств.

Подібний підхід дозволяє встановити присутність щільного структурно-еволюційного взаємозв'язку між категоріями «інноваційний розвиток», «фінансова архітектура» та «фінансово-економічна безпека», що і стало методологічним каркасом для обґрунтування концепції формування та реалізації системи фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери в умовах переходу до інноваційної моделі розвитку.

Виходячи з дослідження теоретичного базису економічної безпеки, можна виокремити два концептуальні напрями щодо її морфологічного трактування, зокрема: статичний, що розглядає фінансово – економічну безпеку як стан, і потоковий, що отримав широкого розповсюдження в сучасній теорії та практиці при прогнозуванні ризиків інвестиційної та фінансової діяльності і розглядає фінансово – економічну безпеку як системні відносини, що мають чітко виражений стратегічний напрям.

Саме останній концептуальний напрямок, на думку багатьох науковців, закладено в основу наукових досліджень і сучасного уявлення про категорію безпеки в усіх варіантах її прояву, відповідно до якого «безпека» уявляється як об'єктивна дійсність суб'єкта у певних умовах, що базується на активній взаємодії цього суб'єкта та умов його існування, якими він опанував у процесі власної самореалізації і здатен контролювати [5].

В контексті збалансування інвестиційних потоків, що спрямовано в агропродовольчу сферу, визначають інвестиційну безпеку на рівні підприємства, галузі та регіону. Поняття інвестиційній безпеки базується на інвестиційній ємності підприємства, що характеризується методикою оцінки ринкової вартості бізнесу реципієнта на основі використання комбінованого підходу і є основою для обчислення ретроспективних, поточних і прогнозних даних комплексного показнику ринкової вартості бізнесу реципієнта, необхідних для розрахунку рівня його інвестиційної безпеки.

У науковій літературі вітчизняні вчені тільки намагаються визначити контури інвестиційної безпеки у межах національної економіки.

На думку відомих вчених аграрників, інвестиційна безпека в агропродовольчій сфері представляє собою процес забезпечення такого інвестиційного захисту, за якого аграрна економіка придатна в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз підтримувати та зберігати

достатній рівень інвестиційних ресурсів, що є неодмінним для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку країни, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та добробуту населення.

Згідно даного визначення, інвестиційна безпека, з одного боку, розкриває досягнутий рівень споживання інвестиційних ресурсів в економіці, а з іншого – характеризує напрями їх ефективного використання [41].

В умовах структурних трансформацій національної економіки стратегія піднесення аграрного сектору економіки базується на інвестиційній привабливості пріоритетних галузей та доброму інвестиційному кліматі, що сприяє спрямуванню інвестиційних потоків в аграрне виробництво, знижує інвестиційні ризики та є частиною інвестиційної захищеності галузі.

Безперечним, як на нашу думку, є також визначення інвестиційної безпеки, надане О.І. Барановським, згідно з яким це спроможність досягнення такого обсягу та структури інвестиційних потоків, що задовольняє існуючі реальні інвестиційні потреби державної економіки з урахуванням оптимального використання та повернення інвестиційного капіталу та оптимального співвідношення між обсягами зовнішніх і внутрішніх інвестиційних потоків, руху іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за рубіж, підтримання позитивного національного платіжного балансу [42].

Проте, в сучасних умовах відтоку інвестиційного капіталу з нашої країни, погіршення умов та ризиків для іноземних інвесторів, десинхронізації внутрішніх та зовнішніх інвестиційних потоків під впливом соціально- демографічних, політичних та інших чинників, інвестиційна безпека віддзеркалює такий стан захищеності інвестицій від деструктивної дії загроз внутрішнього і зовнішнього оточення, що упереджує їх втрати та зменшення реального обсягу інвестиційних потоків в умовах допустимого рівня ризику.

Прихильники потокового підходу Крюкова І.О., Шабатура Т.С. зазначають, що саме визначення фінансово-економічної безпеки з точки зору процесів оптимізації фінансових потоків віддзеркалює фактори часу, доходності та ризику, що є чинниками найбільшого впливу на фінансову діяльність підприємств агропродовольчої сфери та підґрунтям стійкої фінансової архітектури галузі.

Так, Крюкова І.О. вказує, що у призмі потокових концепцій управління, фінансова архітектура агропродовольчої сфери - це

сукупність принципів, інструментів та методів інвестиційного забезпечення, форм організації формування, розміщення в активах та використання операційних, інвестиційних та фінансових потоків, що забезпечують фінансово - економічну безпеку, зростання ринкової вартості бізнесу та ефективне функціонування підприємств в довгостроковому періоді.

Фінансова архітектура підприємства, побудована на засадах поточкових концепцій, характеризує господарську діяльність з позицій основних бізнес-процесів та системи їх фінансового забезпечення.

Започатковані економічні перетворення в контексті міжнародних відносин, рівень соціально-економічного забезпечення та фінансової спроможності країни свідчать на користь когнітивних процесів у всіх галузях народного господарства, але найбільш глибокі фінансові потрясіння відчуває агропродовольча сфера.

Фінансова неспроможність суб'єктів господарювання, «деградація» фінансово-кредитної сфери в підтримці господарських одиниць, відсутність інструментів страхового ринку, неефективність державних програм визначають негативне екзогенне підґрунтя для розвитку агропромислового комплексу.

В таких умовах гострого фінансового дефіциту наріжним каменем підтримки й розвитку стратегічно важливої ланки національної економіки - агропродовольчої сфери, важливим аспектом виступають не лише обсяги, а й механізми формування фінансових потоків та оптимізація фінансової архітектури агропродовольчої сфери на засадах інноваційного розвитку.

В цьому контексті концептуальне розуміння фінансово-економічної захищеності бізнесу агропродовольчої сфери повинне враховувати проблеми інноваційного розвитку з метою стійкого нарощення ринкової вартості та реалізації економічного потенціалу підприємств.

Еволюція розуміння фінансово-економічної безпеки перекликається з розвитком концепцій антикризового управління. Так, аналіз сучасного стану та реальної перспективи національної економіки, обстеження економічної наукової літератури на Україні і в світі проявляють, що розширюється діапазон негативних наслідків кризових станів, зокрема в аграрній сфері, набувають все більших обсягів.

За умов поширення процесів глобалізації у світі, країни, що розвиваються, стають найбільш вразливими під час виникнення

кризи, спричиненої економічними, фінансовими, технологічними та іншими факторами. З огляду на це, організації повинні адаптуватись до тих умов, що створюються факторами зовнішнього середовища, а внутрішні керовані фактори повинні визначати можливість антикризової діяльності та фінансово-економічної захищеності.

Фінансово-економічну захищеність визначають як функціональний важіль антикризового управління та одне з цільових завдань досягнення сталого розвитку підприємств агропродовольчої сфери, що характеризується аналізом, діагностикою та впровадженням своєчасного запобігання, полегкості, нейтралізації кризових станів з метою забезпечення сталого функціонування в бізнес оточенні, формування ліквідної подушки та зниження фінансового навантаження в майбутньому періоді.

В цьому контексті фінансово-економічна безпека набуває таких природних характеристик: адекватність та терміновість включення в дію внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків та реакції менеджменту в залежності від рівня реальних загроз фінансових інтересів власників бізнесу, комплексна реалізація всіх елементів ресурсного потенціалу для нівелювання негативних наслідків, економічна доцільність застосування антикризових механізмів за критерієм, що витрати проведення антикризових заходів не перевищують очікуваного ефекту від їх запровадження.

Узагальнити основні природні характеристики економічної безпеки підприємства можна за допомогою рис 1.2.

Оволодіння інструментами впливу економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери на подальший сталий розвиток та фінансову рівновагу через розшук оптимальних обсягів, напрямів руху та структури економічних ресурсів в цілому визначається рішенням теоретико-методологічних завдань щодо формулювання дефініції економічної безпеки, структуризації її елементів на різних рівнях (національному, галузевому, на рівні суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери) та економічних зв'язків між ними.

Тому, на нашу думку, на мікроекономічному рівні економічна безпека – це такий стан ресурсів суб'єкта господарювання, втілений в його майно, що в процесі забезпечення захисту фінансових інтересів власників використовується для нарощення ринкової вартості бізнесу в довгостроковій перспективі.

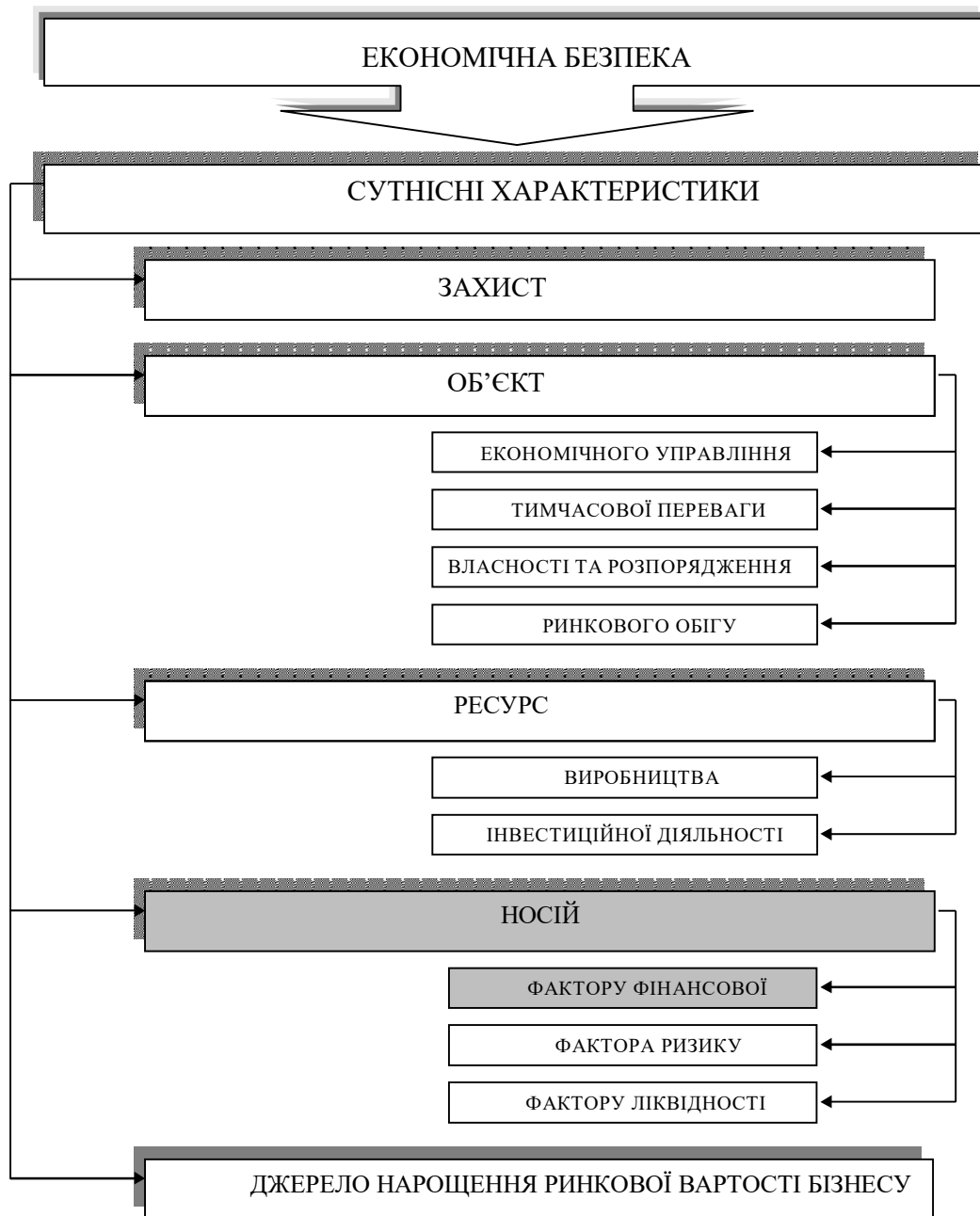

Рис. 1.2. Природні характеристики економічної безпеки

У процесі здійснення підприємствами агропродовольчої сфери господарської діяльності економічна безпека має інвестиційний та виробничий ресурс і, в цьому контексті, видається носієм захисту інтересів власників, фактором ризику та ліквідності, а також надає аналітичну інформацію щодо економічної рівноваги підприємства в зовнішній середі його функціонування, забезпечення задоволення виробничих потреб підприємств агропродовольчої сфери.

1.2 Механізми формування економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери

Виклики сьогодення диктують нові умови функціонування підприємств агропродовольчої сфери, що певним чином пов'язані із новими можливостями, що відкриваються для аграрного бізнесу у зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію з ЄС.

Відомо, що міжнародні економічні перспективи не лише надають можливості для виходу вітчизняної продукції на міжнародні ринки та використання європейських ресурсів, а також формують нові правила гри на світових ринках та генерують нові ризики, перевіряють конкурентоздатність вітчизняної продукції та її відповідність світовим стандартам, активують зацікавленість представників малого та середнього бізнесу агропродовольчої сфери до міжнародної співпраці.

Проте, заперечливе економічне становище багатьох підприємств, що погіршується відсутністю налагодженої логістики та інфраструктури агропродовольчої сфери, хронічно невдалими реформами та відсутністю адекватної державної підтримки, актуалізує об'єктивну необхідність створення дієвих організаційно-економічних механізмів фінансово-економічного захисту підприємств агропродовольчої сфери з метою реалізації внутрішнього ресурсу, нарощення ринкової вартості бізнесу агропродовольчої сфери на тлі відкриття нових можливостей, підвищення конкурентоспроможності та піднесення галузі в майбутньому періоді.

Проте, на наш погляд він потребує більшої конкретизації з урахуванням впливу факторів зовнішнього середовища та внутрішніх механізмів нейтралізації та управління ризиками економічної діяльності.

Без сумніву, організаційно-економічний механізм фінансово-економічної безпеки є настільки масштабним і комплексним, що повинен включати такі складові, які за своєю сутністю мають окреме значення і для розвитку агропродовольчої сфери, і для розвитку суспільства.

Ми маємо на увазі продовольчу та екологічну складову, що повинно урахуватись у впровадженні організаційно-економічному механізмі, оскільки без цього не можна добитися комплексності на декількох рівнях композиції захисту та мінімізації впливу ендогенних

та екзогенних ризиків.

В загальному виді основні функціональні завдання, що повинен вирішувати організаційно-економічний механізм економічної безпеки представлено на рис 1.3.

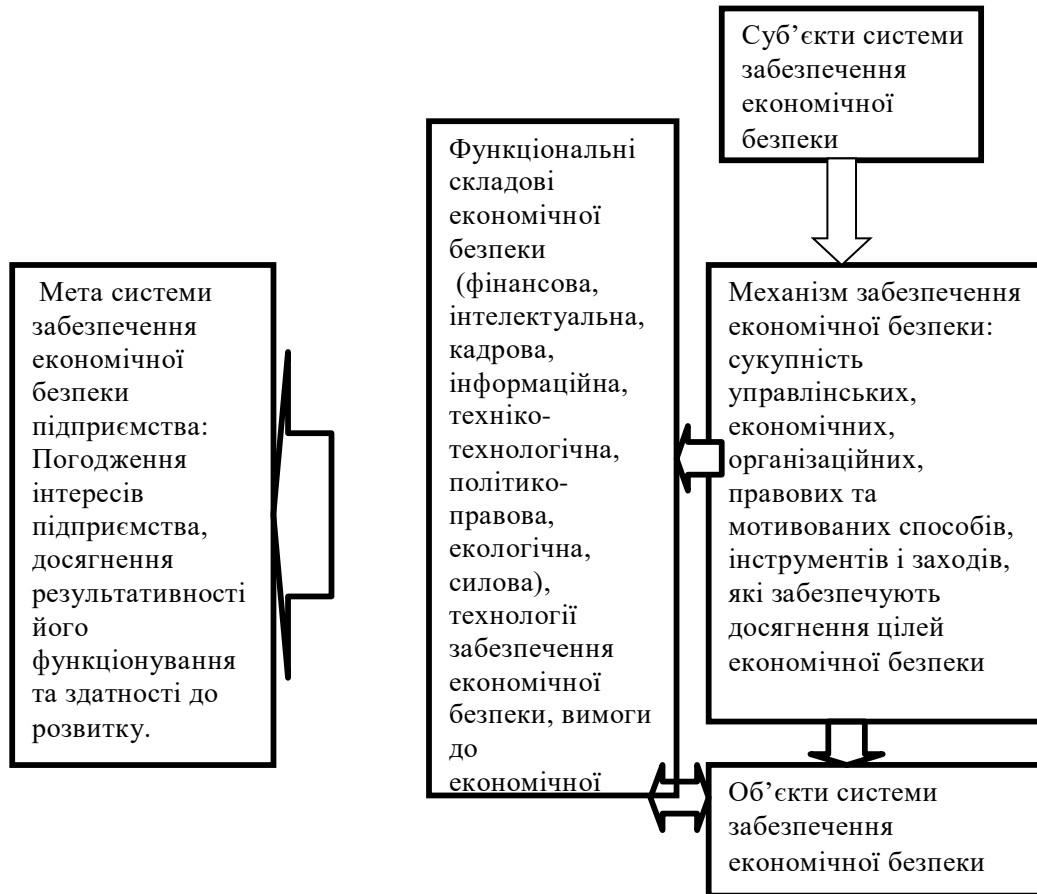

Рис. 1.3. Організаційно-економічний механізм економічної безпеки підприємства

Так, за оцінками експертів, країна, що в змозі виважено та стратегічно вирішити проблеми продовольчої безпеки в агропродовольчій сфері закладе основу для свого економічного розвитку в довгостроковій перспективі, оскільки виробництво якісних продуктів споживання, запасів води та джерела енергії залишаються актуальними проблемами в світовому масштабі.

Ситуація на глобальному ринку продовольчих сил динамічно змінюється, що безпосередньо впливає на потенціал розвитку вітчизняних підприємств агропродовольчої сфери, головною задачею яких залишається потреба в інвестиційному забезпеченні, тісна вертикальна інтеграція та прибутковість агропродовольчої сфери. Завдяки цьому країна зможе нарощувати внутрішнє споживання продукції агропродовольчої сфери та обсяги експорту, отримати

доступність до нових технологій, страхового та кредитного забезпечення бізнес-одиниць, забезпечити реалізацію трудового потенціалу та активізувати соціальної відповідальність бізнесу в агропродовольчій сфері, що може стати потужним поштовхом для аграрного майбутнього України та захисту фінансових інтересів її бізнесу.

Раціональне використання економічних ресурсів аграрних підприємства, необхідних для виконання місії аграрного бізнесу, досягається, в першу чергу, шляхом запобігання загроз негативних впливів на економічну безпеку основних функціональних цілей господарської діяльності, що передбачає [1]:

- забезпечення економічної ефективності та фінансовій стійкості підприємства;
- забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоздатності технологічного потенціалу суб'єкта господарювання;
- ефективність менеджменту підприємства, оптимальність його організаційної структури;
- високий рівень кваліфікації та інтелектуального потенціалу персоналу підприємства;
- забезпечення екологічності підприємства, мінімізація руйнівного впливу результатів виробничої діяльності на стан навколишнього середовища;
- правова захищеність всіх аспектів діяльності підприємства;
- високий рівень інформаційного забезпечення роботи всіх служб, захисту інформаційного середовища підприємства та комерційної таємниці; — забезпечення захисту комп'ютерних систем;
- гарантування безпеки персоналу, капіталу, майна і комерційних інтересів підприємства.

Реалізація вищенаведених функціональних завдань економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери є необхідним елементом механізму економічної безпеки, виконання покладених на нього вимог, дієвості в складних умовах та успішного функціонування. В той же час дія кожного з цих функціональних елементів базується на принципах економічної доцільності та, в свою чергу, має власні структурні складові, оптимальне формування та впровадження яких є однією із важливих частин процесу здійснення

організаційно-економічного забезпечення економічної безпеки.

Всі ці проблеми, на наш погляд, потребують своєчасного вирішення і повинні бути втілені в дворівневий організаційно-економічний механізм фінансово-економічної безпеки, де на першому рівні повинні вирішуватись проблеми захисту підприємств агропродовольчої сфери, а другий рівень повинен доповнювати механізм вирішення галузевих проблем в просторовому та ресурсному їх забезпеченні.

На наш погляд, проблеми на рівні національної економіки повинні розглядатись окремо, в контексті врівноваження економічного та соціального її розвитку, та в організаційно-економічному механізмі урахуватись як чинники та фактори зовнішнього середовища, не дивлячись на їх високу динаміку в сучасних умовах трансформації, оскільки на підприємці не має безпосередньо важелів управління цими факторами.

Так, за визначенням Організації економічного співробітництва і розвитку аграрне виробництво визнано діяльністю, яка забезпечує різні результати: створює не лише товари (продукти харчування, корми, волокно і біопаливо), але й продукти нетоварного характеру, такі як продовольча безпека, агроландшафт, збереження пам'яток культурної спадщини, котрі є суспільними благами. Завдяки цьому агропродовольча сфера є унікальним інструментом сталого суспільного розвитку, оскільки воно сприяє цьому розвитку як вид економічної діяльності, джерело доходів і постачальник екологічних послуг

Надання економічної безпеки підприємству — це постійний циклічний процес, який забезпечується підбором засобів та систем організації їхнього виконання та контролю, що в процесі використання організаційно- економічного механізму та неодмінного його удосконалення під впливом факторів внутрішньої та зовнішньої середовища дає змогу досягати високих значень рівня економічної безпеки підприємства.

Представлений механізм економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери може підлягати подальшим трансформаціям та доповненням згідно проведення досліджень особливостей функціонування їх фінансово-економічної діяльності в сучасних ринкових умовах та динаміки змін факторів зовнішнього середовища.

Цільовим орієнтиром функціонування зазначеного механізму є максимізація ринкової вартості бізнесу в агропродовольчій сфері,

піднесення галузі та вихід конкурентоздатної продукції на світові ринки. Вихідною домінантою визначено стратегічні інтереси бізнесу агропродовольчої сфери, що трактується як різноманітність стратегічних завдань, характеризує їх як пріоритет його розвитку, а з іншого боку – віддзеркалюють характер економічних відносин бізнесу та його вимоги у перспективному та стабільному розвитку в динамічному ринковій середовищі.

Деякі науковці визначають стратегічні фінансові бізнес-інтереси підприємств як форми прояву першорядних економічних вимог підприємств до нормативно-правових, організаційних та управлінських контурів агропродовольчої сфери та активації стимулів щодо забезпечення фінансової рівноваги підприємств через зростання його ринкової вартості та отримання лідерських позицій на світових продовольчих ринках.

Однією з *центральної передумов* формування механізму фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери видається прояв економічних ризиків в системі захисту, що характеризують конфлікт у взаємовідносинах зовнішнього середовища та стратегічних бізнес-інтересів підприємств та заперечують досягнення цільових показників стратегічного розвитку під дією полярних факторів негативного або позитивного впливу на можливість реалізації стратегічних інтересів підприємств через пряму або посередню шкоду їх економічній діяльності.

В цьому контексті механізм фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери повинен включати систему діагностики та ризик – менеджменту, що мусить забезпечувати у межах самого підприємства оперативні рішення щодо управління ризиками як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

В науковій літературі визначено широке коло факторів, під впливом яких механізм фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери підлягає негативним перетворенням і які головним чином пов'язані із стабілізацією фінансової рівноваги. До них відносять: оптимізацію розподілу чистого прибутку підприємств; залучення необхідного обсягу запозичених джерел формування фінансових ресурсів; удосконалення системи «взаємозв'язок витрат, об'єму реалізації та прибутку»; операційний леверидж; фінансовий леверидж; мінімізацію середньозваженої вартості капіталу; оптимізацію структури капіталу; збалансування інвестиційних потоків та їх синхронізація за часом та за обсягами; нормування

основних елементів виробничого (оборотного) капіталу тощо. Інші літературні джерела доповнюють вищенаведені фактори ще такими: зниження темпів економічної динаміки агропродовольчої сфери, збільшення темпів інфляції, висока амплітуда курсів валют, динаміка зміни кон'юнктури продовольчих ринків, рівень криміногенної середовища, страхові випадки, фактори форс-мажорної групи тощо.

Отже, на механізм економічної безпеки підприємств покладено функції надання структурним економічним процесам ознак керованості та організаційності, визначати стратегічні орієнтири та конкурентні переваги вітчизняних підприємств, мобілізувати економічні резерви та сприяти подальшій їх реалізації, отримання нових компетенцій з метою нарощення ринкової вартості бізнесу. Зазначимо, що більшість з них знаходиться в площині управління структурою капіталу підприємств, що визначає систему діагностики та управління захистом економічних інтересів підприємств агропродовольчої сфери.

Виходячи зі змістового осмислення проблеми забезпечення економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери головним чином пов'язані із формуванням фундаментальної та багатоаспектної економічної категорії - капіталу підприємств, який визначений як «складна структура, що складається з неоднорідних/ індивідуальних капіталів».

Теоретико – методологічні засади оптимізації структури капіталу підприємств агропродовольчої сфери є підґрунтям прийняття управлінських рішень щодо захисту та реалізації потенціалу підприємства в довгостроковій стратегічній перспективі, що включає внутрішні механізми управління комерційних та фінансових ризиків. На нашу думку, проведене дослідження дозволяє виокремити головні критерії ефективності механізму економічної безпеки підприємства в довгостроковому періоді: рентабельність власного капіталу та економічна рівновага, що характеризує раціональність та виваженість управління економічними ресурсами та створює підґрунтя для досягнення стратегічних цілей підприємства в довгостроковому періоді. Зниження рентабельності власного капіталу змінює середньозважену вартість загального обсягу ресурсів підприємства, що, в свою чергу, відповідним чином відбивається на ставках за короткострокові та довгострокові залучені ресурси, вартості власного капіталу, що інвестовано в аграрне виробництво, та призводить до зниження ринкової вартості бізнесу в агропродовольчій сфері.

Ця теза дуже своєчасна в контексті економічної безпеки під час активного залучення кредитів підприємствами агропродовольчої сфери, оскільки для галузі з сезонністю виробництва є об'єктивна необхідність у кредитних ресурсах в той час, як перевищення процентних ставок за залучені ресурси над рентабельністю активів призводить до підвищення ризиків банкрутства та від'ємної рентабельності власного капіталу.

Як наслідок зниження рентабельності власного капіталу призводить до десинхронізації матеріальних і фінансових потоків, росту рівня ризиків діяльності підприємств та порушує економічну рівновагу через коло багатьох факторів: втрату ринкових позицій, зниження обсягів аграрного виробництва і продажу продукції, втрату фінансової стабільності та доступності до кредитних ресурсів товаровиробників, недостатній обсяг сировинної бази та недостатнє завантаження виробничих потужностей, невідповідність якості продукції агропродовольчої сфери світовим стандартам тощо.

Саме тому, економічна рівновага підприємства є втіленням ефективних управлінських рішень в площині економічної безпеки та оптимального управління економічним потенціалом підприємства, у відмінності від фінансової безпеки, що втілює лише ефективність управління фінансовими потоками та їх збалансування в оглядовому періоді з метою задоволення фінансових інтересів власників.

Також, механізм економічної безпеки повинен віддзеркалювати цільові показники досягнення стратегічної рівноваги, що повинна включати виробничу стійкість, ринкові важелі досягнення конкурентоздатності продукції аграрного виробництва на зарубіжних продовольчих ринках, реалізацію соціально-економічної складової, що базуються на захисті розвитку аграрного сектору національної економіки, ефективну державну підтримку аграрного сектору як пріоритетної галузі національної економіки, інноваційно-інвестиційне забезпечення, ефективне використання трудового потенціалу тощо.

Ефективність діючого механізму економічної безпеки та фінансового захисту можна визначити на початковому етапі в процесі проведення експрес-діагностики, що згодом, після порівнювання із цільовими показниками, повинна бути відкоректована та науково-методично обґрунтовано доповнено показниками з метою формування системи комплексної оцінки для постійного моніторингу ризиків економічної діяльності та перевірки стану захисту системи.

1.3 Методичне забезпечення оцінки рівня економічної захищеності підприємств агропродовольчої сфери

Підприємства агропродовольчої сфери в умовах невизначенності функціонування національної економіки повинні означити цільові критерії оцінки економічної безпеки та фінансової захищеності, сформувавши систему сигнальних індикаторів загроз та, в залежності від специфічних особливостей своєї діяльності, виробити методи аналітичної оцінки та моніторингу, що будуть якнайкраще визначати реальні критичні позначки кризового стану за всіма видами діяльності з практичної точки їх використання, послуговуючись при цьому наявними науково - обґрунтованими методологічними підходами.

В науковій літературі найбільше розповсюдження отримали наступні методи оцінки ефективності сформованої системи економічної безпеки та фінансового захисту, що на наш погляд все ж потребують поглиблення з точки зору віддзеркалення сукупності специфічних показників та набувають нових цільових критеріїв при змінах стратегічних інтересів бізнесу :

- ресурсно-функціональний метод або метод економічної ефективності, представники якого підходять до визначення оцінки економічної безпеки на основі оцінки ступеню використання ресурсів підприємства за кожною функціональною складовою та за достатністю оборотних коштів для здійснення виробничо-збутової діяльності підприємства;

- комплексний метод, що передбачає розрахунок інтегрального показника економічної безпеки;

- індикаторний або пороговий метод, який передбачає порівняння фактичних значень показників економічної безпеки з граничними значеннями індикаторів її рівня;

- метод, заснований на теорії економічних ризиків.

Діагностика суб'єкту економічних відносин в економічному аналізі поділяється на попередню та комплексну діагностику. Попередня діагностика насамперед спирається на оцінку правильності співвідношень окремих елементів балансу підприємства, де відображені всі майнові цінності (активи) та їх фінансове супроводження (пасиви). Цільові коефіцієнти, що визначають такі співвідношення, формують попереднє уявлення

щодо відхилень їх значень до рівня нормативних показників та надають узагальнену інформацію щодо потенціалу сталого розвитку та потенціалу фінансового захисту підприємства.

Експрес-діагностику економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери, базуючись на агрегованих формах звітності, що відбивають інформацію щодо ефективного формування економічних ресурсів та їх ефективного використання, проводять з метою визначити співвідношення стратегічних показників розвитку підприємства (співвідношень приросту активів підприємства та обсягів виробництва і продажу продукції, коефіцієнти економічної рівноваги, фінансової стійкості, ризику, платоспроможності в оглядовому періоді, оновлення основного капіталу, нарощення ринкової вартості торгівельних марок та брендів, тобто ефективність використання капіталу, що було спрямовано в активи підприємства тощо)

Стрижневим фактором експрес- діагностики є ринкова вартість бізнесу, що виступає оптимальним показником ефективності діяльності підприємства , а її динаміка свідчить про добрі результати економічної діяльності та можливості реалізації всіх елементів економічного потенціалу, тобто позитивна динаміка ринкової вартості бізнесу може бути одним з основних показників економічної безпеки підприємства.

Суттєвий вплив на позитивну динаміку ринкової вартості бізнесу в період невизначених умов та економічних трансформацій, здійснює якість процесів інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку підприємств, що формує характер управління капіталом та має узгоджувати різноспрямовані економічні інтереси суб'єктів господарювання агропромислової сфери, використовуватись з метою оцінки підприємств, їх майнового складу та ефективності спрямування інвестиційних потоків у межах галузі.

Діагностика економічної безпеки базується на послідовному виконанні певних етапів, що гарантують отримання економічної рівноваги, фінансового та економічного захисту бізнес-інтересів власників та реалізацію перспективних можливостей нарощення ринкової вартості бізнесу:

- формування системи методичних інструментів діагностики рівня економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери в аспекті управління ефективністю використання економічних ресурсів;

- ідентифікація факторів негативного впливу на діяльність агропродовольчих підприємств та діагностика їх впливу на економічну захищеність підприємства за допомогою формування дворівневої системи моніторингу, яка включає аналіз ендогенних чинників, що віддзеркалюють економічний стан агропродовольчої сфери та національної економіки України, та діагностику внутрішніх чинників, під впливом яких відбуваються зміни в організаційно-економічному механізмі управління економічними ресурсами підприємства;

- проведення діагностики фінансової захищеності підприємства, яка враховує показники кількісних та якісних характеристик управління фінансовими та інвестиційними ресурсами, що віддзеркалює фінансове навантаження на підприємство та можливості оптимізації фінансових та інвестиційних потоків в оглядовому періоді з метою нарощення ринкової вартості бізнесу агропродовольчої сфери

- формування системи ризик-менеджменту, яка передбачає виявлення критичних зон ризиків, які результату реалізації негативних чинників зовнішнього середовища та недосконалості внутрішніх механізмів на фінансові інтереси підприємства, розробка заходи щодо їх мінімізації та попередження подальшої появи загроз фінансовій безпеці;

- побудова та здійснювання організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки, який формує та спрямовує систему управлінських рішень в сфері захисту економічних інтересів підприємства з метою отримання високого ефекту в процесі управління економічними ресурсами та забезпечення економічної рівноваги в перспективному періоді.

Система показників ефективності фінансової складової економічної безпеки підприємства агропродовольчої сфери, що запропоновано в таблиці в певному ступені розкривають економічний потенціал, що сформовано підприємством за первинний період та показує можливості економічних ресурсів щодо їх ефективного використання та формування фінансового забезпечення захисту інтересів власників бізнесу, тобто цільове використання обсягу фінансових ресурсів, сформованого з метою їх інвестування в активи підприємства.

Таблиця 1.3

Показники оцінки ефективності фінансової складової економічного захисту підприємств агропродовольчої сфери

Показники	Метод розрахунку
Коефіцієнт обороту фінансових ресурсів	ф.№2, код 035 / ф.№1, код 640, (гр.3+гр.4)÷2
Коефіцієнт обороту власних фінансових ресурсів	ф.№2, код 035 / ф.№1, код 380+код 430+код 630,(гр.3+гр.4)÷2
Коефіцієнт обороту залучених фінансових ресурсів	ф.№2, код 035 / ф.№1, код 480+ код 620, (гр.3+гр.4)÷2
Коефіцієнт обороту позичених фінансових ресурсів на умовах банківського кредиту	ф.№2, код 035 ф.№1, код 440+ код 500, (гр.3+гр.4)÷2
Коефіцієнт обороту позичених фінансових ресурсів	ф.№2, код 035 / ф.№1, код 530, (гр.3+гр.4)÷2
Період обороту фінансових ресурсів, днів	360 днів / коефіцієнт обороту фінансових потоків (показник 1)
Період обороту власних фінансових ресурсів, днів	360 днів / коефіцієнт обороту власних фінансових ресурсів (показник 2)
Період обороту залучених фінансових ресурсів, днів	360 днів / коефіцієнт обороту залучених джерел (показник 3)
Період обороту довгострокових позичених фінансових ресурсів на умовах банківського кредиту, дн	360 днів / коефіцієнт обороту довгострокових позичених фінансових ресурсів на умовах банківського кредиту
Період обороту короткострокових позичених фінансових ресурсів на умовах банківського кредиту, дн	360 днів / коефіцієнт обороту короткострокових позичених фінансових ресурсів на умовах банківського кредиту
Період обороту позичених фінансових ресурсів, днів	360 днів / коефіцієнт обороту позичених фінансових ресурсів (показник 5)
Коефіцієнт рентабельності формування фінансових ресурсів,%	ф.№2, код 220 / ф.№1, код 640, (гр.3+гр.4)÷2
Коефіцієнт рентабельності власних джерел формування фінансових ресурсів,%	ф.№2, код 220 / ф.№1, код 380+код 430+код 630, (гр.3+гр.4)÷2

З урахуванням актуальних проблем національної економіки та економічних відносин в агропродовольчій сфері внаслідок переходу України на інноваційну модель розвитку та активізації процесів

європейської інтеграції, система економічної безпеки зобов'язана відповідати принципам та тенденціям європейський продовольчих ринків, а вітчизняний бізнес та товаровиробники в агропродовольчій сфері мусять забезпечити високі темпи інновацій і обсяги аграрної продукції та продовольчих товарів європейської якості та відповідних стандартів при збереженні, а в деяких випадках і зниженні, рівня собівартості вітчизняних продуктів.

Отже, в цілях економічного захисту вітчизняних товаровиробників та поліпшення соціально-економічних умов розвитку агропродовольчої сфери, використання трудового потенціалу села та зниження соціальної напруги, при побудові систем моніторингу економічної захищеності необхідно приділити увагу інструментам, що дозволяють діагностувати соціальну складову економічної безпеки.

На думку низки авторів економічна захищеність підприємств агропродовольчої сфери можлива лише за умови існування сприятливого для галузі інвестиційного клімату, що обумовлюється прогнозованою, стабільною державною політикою, спрямованою на підтримку вітчизняного аграрного товаровиробника у кредитній, бюджетній, регулятивній цінovій та соціально-економічній областях державного управління.

Отже, факторами впливу на економічну безпеку підприємств агропродовольчої сфери та захищеності галузі в теперішніх умовах виступає адаптація до стандартів якості європейських країн та екологічність продукції вітчизняних товаровиробників, що в свою чергу дозволить збільшити обсяги виробництва та продажу підприємств агропродовольчої сфери.

Такої ж думки вчені - аграрники: одним із напрямків подолання наслідків економічної кризи в агропромисловому комплексі України, які вкрай негативно впливають на фінансову стійкість та платоспроможність підприємств, є реформування державної підтримки аграрних товаровиробників, через класифікацію напрямів підтримки у відповідності з вимогами СОТ та оптимізації кількості бюджетних програм з одночасним покращенням рівня їх економічного обґрунтування та контролю.

На думку Гришової І.Ю., в умовах фінансової кризи аграрної галузі, коли стандартні прийоми та методи оцінки та управління не дають бажаного ефекту, доцільно переглянути критерії ефективності фінансово-економічної діяльності підприємств через необхідність у

постійному моніторингу змінних факторів середовища, вчасному та адекватному реагуванні на їх зміни, відстежуванні рівня економічної та фінансової стійкості як умови подальшого розвитку галузі.

Таблиця 1.4

Показники оцінки соціальної складової економічної безпеки

Співвідношення середнього розміру заробітної плати працівників підприємства із середнім по галузі
Питома вага премій, заохочувальних та компенсаційних виплат в фонді оплати праці в розрахунку на одного працівника
Частка витрат на оплату праці в собівартості продукції
Коефіцієнт виробничого травматизму
Коефіцієнт плинності кадрів
Частка працівників, які пройшли підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації у середньообліковій чисельності працівників
Кількість працівників, що були прийняти на роботу після закінчення навчального закладу у середньообліковій чисельності працівників
Питома вага продукції, що відповідає світовим стандартам в загальному обсязі її випуску
Ціна продукції підприємства по відношенню до середньої ціни продукції по галузі
Питома вага соціальних інвестицій у розвиток територій присутності в чистому прибутку підприємства
Коефіцієнт забрудненості навколишнього середовища
Питома вага сплачених податків у прибутку до оподаткування
Частка витрат на проведення спільних соціальних програм з органами державного управління в чистому прибутку підприємства
Кредиторська заборгованість перед партнерами, постачальниками та підрядниками
Коефіцієнт окупності інвестицій

Саме тому, пропонуємо доповнити систему попередньої діагностики підприємств агропродовольчої сфери наступними показниками, що характеризують соціально-економічну складову. Узагальнити наведені показники, що відображають специфіку функціонування підприємств та пріоритетних підгалузей

агропродовольчої сфери, в контексті захисту їх економічних інтересів, пропонуємо за допомогою інтегрального показника - *індексу економічної безпеки*, що в першу чергу характеризує здатність превентивних заходів підприємства мінімізувати ризики всіх видів діяльності, захищати реалізацію його пріоритетних економічних інтересів з урахуванням приросту чистого доходу та капіталізації підприємства за допомогою дієвої системи діагностики та управління економічним та фінансовим захистом бізнесу.

Стійкість функціонування підприємства агропродовольчої сфери в контексті економічної безпеки характеризує спроможність покривати позитивну тенденцію нарощення в означених межах цільових показників економічної безпеки, що визначають першорядні виробничі фактори, гарантуючи в процесі функціонування підприємству перспективи самозбереження, захисту і сталого розвитку.

Для оцінки міри стійкості використовують функцію $F(t)$. Ця функція є сукупністю лінійних функцій на тимчасових інтервалах.

Фактичне значення цільового показника стійкості визначається функцією $F(x)$ *

Стійкість визначається двома критеріями:

- приріст показника конкурентоспроможності (Δ) на заданих тимчасових інтервалах (t);
- міра відповідності фактичного значення показника $F(t)$ * плановому $F(t)$.

Межі стійкості визначають прийнятний рівень, при якому організація має властивості стійкості і необхідний захист від впливу зовнішніх і внутрішніх системних чинників.

«Попадання» параметра в зону втрати економічного захисту, в якій виникають біфуркаційні зміни, що трансформують її якісну визначеність, міняють траєкторію її подальшого розвитку, призводить до некерованого стану та втрати економічної захищеності, при якому можливі два варіанти результату подій :

По-перше, підприємство агропродовольчої сфери справляється з кризою втрати стійкості, підвищуючи свій рівень організаційного розвитку та економічного захисту за рахунок впровадження нових підходів і технологій до організації і управління виробництвом,

По – друге, підприємство агропродовольчої сфери не долає кризу втрати стійкості та не в змозі забезпечити економічний захист своїх інтересів. При цьому, підприємство може перестати бути

конкурентоздатним, втрачає лідерські позиції та потенціал стратегічного розвитку в перспективному періоді, що може спричинити підвищення рівня ризиків комерційної та фінансової діяльності, втрати управління антикризовими механізмами внутрішньої нейтралізації реалізації ризиків та банкрутству.

Таким чином, забезпечення стійкості функціонування та економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери проводиться на основі впровадження організаційно-управлінських методів і технологій, спрямованих на підвищення результативності і ефективності функціонування підприємства в умовах трансформації економіки. Для цього на основі логістичної функції проводиться розрахунок і оцінка стійкості функціонування та економічного захисту.

Отже, запропонованими нами система методичного інструментарію діагностики та управління економічної безпеки і фінансової захищеності підприємств агропродовольчої сфери спирається на визначення економічної безпеки як складної економічної категорії, відображує її функціональні ознаки та багатоелементний склад, надає можливість проаналізувати ефективність формування та розміщення економічних ресурсів за всіма сферами діяльності підприємств та виокремити головні напрямки корегування стратегії розвитку підприємств агропродовольчої сфери у відношенні інвестиційної, операційної та фінансової діяльності.

РОЗДІЛ 2

ТЕНЕДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРСЯТННЯ ДІАГНОСТИКИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ

2.1. Аналітичне забезпечення економічної стійкості підприємств агропродовольчої сфери в процесі захисту їх економічних інтересів

Головною проблемою структурної трансформації агропродовольчої сфери України є відсутність дієвих та ефективних економічних реформ, оскільки нові управлінські рішення накладаються на застаріли організаційно- економічні механізми економічного захисту підприємств агропродовольчої сфери, що вимагає переосмислення нової парадигми соціально-економічного розвитку вітчизняних підприємств АПК в умовах реформування галузі і побудови науково - обґрунтованого підходу на базі всебічного аналітичного забезпечення ресурсного потенціалу та виявлення латентних можливостей нарощення прибутковості та ринкової вартості бізнес - одиниць за рахунок залучення інноваційних технологій управління та підвищення ролі соціальної складової .

Розробка та удосконалення механізмів економічного захисту в системі економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери базується на двох принципових складових їх розвитку:

- По-перше, це ідентифікація ризиків, що дає можливість будівництва та реалізації організаційно-економічних механізмів їх оптимізації та формування ризик-менеджменту на підприємстві в контексті реалізації системи економічної безпеки;

- По-друге, це діагностика економічної стійкості підприємства як системи управління та запасу його міцності, що дозволяє оцінити потенціал соціально-економічного розвитку та окремих його складових в процесі трансформації галузевої структури та міжрегіональних зв'язків, що в агропродовольчій сфері є потужним інструментом забезпечення економічної та продовольчої безпеки.

Саме економічна стійкість, як інтегрований складний показник віддзеркалює стан підприємства з економічної, фінансової точки аналізу та потенціального розвитку, є інфраструктурним показником,

що дозволяє на своїй основі формувати стратегії захисту та економічної безпеки.

Розуміння дефініції «стійкість» в першу чергу застосовувалося в природознавчих науках і показувало здібність системи зберігати усталене становище або потенціал його відновлення чи переходу до новочасного стану після усунення дії деструктивних факторів, що видерли з цього стану. Через різке зростання ймовірності виникнення кризових явищ в національній економіці, спричинених впливом та динамічністю світових тенденцій та вимогами інноваційного розвитку, використання терміну «стійкість» стало актуальним та потрібним в якості економічної категорії та зайняло провідне місце в сучасних економічних дослідженнях як на державному, регіональному рівнях, так і на рівні підприємств агропродовольчої галузі.

Спроможність економічної системи на будь-якому рівні національної економіки зберігати свій стан у відповідь на виклики зовнішніх деструктивних впливів та нарощувати фінансовий потенціал захисту своїх економічних бізнес-інтересів та забезпечення економічної безпеки в майбутньому характеризується як категорія економічної стійкості, під якою розуміємо можливість отримання додаткової доходності власних активів за рахунок ефективного управління ресурсами та ефективного захисту власних економічних позицій в бізнес-середовищі в процесі нарощення ринкової вартості бізнесу. Сьогодні економічна стійкість є предметом дискусій і залишається в центрі уваги дослідників у галузі управління, економіки, конкуренції тощо, оскільки від вирішення питань забезпечення економічної стійкості залежить можливість підприємства протидіяти кризовим ситуаціям і продовжувати функціонувати в довгостроковому періоді [52-54].

Проблема захисту постає перед кожним промисловим підприємством, зокрема і підприємствами агропродовольчої сфери, насамперед, якщо воно прагне провадити захисні функції при евентуальних фінансово-економічних наслідках у кризовий або післякризовий період, коли рівень невизначеності ринку досягає свого максимуму за рахунок накладання і пролонгації на наперед необмежену фазу найбільшої кількості різних ідентифікованих ризиків, які комплексно обтяжують всю підприємницьку діяльність [6].

Навіть при стабільно прибутковому ринковому положенні

діяльності підприємства виникає необхідність безпеки його сталого соціально-економічного розвитку та економічної стійкості, причому, меншою мірою цілісного захисту, а переважно за такими пріоритетними напрямками, як інноваційний, інвестиційний, соціальний, ресурсний, маркетинговий, фінансовий тощо. З цим пов'язано вживання категорії «економічна стійкість» в стратегічному баченні соціально-економічного розвитку підприємств за рахунок цілеспрямованого зменшення кількості її функціональних складових у порівнянні з «економічною безпекою» і розроблення на прикладі підприємств агропродовольчої сфери дієвих методів її діагностики за всіма структурними елементами.

Економічна стійкість підприємства – це проблемна дефініція, що в контексті ресурсного підходу розглядається як стан самого підприємства або його ресурсів, зовнішню форму рівноваги підприємства або його здатність отримувати певні результати протягом визначеного періоду часу. Ми підтримуємо думку [71], що економічна стійкість визначається як багатогранна характеристика підприємства, яка відображує його змозгу забезпечити в процесі менеджменту усталену поточну та довгострокову інноваційну діяльність за рахунок оптимізації управлінських функцій та фінансової рівноваги, захисту власних економічних інтересів за пріоритетними напрямками в умовах зміни ендогенних та екзогенних критеріїв середі функціонування та потребує діагностики її стану. На нашу думку, саме ефективність механізмів економічної безпеки, індикатором якої є економічна стійкість підприємства, можливість розвитку в умовах кризових трансформацій допустимі при комплексній діагностиці та постійному моніторингу.

Визначення економічної стійкості займає провідне місце в процесі сучасна діагностика економічної безпеки та включає інструменти, що відомі із зарубіжної та вітчизняної практики, проте деякі з них, що отримали розповсюдження на підприємствах агропродовольчої сфери мають свої недоліки з точки зору доцільності та достовірності показників їх практичного використання. Методологія проведення діагностики економічного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери та резервів його нарощення та реалізації в процесі довгострокового соціально-економічного розвитку підприємств агропродовольчої сфери, що дозволяє в кінцевому результаті сформулювати систему цільових економічних показників економічної безпеки підприємства представлено на рис

2.1.

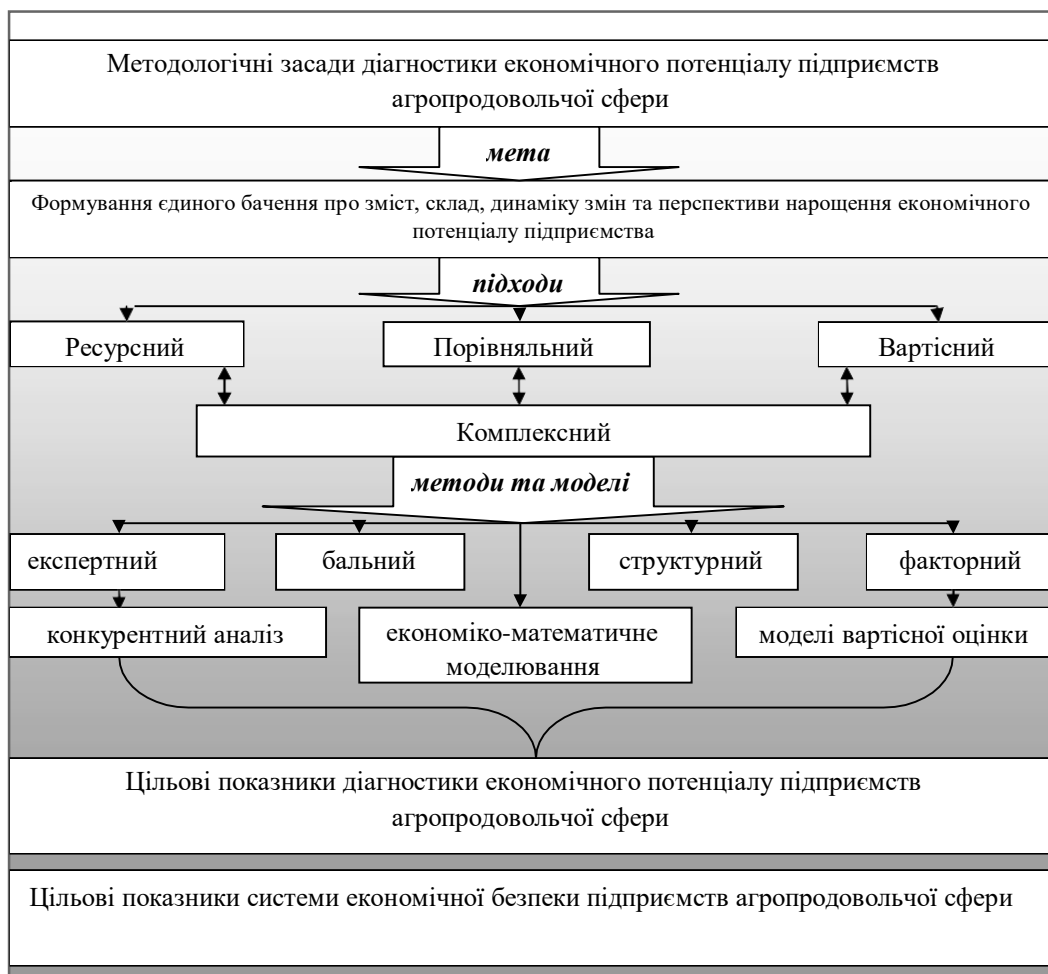

Рис. 2.1. Сутність методичних засад оцінки економічного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери

По-перше, у сучасній вітчизняній і зарубіжній аналітичній практиці застосовується безліч показників рентабельності, які з різних позицій характеризують прибутковість діяльності підприємств, зокрема підприємств агропродовольчої сфери, що мають специфіку виробництва та функціонування капіталу. Першочергову аналітичну вагомість має система показників рентабельності, що допомагає оцінити та провести вимірювання прибутковості інвестованих ресурсів на створення власних фондів підприємства (його основних та оборотних активів, фінансових та нематеріальних, інших активів) і прибутковості його поточного капіталу. Залучення в оборот позикових ресурсів в економічно обґрунтованих обсягах та ефективність структури капіталу підприємства сприяють стабілізації економічного стану та його подальшого розвитку, і навпаки – якщо підприємство перевищує

науково обґрунтований рівень можливостей формування структури капіталу за рахунок залучених ресурсів у матеріальні чи фінансовій формі, це неодмінно віддзеркалюється у десинхронізації фінансових та інвестиційних потоків підприємств та сприяє дестабілізації економічного стану, нарощує широкий спектр ризиків на всіх напрямках діяльності та потребує додаткових витрат на систему економічного захисту.

Механізм наукового обґрунтування економічної доцільності та ефективності залучення та використання у структурі капіталу залучених ресурсів відомий в зарубіжній літературі як леверидж. Поняття „левериджу” (від американського „Leverage”), розкриває дію інтенсивного важеля або потужності, за підтримкою яких можна переміщати важкі об'єкти. Відносно складних економічних відносин він тлумачиться як окремий фактор, незначна зміна якого спричинює суттєві пертурбації ланцюга показників діяльності підприємства та їх наслідків.

Зарубіжні економісти рекомендують вимірювати ефект фінансового левериджу як відношення прибутку на власний капітал до прибутку на загальну суму активів. Російський економіст Ковальов В.В. дає визначення левериджу як показника, який характеризує залежність між потенційними умовно-постійними витратами і прибутком [20, с.115]. В залежності від того, про які умовно-постійні затрати йде мова – матеріальні чи фінансові, виділяють два види левериджу - виробничий (операційний) чи фінансовий.

Виробничий леверидж – це частка матеріальних умовно-постійних витрат в загальних витратах, взаємозв'язок між обсягом виробництва, постійними і змінними витратами та прибутком. Чим більша частка таких витрат, тим вищий рівень виробничого левериджу, тим більший ризик недоотримання прибутку [73].

Фінансовий леверидж – це взаємозв'язок між прибутком і співвідношенням позикового та власного капіталів, потенційна можливість впливати на прибуток шляхом зміни обсягу і структури власного і позикового капіталу [74]. Фінансовий леверидж означає включення в структуру капіталу підприємства позикового капіталу, який дає постійний прибуток. Цей показник розглядають як важіль, за допомогою якого можна значною мірою змінити результати виробничо-фінансової діяльності підприємства.

Деякі автори вважають, що рівень фінансового левериджу

вимірюється відношенням темпів зростання чистого прибутку до темпів зростання валового прибутку, проте на нашу думку цей показник характеризує економічну доцільність використання залучених ресурсів в певний період часу на обраному підприємстві. Дуже показовим фактором з точки зору практичної реалізації науково - обґрунтованого методичного інструментарію, що пропонується для підприємств агропродовольчої сфери є те, що показник, який відомий в зарубіжній практиці та має вагу при діагностиці кризових явищ в аграрних економіках розвинутих держав, характеризує прерогативу рентабельності власного капіталу за рахунок підвищення рентабельності всієї сукупності власних активів підприємства, на вітчизняних підприємствах агропродовольчої сфери не застосовується.

На думку авторів, із встановленням ринкових відносин, стабілізацією кредитної політики цей важливий фінансовий показник економічного аналізу посяде своє місце серед показників, що характеризують фінансову складову економічної стійкості підприємства та стан економічної безпеки [27, 73].

Деякі автори [34, 35, 67, 121] в процесі діагностики економічної безпеки вважають доцільним використовувати індикатори економічної діяльності, серед яких найбільш розповсюдженими та вживаними, на думку авторів, є індикатор загальної та швидкої ліквідності, індикатори маневрування, автономії та забезпеченості власними економічними ресурсами операційної діяльності. Проте, на наш погляд, методика їх розрахунку залишається ідентичній методиці розрахунку фінансових коефіцієнтів, що характеризують платоспроможність підприємства, тобто потенціал його можливостей відповідати за взяті на себе зобов'язання, коефіцієнт достатності власних фінансових ресурсів для підтримки безперервної операційної діяльності, що характеризує масштаби нарощення вироблення та реалізації продукції підприємств тощо.

Слід наголосити, що наведені категорії аналітичних задач є своєчасними та необхідними для сучасних антикризових програм соціально- економічного розвитку України, зокрема для підприємств агропродовольчої сфери в Черкаській області, де діагностика економічної стійкості представлена за першорядними індикаторами економічної стійкості на прикладі великого підприємства СПП «Біле озеро» Лисянського району, що є лідером галузі та Черкаського регіону за основними економічними показниками своєї діяльності на

протязі останніх років.

Наведену систему індикаторів для діагностики економічної сталості, економічної захищеності та економічної безпеки діяльності підприємств агропродовольчої сфери було сформовано експертним методом за результатами аналізу наукових розробок фахівців та методичної літератури з діагностики економічного стану, економічної сталості та безпеки підприємств.

Аналіз першорядних показників, що формують систему діагностики економічної стійкості, свідчить про дефіцит власного капіталу та оборотних активів для ефективної діяльності, що провокує великі проблеми в реалізації системи економічної безпеки. Індикатори свідчать про досягнення стану ліквідності активів підприємства за рахунок залучених економічних ресурсів, що відбивається на економічній стійкості підприємства та неможливості розрахуватись за власними зобов'язаннями.

З метою вчасного виявлення кризових індикаторів та попередження тенденцій викривлення та деструктуризації співвідношення активів та капіталу підприємств, проведення превентивних заходів, спрямованих на забезпечення економічної стійкості в системі економічної безпеки, проводиться моніторинговий експрес-аналіз економічної стійкості підприємств агропродовольчої сфери на основі коефіцієнта Бівера за відомими методиками, які досить чітко представлені в економічній літературі [55].

В науковій літературі представлена наступна методика розрахунку коефіцієнту Бівера: відношення різниці між чистим прибутком і нарахованою амортизацією до суми довгострокових і поточних зобов'язань :

$$K_6 = (\text{ЧП} - A) / (\text{ДЗ} + \text{ПЗ}), \quad (2.1)$$

де ЧП – чистий прибуток; А – амортизація;

ДЗ – довгострокові зобов'язання ; ПЗ – поточні зобов'язання .

Ознакою відсутності оптимальності структури співвідношення активів та капіталу є такий економічний стан підприємства, де довгостроковий період характеризується значенням коефіцієнту Бівера не вище 0,2, що проявляє негативне зменшення долі доходу, яка витрачається на соціально-економічний розвиток та оновлення виробничої діяльності. При збереженні таких тенденцій у підсумку економічного циклу підприємство має деструктивний баланс

операційної діяльності та низьке значення коефіцієнту забезпечення власними ресурсами, що свідчить про порушення економічної стійкості підприємств агропродовольчої сфери.

В умовах переходу підприємств агропродовольчої сфери на інноваційну модель розвитку важливого значення набуває діагностика основних показників їх діяльності, тобто їх забезпечення трудовими ресурсами, основними виробничими засобами, а також ефективність їх використання, що певною мірою характеризує інноваційний потенціал галузі.

Безперечно, одним із провідних факторів, що формує індикатори економічного захисту та безпеки підприємств агропродовольчої сфери Черкаської області є загальні тенденції та зміни кон'юктури агропродовольчого ринку. Тому, діагностику економічного стану підприємств агропродовольчої сфери неможливо проводити у відриві від оцінки загального масштабу кризових явищ та потенціалу розвитку галузі. Узагальнюючий аналіз тенденцій кон'юктури ринку агропродовольчої сфери Черкаської області в першу чергу висвітлює зовнішні загрози економічному розвитку.

Таким чином, загальну ситуацію на ринку агропродовольчої сфери Черкаської області визначають як кризову, що характеризується низьким рівнем попиту, знижується з року в рік внаслідок низького соціального становища та нікчемною платоспроможністю населення, зокрема сільськогосподарських територій. Стрижневою проблемою, що зупиняє вихід на світові ринки продукції агропродовольчої сфери та інноваційний розвиток галузі – відсутність соціальної відповідальності бізнес-одиниць, недостатня якість продукції агропродовольчої сфери, частково відсутність сертифікації, та невідповідність наявним канонам якості.

Ефективність операційної діяльності підприємства є показником, що повинен обов'язково розглядатись в процесі економічної безпеки, оскільки на ньому базується розуміння власниками прибутковості бізнесу, масштаби кризових явищ та необхідності застосування антикризових механізмів. Сам по собі цей показник, що розраховано в певному періоді, не свідчить про ефективність захисту інтересів власників бізнесу, проте його факторний аналіз дозволяє виявити глибину впливу зміни показника ефективності виробництва досліджуваних підприємств агропродовольчої сфери внаслідок зміни чистого доходу від реалізації продукції і собівартості реалізованої продукції.

Система економічної безпеки на підприємствах може бути діагностовано, на наш погляд, також за допомогою показників ліквідності активів, рівня ризику операційної діяльності та ефективності управління підприємством. Отже, операційна діяльність підприємств агропродовольчої сфери за останні роки потерпіла деструктивні зміни. Це вбачається структурі оборотних активів та їх розподілі між сферами виробництва та обігу. Нестача економічних ресурсів для підтримки та нарощенні масштабів діяльності підприємств викривлює структуру балансу, а відсутність власних джерел фінансування збільшують ризики операційної та комерційної діяльності з року в рік. Так, з кожним роком знижується частка оборотних активів в процесі виробництва у бік нарощення ресурсів в сфері обігу, яку обтяжує велика доля іммобілізованих засобів у дебіторську заборгованість підприємств, що порушує оборот капіталу та розрахункову дисципліну. Про скорочення обсягів виробництва та реалізації продукції свідчить зменшення долі оборотних активів в структурі балансу та досить високу питому вагу неліквідних активів 4,8%. Показники діагностики рівня ризику активів підприємств дозволяють визначити, що біля 20,0% активів було вкладено із значним рівнем ризику, що безпосередньо є об'єктом уваги системи економічної безпеки та свідчить про недосконалість її інструментів, що використовуються в діяльності підприємств агропродовольчої сфери Черкаської області.

Відомо, що чим вище ефективність управлінських рішень, тим більше це свідчить про дієвість інструментів захисту власних інтересів та певним чином характеризує економічну безпеку підприємства.

Важливим для ефективності управління підприємством є оцінка його системи менеджменту, що в процесі діагностики опосередкованим чином характеризує захист інтересів власників та економічну безпеку.

Критерієм оцінки ефективності праці працівників апарату управління є також соціальна ефективність, що через відсутність кількісних вимірників визначається, головним чином, якісними показниками. Критерій же економічної ефективності управлінської праці дає можливість кількісно виміряти ефективність праці в апараті управління. Тому він знайшов більш практичне застосування.

Коефіцієнт ефективності менеджменту на підприємстві ($K_{\text{еф}}$) відображає ступінь використання потенціальних можливостей

підприємств (об'єднань) [6, с. 56]:

$$K_{\text{эф}} = V_{\text{в}} / P_{\text{м}}, \quad (2.2)$$

де $V_{\text{в}}$ - фактичне валове виробництво продукції (валовий дохід, прибуток);

$P_{\text{м}}$ - потенційні можливості виробництва валової продукції (валового доходу, прибутку).

Про стійкість діяльності можна говорити тоді, коли заданий напрям витримується, незважаючи на постійно змінюються обставини. Ключовою властивістю системи управління, завдяки якому забезпечується стійкість діяльності, є адаптивність. Адаптивність тим вища, чим більше в системі управління працівників, здатних до саморозвитку, готових швидко орієнтуватися і гнучко перебудувувати свою діяльність відповідно до змінюваними обставинами. Це формує нові вимоги як до роботи підприємства на ринку праці, так і до внутрішніх змін у напрямку покращення підходів та методів розвитку персоналу.

Діагностика системи менеджменту ТОВ "Кузьмина гребля", с. Кузьмина гребля, Христинівський район» показала зниження ефективності усіх показників, окрім показника ефективності управління, що є наслідком ефективної менеджменту та економічного захисту на підприємстві. Аналогічна ситуація складається і у "Верхнячка - Агро", с."Маяк-Агро", усі коефіцієнти ефективності системи менеджменту зростають, окрім коефіцієнта співвідношення темпів зміни результату діяльності і темпів зміни витрат на управління, що характеризує пониження росту темпів доходу перед темпом зміни витрат підприємств агропродовольчої сфери.

З метою узагальнення діагностики підприємств агропродовольчої сфери Черкаської області було обраховано середні значення індикаторів економічної стійкості та оцінки економічної безпеки підприємств регіону.

Отже, за результатами діагностики можна стверджувати, що забезпеченість підприємств агропродовольчої сфери Черкаської області власними економічними ресурсами є недостатньою, що спричиняє низький рівень економічної безпеки у розрізі інноваційної, інвестиційної та фінансової складової. Високий рівень винахідницької діяльності скоріше пов'язано із забезпеченістю працівниками із необхідним рівнем освіти, проте якість

професіоналізму трудових ресурсів залишається сумнівною через неможливість реалізувати всі навички та компетенції робітників та недостатню питому вагу працівників відповідної наукової досвідченості для ведення інноваційної діяльності. Інвестиційна складова економічної безпеки характеризується низькою рентабельністю інвестицій, недостатністю обсягів інвестиційних потоків, малими масштабами інвестиційних проектів в наслідок відсутності їх фінансування, високим рівнем ризику, довгострокової їх окупності, технологічного застаріння тощо.

У світовій практиці для діагностики ймовірності банкрутства, прогнозування фінансової стратегії використовують різні економіко-математичні моделі відомих західних економістів – математичні моделі Альтмана, Фрідмена, Као, а також Ліса, Тафлера, Тішоу та інші. Усі моделі розроблені на основі багатомірного дискримінантного аналізу [43].

У 1968 р. професор Едвард Альтман розробив модель, яка дозволяє визначити потенційних банкрутів.

Модель Альтмана має такий вигляд:

$$Z=1,2x_1+1,4x_2+3,3x_3+0,6x_4+0,999x_5, \quad (2.3)$$

де Z – рівень ризику банкрутства;

X_1 – відношення власного оборотного капіталу до сукупних активів;

X_2 – відношення нерозподіленого прибутку до сукупних активів;

X_3 – відношення прибутку до виплати відсотків, податків до активів;

X_4 – співвідношення між власним і залученим капіталом;

X_5 – відношення виторгу від продажу продукції до сукупних активів. Якщо $Z < 1,8$ – ймовірність банкрутства висока;

$1,9 < Z < 2,7$ – ймовірність середня; $2,8 < Z < 2,9$ – ймовірність невелика;

$Z > 3,0$ – підприємство з надійним фінансовим станом.

В 1972 р. Роман Ліс розробив подібну формулу для визначення можливого банкрутства фірм Великої Британії. А в 1977 р. британські вчені розробили 4-факторну модель Z .

Російські вчені вивели свою дискримінантну 5-факторну модель діагностики банкрутства, використовуючи при цьому модель Альтмана:

$$Z=1,2x_1+1,4x_2+3,3x_3+0,6x_4+1,0x_5, \quad (2.4)$$

де x_1, x_2, x_3, x_5 розраховують послідовно як відношення оборотного капіталу, резервного капіталу та нерозподіленого прибутку, прибутку до оподаткування, виторгу від реалізації до всіх активів;

x_4 – відношення статутного та додаткового капіталу до загальної суми позикових зобов'язань .

Свою дискримінантну модель вивели російські економісти Сайфулін Р.С. і Кадиков Г.Г.:

$$R=2K_{ЗВК}+0,1K_{ПЛ}+0,08K_{ІН.О.К.}+0,45K_M+P_{ВК}, \quad (2.5)$$

де $K_{ЗВК}$ – коефіцієнт забезпечення власними коштами (норматив $>0,1$); $K_{ПЛ}$ – коефіцієнт поточної ліквідності (норматив >2);

$K_{ІН.О.К.}$ – коефіцієнт інтенсивності оборотності капіталу (норматив >2.5);

K_M – коефіцієнт менеджменту;

$P_{ВК}$ – рентабельність власного капіталу.

В разі, коли фактичне значення розрахункових величин співпадає із мінімальними нормативними значеннями коефіцієнтів, то R існуватиме як 1; якщо R менше значення одиниці, то економічна стабільність є незадовільною. Як зазначає автор, практика застосування моделей підтвердила правильність одержаних значень, але використовувати ці методи для прогнозування фінансового стану та діагностики банкрутства підприємств України необхідно з великою обережністю [129, с. 299-303]

Отже, в процесі діагностики нами визначено рівень економічної захищеності підприємств агропродовольчої сфери Черкаської області у розрізі автономних її складових, а саме інноваційної, інвестиційної та фінансово-кредитної її складових, що знаходиться на досить низькому рівні та потребує розробки механізмів активізації економічного захисту, стратегії економічної безпеки бізнес-інтересів суб'єктів агропродовольчої сфери Черкаського регіону.

В залежності від рівня економічного захисту нами проведено групування підприємств агропродовольчої сфери Черкаської області за певними зонами, які було діагностовано та класифіковано експертним методом як зони небезпеки та реалізації економічного захисту. В якості критеріїв, що було запропоновано в процесі

діагностики, визначали забезпеченість власним капіталом, забезпеченість оборотними активами, значення коефіцієнтів економічної стійкості, рівень ризику комерційної діяльності, репутацію товаровиробника, репутацію та якість продукції агропродовольчого підприємства, відомість бренду чи торгівельної марки, міжгалузеві зв'язки та кількість працівників на підприємстві тощо.

Зона катастрофічної небезпеки характеризується втратою довіри покупців до якості продукції, постачальників та банківських установ до можливості забезпечити підприємству свої зобов'язання та розрахуватись вчасно, визначається збитковістю операційної діяльності та неефективним використанням наявних економічних ресурсів, відсутністю ефективного менеджменту, десинхронізацією фінансових потоків, втратою економічної сталості.

Зону високого ризику, що несумісний із ефективною економічною діяльністю підприємства та потребує негайних антикризових заходів, характеризує

Зону економічної уразливості, де рівень ризиків ділової діяльності залишається високим та потребує реалізації всього комплексу внутрішніх механізмів економічної стійкості та економічного захисту інтересів власників.

Зону економічної стійкості, де матеріальні та фінансові потоки синхронізовано та збалансовано за обсягами їх надходження на підприємство та підприємство за основними показниками економічної діагностики відноситься до зони стійкості та економічного комфорту, володіє налагодженими міжгалузевими та логістичними зв'язками, високою лідерською позицією на агропродовольчого ринку, має відому торгівельну марку та лояльність покупців, проводить соціально-відповідальну операційну діяльність та керується сертифікованим менеджментом з якості своєї продукції, володіє гнучкою та ефективною системою економічної безпеки, яка охоплює всі напрями економічної діяльності та гарантує захист економічних інтересів в процесі довгострокового стратегічного розвитку підприємств агропродовольчої сфери.

Зону економічної сталості, де система економічної безпеки реалізується досить ефективно та впроваджує постійний моніторинг і корегування цільових показників захисту в залежності від зовнішніх та внутрішніх змін на підприємствах, характеризується потенціалом економічного розвитку за умов економічного захисту та безпеки

навіть при деструктивному впливі зовнішніх чинників.

Безумовно, відношення того чи іншого суб'єкту агропродовольчої сфери до певної зони та їх розподіл у межах приведеної класифікації є досить умовним, проте, на наш погляд досить дієвим та наочним інструментом діагностики економічної безпеки на підприємствах агропродовольчої сфери, що підтверджується впровадженням на виробництві та застосуванням в практичній діяльності підприємств. З точки зору власників бізнесу, така класифікація для підприємств агропродовольчої сфери дозволяє отримати інформацію щодо конкурентоздатності своєї продукції, ділової репутації в регіоні, лояльності клієнтів та потенціалу свого розвитку на ринку за допомогою незалежних експертів, спираючись при цьому на загально відомі та прийнятні показники. Щодо похибки та умовності такої оцінки можна зауважити, що загально прийнятна класифікація активів підприємства у вітчизняній на зарубіжній практиці за рівнем ліквідності та ризику, яка певним чином корелює із поділом підприємств за рівнем економічного захисту та опосередковано відбиває рівень економічної стійкості та економічної безпеки, також є досить умовною, проте досить розповсюдженою методикою визначення економічного стану підприємств.

Узагальнюючи порівняння та обґрунтування методик діагностики економічної безпеки з теоретичної та практичної точки зору, нами проведено групування підприємств агропродовольчої сфери Черкаської області, що було вище проаналізовано з різних боків за рівнем економічного захисту, яке наочно показує, що в силу внутрішніх та зовнішніх загроз економічна безпека підприємств погіршується істотно навіть у такому невеликому проміжку часу.

Кількість підприємств агропродовольчої сфери Черкаської області в зоні катастрофічної небезпеки з кожним періодом нарощується і сьогодні складає майже половину із діагностованих підприємств, що наочно віддзеркалює ситуацію в агропродовольчій сфері.

2.2. Діагностика тенденції економічного розвитку підприємств в контексті економічної безпеки

Для визначення тенденцій у розвитку підприємств агропродовольчої сфери, що є базою визначення рівня економічної безпеки, оцінки результативності та перспективності діяльності в

стратегічному періоді, використовують метод діагностики, що базується на аналітичній оцінці та формуванні порівняльного аналітичного балансу.

Такі методи діагностики дозволяє зробити реальні висновки про економічні ресурси підприємства, структурні зміни у складі активів та джерел їх покриття, простежити за питомою вагою кожного розділу балансу, його загальним підсумком і таким чином оцінити платоспроможність та ділову активність, достатність економічних ресурсів та надати оцінку ефективності їх використання в попередньому періоді.

Від того, наскільки оптимальним є співвідношення основного і оборотного капіталів, скільки ресурсів інвестовано в запаси матеріалів, а скільки їх у грошовій формі, значною мірою залежать результати виробничої, фінансової діяльності, а звідси – і економічна безпека підприємства. Концептуально формування системи діагностики та управління економічної безпеки повинно спиратись на фундаментальні зарубіжні теорії управління структурою капіталу, що й визначає критерії оптимізації структури капіталу і, відповідно, критерії економічного захисту (мінімізація ризиків комерційної та фінансової діяльності, мінімізація середньозваженої вартості капіталу тощо).

Тому, проведемо діагностику структури капіталу підприємства за досліджуваній період та співвідношення оборотного та необоротного капіталів. Коефіцієнт співвідношення оборотних і необоротних активів ($K_{o/n}$) визначається за формулою:

$$K_{o/n} = OA/HA, \quad (2.6)$$

де OA – оборотні активи (мобільні кошти);

HA – необоротні активи (імобілізовані кошти).

На початок досліджуваного періоду оборотні і необоротні активи мали коефіцієнт співвідношення 0,93, а до кінця періоду – 1,0, оскільки темпи зростання суми оборотних активів випередили зростання вартості необоротних активів. Проте, ситуація в середньому по Черкаській області має дещо негативну оцінку, оскільки співвідношення оборотних активів до основних знижується за рахунок недостатності оборотних засобів.

Під час діагностики економічної безпеки в аспекті забезпеченості економічними ресурсами безперервної поточної діяльності

підприємств, в умовах інфляційних очікувань та валютних ризиків для аграрної сфери, важливо провести діагностику реальних активів. За визначенням Бланка І.О. реальні активи - це реально існуюче власне майно і фінансові вкладення за їх дійсною вартістю. Темп приросту реальних активів характеризує інтенсивність нарощування майна, яка визначається за формулою:

$$A=(OЗ_1+З_1+Г_1 / OЗ_0+З_0+Г_0 - 1)*100, (2.7)$$

де ОЗ - основні засоби та вкладення без урахування зношеності;

З - запаси і витрати;

Г - грошові кошти, розрахунки та інші активи без урахування використання позикових коштів; індекс 0 – базовий рік; 1 – звітний рік.

Важливою характеристикою структури засобів підприємства є коефіцієнт майна виробничого призначення:

$$K_{\text{МВП}}=(B_{\text{ОВЗ}}+B_{\text{НБ}}+B_{\text{ЗВ}}+B_{\text{НВ}}) / A, (2.8)$$

де $K_{\text{МВП}}$ – коефіцієнт майна виробничого призначення;

$B_{\text{ОВЗ}}$ – вартість основних виробничих засобів;

$B_{\text{НБ}}$ – вартість незавершеного будівництва; $B_{\text{ЗВ}}$ – вартість виробничих запасів;

$B_{\text{НВ}}$ – вартість незавершеного виробництва;

A – величина активів.

Нормативне значення $K_{\text{МВП}} >$ або $= 0,5$.

Для оцінки структури запасів ТМЦ економісти рекомендують аналізувати коефіцієнт нагромадження ($K_{\text{Н}}$), який визначається як відношення вартості виробничих запасів (ВЗ) і незавершеного виробництва (НВ) до вартості готової продукції (ГП) і товарів (Т):

$$K_{\text{Н}}=(BЗ+НВ) / (ГП+Т), (2.9)$$

Оптимальним значенням цього показника є 1, тобто вартість виробничих запасів і незавершеного виробництва повинні приблизно дорівнювати вартості готової продукції та товарів. Така ситуація свідчить про те, що зберігається збалансованість між цими видами активів. Якщо ж спостерігається, що показник >1 , то це може свідчити про наявність залежалих матеріальних цінностей, коли ж

коефіцієнт нагромадження < 1 , то це означає, що вироблена продукція або товар з якихось причин не має збуту.

Коефіцієнт нагромадження висвітлює політику даного підприємства щодо закупівлі виробничих запасів: підприємство намагається забезпечити виробництво необхідними матеріалами заздалегідь, до настання посівної кампанії, оскільки ціни постійно зростають. Слід пам'ятати, що систематичне накопичення понаднормативних залишків виробничих запасів, незавершеного виробництва виражає нераціональне використання оборотних коштів, оскільки якщо залишки створені не за рахунок банківських кредитів, то фінансовий стан погіршується, тому що на покриття цих запасів воно втягує або кошти, призначені на інші цілі (з фонду основних коштів), або не виконує своїх фінансових зобов'язань перед кредиторами, що загрожує банкрутством.

Невиважена та аналітично необґрунтована політика управління виробничими запасами на підприємствах, відсутність оптимізованих логістичних структур, здатних мінімізувати ризики втрати товарів, порчі продукції, десинхронізація логістичних потоків матеріальних ресурсів між дочірніми підприємствами та за вертикально побудованими збутовими каналами диверсифікованих коридорів безпосередньо впливає на зниження рівня ефективності діяльності підприємств агропродовольчої сфери, погіршує інтегровані зв'язки між підприємствами різної спеціалізації у межах галузі, та визначає низький рівень економічної безпеки навіть при високих матеріальних резервах та достатньому фінансовому забезпеченні всіх виробничих процесів.

Вихідною базою для висновків щодо міри ефективності використання фінансових ресурсів, вкладених в оборотні активи, є показник швидкості їх обороту, тобто оборотність. Саме він дає змогу робити висновки про фінансову діяльність підприємства з точки зору використання фактора часу, тобто з точки зору швидкості господарського процесу.

На економічну безпеку підприємства істотним є вплив стану розрахунків з дебіторами, оскільки це може генерувати ризики платоспроможності та ліквідності підприємства. В контексті економічної безпеки в сучасних умовах дебіторська заборгованість повинна розглядатись швидше як відволікання оборотних ресурсів з операційної діяльності підприємства, безпроцентна позика клієнтам, ніж як нарощення галузевих економічних зв'язків. Відвернення

коштів у дебіторську заборгованість призводить до погіршення показників ділової активності підприємства внаслідок порушення економічними агентами розрахункової дисципліни, десинхронізацію фінансових потоків підприємства, що призводить до дисбалансу у системі показників економічного захисту підприємств агропродовольчої сфери.

Окрім того, заморожування коштів призводить до сповільнення оборотності капіталу. Тому підприємство повинне бути зацікавлене у скороченні термінів погашення платежів шляхом удосконалення розрахунків, своєчасного оформлення розрахункових документів, передоплати [98]. При визначенні показників оборотності до уваги беруть тільки суми по дебіторах-покупцях як такі, що безпосередньо стосуються обсягів реалізації продукції.

Вивчення розміру власного оборотного капіталу, його динаміки, збереження та ефективності використання – важливе питання аналітичного дослідження економічної безпеки та фінансової стійкості підприємств Черкаської області, яке має визначальну характеристику в аспекті захисту економічних інтересів та підтримки сталості економічного розвитку в перспективному періоді з урахуванням специфіки аграрного виробництва та розвитку агропродовольчих ринків країни та світу. Проте, в науковій літературі часто присутнє ототожнення та підміна понять оборотного капіталу та власного оборотного капіталу, що відбивається на показниках на деформує результати діагностики економічної безпеки підприємства в аспекті забезпеченості власними ресурсами, зокрема оборотний капітал має характеристику обсягу економічних ресурсів, що вкладено в активи підприємства (другий розділ балансу), в той час як власний оборотний капітал виокремлює масштаби забезпеченості економічними ресурсами поточної діяльності.

Відсутність власного оборотного капіталу або його дефіцит – одна з першорядних причин втрати економічної стійкості та потреби в ефективних механізмах економічного захисту підприємства, його неплатоспроможності, відсутності стратегічно важливого потенціалу без кризового розвитку.

Для діагностики фактичного обсягу власного оборотного капіталу слід від валової суми поточних активів (II і III розділи активу балансу) відібрати суму поточних зобов'язань (IV розділ пасиву балансу). Різниця покаже, який обсяг поточних активів сформована за рахунок власного капіталу або, іншими словами, що

залишитися в обороті підприємства, якщо погасити одночасно всю короткотермінову заборгованість кредиторам [81]. Для діагностики якісного складу оборотного капіталу необхідно дослідити не лише тенденції змін його обсягів на протязі оглядового періоду, а й елементний склад та його структурне співвідношення.

Забезпеченість власним капіталом до нормативної потреби по підприємствам Черкаської області, що було досліджено, в останні роки значно знизилася та сягає приблизно 30% до нормативної потреби, що визиває проблеми як в розрахунковій, так і виробничій сфері, зокрема через переливання капіталу та економічних ресурсів зі сфери виробництва в сферу обігу та збільшення терміну інкасації дебіторської заборгованості, що безпосередньо тягне за собою імобілізацію ресурсів, їх неефективне використання та розподіл між сферами обігу та виробництва, та призводить до ослаблення економічного захисту. Тому, завданням економічної безпеки є не лише оновлення основного капіталу, перехід виробництв а на інноваційні технології та їх трансфер в Черкаську область, поліпшення інвестиційного клімату, а й діагностика економічних ресурсів на стадіях кругообороту капіталу.

Діагностика включає визначення та оцінку власного оборотного капіталу в загальній сумі власного капіталу, тобто визначення коефіцієнту мобільності (маневреність власного капіталу). Коефіцієнт мобільності ($K_{м.в.к.}$) показує, яка частина власного капіталу перебуває в обороті, тобто в тій формі, яка дозволяє вільно маневрувати цими коштами. Вважається, що цей коефіцієнт повинен бути високим, щоб забезпечити достатню гнучкість у використанні власних коштів підприємства. У практиці фінансового аналізу для цього показника не існує встановлених нормативних значень. Іноді в спеціальній літературі як оптимальний розмір коефіцієнта рекомендується 0,5 [93].

Слід зазначити, що рівень коефіцієнта маневреності визначається специфікою галузі та виробництва. У виробництвах з високим показником виробничої місткості основних засобів коефіцієнт маневреності буде нижчим, аніж у матеріаломістких, оскільки у таких виробництвах значна частка власного капіталу інвестується в основні засоби. Особливістю сільського господарства є відносно висока виробнича місткість основних засобів. В даному випадку суми основного і оборотного капіталів є приблизно однаковими, а тому можна зауважити, що власний капітал не є достатньо мобільним, що

також повинне знайти відображення в системі економічного захисту підприємств.

Рівень забезпечення оборотних коштів власним капіталом оцінюється залежно від того, в якому стані матеріальні запаси. Якщо підприємство має запаси сировини, матеріалів, напівфабрикатів, то власний капітал не може покрити їх повністю. У цьому разі відсоток буде менший від 100%. Якщо ж підприємство відчуває нестачу виробничих запасів для здійснення нормального виробничого процесу, то відсоток буде вищим за 100%.

Окрім цього проводять оцінку коефіцієнта стабільності структури оборотних коштів ($K_{с.с.о.к.}$). Цей коефіцієнт обчислюється як відношення суми власних оборотних коштів (ВОК) до загальної суми оборотних коштів (ОК):

$$K_{с.с.о.к.} = \text{ВОК} / \text{ОК}, \quad (2.10)$$

Зростання цього показника є позитивною тенденцією.

Відомо, що фінансові ресурси підприємства формуються з власного і позикового капіталу. На співвідношення власного і позикового капіталу впливає низка чинників, які обумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми умовами діяльності підприємства. Зазвичай підприємства зацікавлені в залученні позикового капіталу, оскільки витрати на виплату відсотків, як правило, нижчі від прибутку, який підприємство отримує від використання в своєму обороті позикових коштів, а це сприяє підвищенню рентабельності власного капіталу.

Основними завданнями формування системи діагностики економічної безпеки на цьому етапі є :

- оцінка змін в структурі всіх джерел коштів;
- аналіз раціональності формування структури джерел коштів;
- аналіз ефективності використання капіталу;
- аналіз показників, що характеризують економічну стійкість підприємства та синхронізацію фінансових потоків за обсягами та у часі.

Інформацію про розмір власних джерел коштів подано в I і II розділах пасиву балансу, а дані про позикові кошти – короткострокові та довгострокові зобов'язань – у III і IV розділах. Для аналізу змін структури джерел усіх коштів підприємства

визначають питому вагу власних та позикових коштів у загальній їх сумі на початок на кінець досліджуваного періоду й одержані показники порівнюють. Результати аналізу структури капіталу показують на якому переважно капіталі працює підприємство, чи ця структура сприятлива для ефективного використання капіталу.

Поділ загальної суми фінансових ресурсів підприємств на власні і залучені, тобто питома вага позикового капіталу у всьому капіталі, який використовується, залежить від безлічі факторів, таких, наприклад, як галузь діяльності підприємства, рівень сезонності, тактичні і стратегічні завдання, які стоять перед підприємством на тому чи іншому етапі його розвитку, ступінь довіри до підприємства з боку банків, інших кредиторів. За всіх умов підприємство (і це одна з важливих ознак його фінансової стійкості) повинне дбати про певний рівень своєї фінансової незалежності, тобто не допускати залучення фінансових ресурсів у розмірах, які перевищують його власні фінансові ресурси, бо в такому разі воно стає неспроможним покрити свої фінансові зобов'язань власними коштами. Найважливішим показником фінансової стійкості вважають коефіцієнт фінансової незалежності (автономності, концентрації власного капіталу, власності):

$$K_{\text{фн}} = \text{ВК} / \text{К}, \quad (2.10)$$

де ВК – сума власного капіталу (середня або на визначену дату);

К – загальна сума капіталу (середня або на визначену дату).

Для підприємств, які працюють в розвинутих ринкових умовах, нормальним явищем, що забезпечує достатньо стабільний стан фінансів, вважається відношення власного капіталу до загальної суми на рівні 60%, хоча в останні роки він дещо знизився.

Коефіцієнт фінансування характеризує обсяг залучених коштів на одиницю власного капіталу. У деяких джерелах цей показник називають коефіцієнтом фінансового ризику, або плечем фінансового важеля. Обернений показник називають коефіцієнтом фінансової стабільності.

$$K_{\text{ф}} = \text{ПК} / \text{ВК}, \quad (2.11)$$

де ПК – сума позикового капіталу (середня або на визначену дату);

ВК – сума власного капіталу (середня або на визначену дату).

Оптимальне значення K_{ϕ} – 0,3-0,5. Критичним значенням вважається 1. Якщо показник перевищує 1, то фінансова стійкість підприємства ставиться під сумнів. Однак економісти вважають, що при високих показниках оборотності коштів критичне значення коефіцієнта може перевищувати 1 без істотних наслідків для ринкової стійкості. Нормативне значення оберненого показника має перевищувати 1.

Коефіцієнт фінансової залежності (заборгованості, фінансової напруги) - це відношення позикового капіталу до загального, характеризує залежність діяльності від позикового капіталу:

$$K_{\phi z} = \text{ПК} / \text{К}, \quad (2.12)$$

де ПК – сума позикового капіталу;

К – загальна сума капіталу.

Оптимальним значення цього показника вважається 0,4.

Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності показує в якій мірі загальний об'єм використовуваних активів сформований за рахунок власного і довгострокового позикового капіталу підприємства, тобто характеризує ступінь його незалежності від короткострокових позикових джерел фінансування.

$$K_{\text{дфн}} = (\text{ВК} + \text{ДПК}) / \text{А}, \quad (2.13)$$

де ВК – сума власного капіталу;

ДПК – сума довгострокового позикового капіталу;

А – сума всіх активів. Оптимальне значення показника $\geq 0,6$.

Власний капітал – це валова сукупна вартість власних ресурсів підприємства, що спрямовуються для утворення його активів. Формування власного капіталу дає запевнення для всіх суб'єктів економічних відносин (інвесторів, постачальників та кредиторів), що підприємство має певний рівень платоспроможності та кредитного забезпечення, ділову репутацію та довіру позичальників, та в змозі вести партнерські стосунки. Власний капітал формується в процесі господарської діяльності прибутку підприємства чи за рахунок додаткового внесення економічних ресурсів власниками бізнесу. До власного капіталу належать: статутний капітал; пайовий капітал; додатковий вкладений капітал; резервний капітал; нерозподілений

прибуток (непокритий збиток); неоплачений капітал; забезпечення наступних витрат і платежів [77]. Власний капітал формує так звану «ліквідну подушку», що береже підприємство від ризиків ліквідності та втрати платоспроможності, та є механізмом захисту бізнес - інтересів власників та резервним інструментом запобігання банкрутства та антикризового управління, проте має економічну межу формування та використання, що визначається фундаментальними зарубіжними концепціями управління структурою капіталу, генерується фінансовим та операційним левериджем.

В процесі діагностики економічної безпеки особливе місце займає статутний капітал, якому притаманні наступні функціональні характеристики:

1) довгострокове фінансування за певної вартості власних ресурсів – знаходиться у господарської діяльності підприємства невичерпний час;

2) страховий резерв на випадок вимушеного фінансування ризику – спрямовується для фінансування операцій із високим та критичним рівнем ризику;

3) потенціал самостійного фінансування власної діяльності – розмір власного капіталу визначається коефіцієнтів самостійності та маневреності ступінь незалежності і впливу його власника;

4) розподіл доходів і активів – частки окремих власників в капіталі являються базисом під час розподілу фінансового результату та майна у випадку ліквідації підприємства [43].

В зарубіжній практиці часто визначають коефіцієнт участі акціонерного, або пайового капіталу в загальній сумі джерел фінансування

$$K_a = SK / K, \quad (2.14)$$

де SK – величина статутного капіталу;

K – загальна сума капіталу.

У разі, якщо на 1000 грн. сукупного капіталу припадає кілька гривень статутного капіталу, акціонерна або пайова власність у вартісному вираженні значно відстає від вартості сукупного грошового капіталу підприємства, і акціонери (пайовики) не можуть розраховувати на значний розмір дивідендів і капіталізованого прибутку [32].

Помилковим є твердження про те, що повна відмова підприємства від використання кредитів свідчить про його високу фінансову стійкість та раціональне використання фінансових ресурсів, бо саме залучення у необхідних розмірах кредитних ресурсів створює для підприємства умови для максимально ефективного використання всіх (у тому числі власних) фінансових ресурсів.

Зокрема, короткостроковий банківський кредит в оборотні кошти дає змогу підприємству вкладати власний капітал у створення лише постійних мінімальних запасів товарно-матеріальних цінностей і витрат на виробництво, створювати у мінімальних розмірах інші активи, а всі потреби в оборотних коштах, які мають тимчасовий характер, задовольняти за рахунок кредитів на умовах поворотності.

Довготермінові кредити на капітальні вкладення допомагають підприємству прискорювати процес розвитку своєї матеріально-технічної бази темпами, які випереджають темпи накопичення для цих цілей власних фінансових ресурсів. Якщо підприємство залучає в свій оборот позиковий капітал у розмірах, які економічно необґрунтовані, то це може призвести до погіршення фінансового стану.

Аналіз кредиторської заборгованості передбачає оцінку її оборотності. Оцінку оборотності кредиторської заборгованості проводять за показниками:

- Тривалості періоду погашення кредиторської заборгованості;
- Швидкості обороту (коефіцієнт оборотності);
- Відношення середнього розміру кредиторської заборгованості до величини закупівель.

Усі показники визначають аналогічно показникам дебіторської заборгованості з тією різницею, що замість виручки від реалізації продукції враховується величина закупівель. Це пояснюється тим, що обсяги продажу не можуть порівнюватися з борговими зобов'язань за отримані поставки.

Тривалість обороту кредиторської заборгованості ($T_{об.кт}$) характеризує середню кількість днів, які потрібні для розрахунків із постачальниками:

$$T_{об.кт} = C_{з.кт.зб.} * Д / Z_{ак}, \quad (2.15)$$

де $C_{з.кт.зб.}$ - середній залишок кредиторської заборгованості;

Д – кількість днів у періоді (рік – 360 днів);

$Z_{ак}$ - сума закупівель за рік.

Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості ($K_{об.кт}$) показує, скільки разів виникає заборгованість і сплачується підприємством за період, який аналізується. Він визначається за формулою:

$$K_{об.кт} = Z_{ак} / C_{з.кт.зб.}, \quad (2.16)$$

При визначенні цих показників ураховують боргові зобов'язань тільки перед тими кредиторами, до яких відноситься поточна господарська діяльність.

При порівнянні терміну сплати рахунків постачальникам за звітний період із аналогічним показником за попередній період може виявитися, що термін коротший. Це може означати, що підприємства-позичальники надають даному підприємству знижку в рахунках за швидку оплату або ж розглядають підприємство як ризиковане і тому виставляють йому жорсткі умови розрахунків. Завдання економіста – з'ясувати, чому підприємство має коротший термін кредиту і що слід зробити, щоб ці терміни були сприятливішими або довшими.

Якщо ж, навпаки, виявиться, що середній термін сплати рахунків постачальників довший, то це може означати, що підприємство купує на добрих розрахункових умовах або ж воно затягує виплату, тобто використовує кредиторську заборгованість як джерело свого фінансування. Доцільно порівняти показники тривалості кредиторської та дебіторської заборгованості. Якщо виявиться, що показник тривалості кредиторської заборгованості перевищує хоча б кілька днів такий же показник щодо дебіторів, то це означає, що дане підприємство вміє управляти кредиторською заборгованістю так, щоб утримувати позики довше, ніж це дозволяє робити своїм боржникам.

Економічна стійкість з позиції практичного її використання в діяльності підприємств та діагностики в системі економічної безпеки – це така врівноважена конфігурація економічних ресурсів, формування, структурний розподіл та використання яких забезпечує всі види діяльності підприємств агропродовольчої сфери, базуючись на збільшенні доходності активів та рентабельності капіталу, забезпечуючи платоспроможність та кредитоспроможність підприємств за умови евентуального ступеня ризику.

Фінансова складова економічної стійкості будь-якого

вітчизняного об'єкту господарювання агропродовольчої сфери залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників. З позиції управління системою економічної безпеки та діагностики її стану, об'єктом дослідження та впливу обирають внутрішні чинники, які залежать від менеджменту діяльності підприємства та дієвості захисних механізмів, що орієнтовані на досягнення стратегічних цілей, оскільки підприємство має можливість коректувати дію ризиків, в деякій мірі управляти ними. До внутрішніх чинників відносять:

- вибір виду діяльності, складу і структури продукції, її конкурентоспроможність;
- розмір витрат, їх динаміка у співставленні з грошовими доходами;
- склад і структура майна;
- ефективність управління фінансовими ресурсами;
- фінансове прогнозування, дослідження та розроблення можливих шляхів розвитку фінансів підприємства у перспективі [70].

Розрізняють абсолютні і відносні показники фінансової стійкості.

Відносні показники, які характеризують фінансову стійкість підприємства, об'єднуються в такі групи:

- 1) показники структури капіталу, які характеризують фінансову незалежність від зовнішніх позикових коштів, а саме:
  - коефіцієнт фінансової незалежності (автономії);
  - коефіцієнт фінансування;
  - коефіцієнт фінансової залежності;
  - коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності; а також показники його оборотності та рентабельності.
- 2) показники, які характеризують стан оборотних коштів:
  - коефіцієнт маневреності власного оборотного капіталу;
  - коефіцієнт забезпечення матеріальних оборотних засобів власними джерелами фінансування;
  - коефіцієнт стабільності структури оборотних коштів.
- 3) показники, які характеризують стан основного капіталу:
  - індекс постійного активу;
  - темп приросту реальних активів.

Усі вказані відносні показники розглядаються в процесі діагностики та управління системою економічної безпеки, проте, на наш погляд, їх необхідно доповнити показниками діагностики ризиків комерційної діяльності підприємств агропродовольчої сфери.

До абсолютних показників відомі економісти Шеремет А.Д., Сайфулін Р.С., Савицька Г.В. відносять як найбільш узагальнюючий показник фінансової стійкості залишок або нестачу джерел коштів для формування запасів і затрат. Цей показник отримують у вигляді різниці розміру джерел коштів і розміру запасів і затрат [26, с.72-80;31, с. 59-63].

Визначають 4 типи фінансової стійкості:

1. Абсолютна стійкість фінансового стану, з якою стикаються рідко і яка є крайнім типом фінансової стійкості (якщо запаси і затрати (ЗВ) менші від суми власного оборотного капіталу ($V_{об.к}$) і кредитів банку під ТМЦ ($KP_{ТМЦ}$)):

$$ЗВ < V_{об.к} + KP_{ТМЦ}, \quad (2.17)$$

При цьому коефіцієнт забезпеченості запасів і витрат джерелами коштів ($K_{з.з}$) більший від 1.

$$K_{з.з} = (V_{об.к} + KP_{ТМЦ}) / ЗВ > 1, \quad (2.18)$$

2. Нормальна стійкість фінансового стану, яка гарантує платоспроможність підприємства (якщо запаси і витрати дорівнюють сумі власного оборотного капіталу і кредитам банку під ТМЦ):

$$ЗВ = V_{об.к} + KP_{ТМЦ}, \quad (2.19)$$

$$K_{з.з} = (V_{об.к} + KP_{ТМЦ}) / ЗВ = 1, \quad (2.20)$$

3. Нестійкий (передкризовий) фінансовий стан, при якому порушується платоспроможність, але є можливість відновлення рівноваги між платіжними засобами та платіжними зобов'язаннями за рахунок залучення тимчасово вільних джерел в оборот ($D_{в.т.}$) і збільшення власного оборотного капіталу:

$$ЗВ = V_{об.к} + KP_{ТМЦ} + D_{в.т.}, \quad (2.21)$$

$$K_{з.з} = (V_{об.к} + KP_{ТМЦ} + D_{в.т.}) / ЗВ = 1, \quad (2.22)$$

На думку економістів, фінансова стійкість вважається при цьому допустимою, якщо виконуються такі дві умови:

– розміри короткострокових кредитів і позикових коштів, які залучені в оборот для формування запасів і витрат, не перевищують вартості виробничих запасів і готової продукції (найбільш ліквідної частини матеріальних оборотних коштів);

– незавершене виробництво і витрати дорівнюють власному оборотному капіталу або менші за його величину.

4. Кризовий фінансовий стан, при якому підприємство перебуває на межі банкрутства, оскільки в даній ситуації запаси і витрати більші від суми власних оборотних коштів, кредитів банку під ТМЦ та залучених тимчасово вільних джерел засобів:

$$ЗВ > V_{об.к} + КР_{ТМЦ} + Д_{в.т}, \quad (2.23)$$

$$К_{з.з} = (V_{об.к} + КР_{ТМЦ} + Д_{в.т}) / ЗВ < 1, \quad (2.24)$$

За попередньою діагностикою абсолютних показників підприємства Черкаської області слід віднести до підприємств з кризовим фінансовим станом, оскільки в більшості випадків сума запасів і витрат є більшою, ніж власні джерела фінансування та джерела, сформовані за рахунок позик банку. З кожним періодом, що досліджено ситуація стає напруженішою. Якщо на початок досліджуваного періоду коефіцієнт забезпеченості запасів і витрат джерелами коштів дорівнював 0,66, то на кінець досліджуваного періоду він був рівний 0,46. Такий стан речей свідчить про те, що джерелом більшої частини запасів є кредиторська заборгованість.

Для того, щоб визначити ліквідність балансу, потрібно порівняти активи, згруповані залежно від швидкості перетворення їх у грошові засоби, із пасивами, згрупованими за ступенем терміновості їх оплати.

Абсолютно ліквідним вважають баланс, якщо є така ситуація:

– найбільш ліквідні активи перевищують найбільш термінові зобов'язання або дорівнюють їм;

– активи, що швидко реалізуються, дорівнюють короткостроковим пасивам або перевищують їх;

– повільно реалізовані активи дорівнюють довгостроковим пасивам або перевищують їх;

– важко реалізовані активи менші за постійні пасиви.

Розрізняють такі показники ліквідності:

– коефіцієнт абсолютної ліквідності (коефіцієнт лакмусового папірця або „кислотний тест”);

– коефіцієнт швидкої ліквідності (проміжної, суворої, критичної);

– коефіцієнт поточної ліквідності (загальний коефіцієнт

ліквідності, коефіцієнт покриття).

При розрахуванні цих показників використовують загальний знаменник- короткострокові зобов'язання.

Слід зазначити, що в Україні розроблені методики аналізу фінансового стану підприємств №81, №22, Положення №323, згідно з якими і визначено орієнтовні значення вищезгаданих коефіцієнтів.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності ($K_{\text{абс.лікв.}}$) – це відношення найбільш ліквідної частини оборотних коштів та їх еквівалентів (ГК), а також поточних фінансових інвестицій (ПФІ) до поточних зобов'язань (ПЗ). Він показує, яка частина поточної заборгованості може бути погашена за необхідності негайно. За Положенням № 323 його значення вважається теоретично достатнім, якщо воно перевищує 0,2-0,25.

$$K_{\text{абс.лікв.}} = (\text{ГК} + \text{ПФІ}) / \text{ПЗ}, (2.25) \text{ або } K_{\text{абс.лікв.}} = [A_1] / [\Pi_1 + \Pi_2] (2.26)$$

Коефіцієнт швидкої ліквідності ($K_{\text{шв.лікв.}}$) обчислюється як відношення грошових коштів та їх еквівалентів, поточних фінансових інвестицій, дебіторської заборгованості, платежі по якій очікуються протягом 12 місяців після звітної дати (ДтЗ) та інших оборотних активів (ІнОА) до величини поточних зобов'язань:

$$K_{\text{шв.лікв.}} = (\text{ГК} + \text{ПФІ} + \text{ДтЗ} + \text{ІнОА}) / \text{ПЗ}, (2.27)$$

$$\text{або } K_{\text{шв.лікв.}} = [A_1 + A_2] / [\Pi_1 + \Pi_2] (2.28)$$

Бажано, щоб цей показник дорівнював 1, оскільки на практиці це буває нечасто, можна задовольнятися його значенням 0,8-0,9.

Коефіцієнт поточної ліквідності ($K_{\text{пот.лікв.}}$) або коефіцієнт покриття – це відношення оборотного капіталу (II розділ активу балансу) до короткострокових зобов'язань:

$$K_{\text{пот.лікв.}} = \text{ОК} / \text{ПЗ}, \text{ або } (2.29)$$

$$K_{\text{пот.лікв.}} = [A_1 + A_2 + A_3] / [\Pi_1 + \Pi_2] (2.30)$$

Витрати майбутніх періодів включаються до складу поточних активів у тій частині, яка буде використана (списана) протягом 12 місяців з дати балансу. Доходи майбутніх періодів включаються до

складу поточних зобов'язань у тій частині, яка буде погашена протягом 12 місяців з дати балансу. Цей коефіцієнт дозволяє встановити, у скільки разів поточні активи покривають поточні зобов'язання. Світова обліково-аналітична практика визначає нормативне значення – 2-2,5. Це означає, що на кожну гривню короткострокових зобов'язань повинно припадати не менше ніж 2 грн. ліквідних коштів.

Для того, щоб висновки за результатами аналізу ліквідності були адекватними і щоб можна було інтерпретувати одержані коефіцієнти, потрібно фактичні значення коефіцієнтів ліквідності аналізованого підприємства за звітний рік порівняти з їх фактичним значенням за кілька попередніх років.

Показники ліквідності підприємств агропродовольчої сфери Черкаської області свідчать про те, що підприємства не зможуть спланувати та здійснити розрахунки за своїми поточними зобов'язаннями через нестачу активів в грошових коштах, що свідчить про дисбаланс фінансових потоків та втрату стану економічної рівноваги. Коефіцієнт швидкої ліквідності також дуже низький порівняно з нормативним значенням і означає, що підприємства не можуть покрити свої короткострокові борги швидколіквідними активами в сумі з грошовими коштами. Економічна безпека підприємств потребує негайних заходів щодо розрахунків із кредиторами в аспекті залучення до розрахунків повільно реалізовувані активи: запаси, заборгованість учасників, довготермінові фінансові вкладення, про що свідчить показник поточної ліквідності. Результатом проведених розрахунків є висновок про те, що підприємства не зможуть негайно розрахуватися за своїми поточними зобов'язаннями, тому що перетворення наявних запасів та інших перелічених активів потребує певного часу, а також цілком можлива реалізація за цінами, нижчими від цін придбання.

В деяких джерелах, поняття ліквідності і платоспроможності ототожнюються, а показники ліквідності називаються показниками платоспроможності [15, с.278-279]. Проте інший автор [89] зазначає, що у фінансовому аналізі показники платоспроможності мають дещо інше аналітичне навантаження, ніж показники ліквідності: якщо ліквідність характеризує підприємство з точки зору здатності розрахуватися за своїми зобов'язаннями за певний час за допомогою перетворення своїх активів на гроші, то під платоспроможністю розуміють здатність підприємства негайно розрахуватися з

кредиторами, в день настання строку платежу, тобто йдеться про постійну наявність у нього в необхідних розмірах платіжних засобів або активів, які можуть негайно бути перетвореними у платіжні засоби (наприклад, швидколіквідні цінні папери) [121, с.287-288]. Рівень платоспроможності підприємства рекомендується визначати за формулою:

$$K_{\text{ПС}} = \text{ЧЛА} / \text{ПК}_{\text{Т}}, \quad (2.31)$$

де $K_{\text{ПС}}$ – коефіцієнт платоспроможності;

ЧЛА – „чисті” ліквідні активи (гроші, швидколіквідні цінні папери);

$\text{ПК}_{\text{Т}}$ – короткотерміновий (поточний) позиковий капітал, строк повернення якого настав або настає впродовж кількох днів.

Підприємство для підтримання своєї платоспроможності має так будувати свої платіжні відносини і свої платіжні календарі, щоб цей показник постійно перебував на рівні 1. Якщо показник $K_{\text{ПС}} < 0,5$, це означає, що платоспроможність підприємства дуже низька.

Рівень платоспроможності за формулою 2.31 зручніше визначати при проведенні внутрішнього аналізу, який передбачає використання інформації, яка зафіксована у первинних документах (накладні, договори, виписки банку та ін.). Тому варто рекомендувати підприємству визначати цей показник частіше, ніж в період складання звітності. Що ж стосовно аналізу, який проводимо ми, то від моменту складання звітності минув деякий час, і визначення даного показника є неактуальним. Для виявлення ознак поточної платоспроможності можна скористатися формулою для визначення різниці між сумою наявних у підприємства грошових коштів, їх еквівалентів та інших високоліквідних активів і його поточних зобов'язань:

$$\text{Пп} = \text{А}(040) + \text{А}(045) + \text{А}(220) + \text{А}(230) + \text{А}(240) - \text{П}(620), \quad (2.32)$$

де $\text{А}(040) + \text{А}(045) + \text{А}(220) + \text{А}(230) + \text{А}(240)$ – відповідні рядки активу балансу;

$\text{П}(620)$ – підсумок за IV розділом пасиву балансу.

Від'ємний результат алгебраїчної суми зазначених статей балансу свідчить про поточну неплатоспроможність суб'єкта господарювання [23, с.314-315].

Основним показником рентабельності капіталу підприємства є відношення одержаного прибутку як результату діяльності (до оподаткування) до всього авансованого капіталу – коефіцієнт рентабельності діяльності підприємства (коефіцієнт економічної рентабельності):

$$P_d = П/К*100, (2.33)$$

де П – сума прибутку без вирахувань;

К – середній залишок капіталу (або сума всіх активів).

Цей показник є пріоритетним в системі діагностики економічної безпеки та визначає, який прибуток одержує підприємство на кожну грошову одиницю вкладеного капіталу, тобто характеризує ефективність використання наявних ресурсів підприємства.

Аналогічним за логікою побудови є інший ресурсний показник рентабельності діяльності підприємства – коефіцієнт рентабельності власного капіталу (коефіцієнт фінансової рентабельності):

$$P_{вк} = П/ВК*100, (2.34)$$

де П – сума прибутку без вирахувань;

ВК – середній залишок власного капіталу.

Інший економічний зміст має показник рентабельності операційних витрат, який визначається так:

$$P_o = П_{од} / С*100, (2.35)$$

де $П_{од}$ – фінансовий результат (прибуток) від операційної діяльності;

С – операційні витрати (поточні витрати на виробництво продукції та інші види операційної діяльності).

На відміну від ресурсних показників, коефіцієнт рентабельності операційних витрат характеризує прибутковість поточних витрат, вигідність для підприємства виробництва певних видів продукції та витрат на інші види операційної діяльності. Основними факторами зростання рентабельності операційної діяльності є зниження витрат на виробництво товарів, робіт і послуг, а також підвищення їх продажних цін.

У фінансовому аналізі досить широкого застосування набув

показник рентабельності реалізації продукції, який визначається так:

$$P_p = \Pi_p / V * 100, (2.36)$$

де Π_p – сума прибутку від реалізації;

V – сума виручки від реалізації продукції (без ПДВ, акцизного збору).

Узагальнюючи діагностику системи економічної безпеки підприємств Черкаської області зауважимо, що важливим аспектом впровадження процедури використання управлінського інструментарію є її інтеграція в існуючу організаційну структуру підприємства. Суть цієї процедури полягає у визначенні здатності управлінського інструментарію забезпечити очікуваний рівень економічної безпеки в конкретних динамічних умовах функціонування підприємств агропродовольчої сфери, а принципи такої адаптації є фактично елементом вдосконалення комплексу прийняття управлінських рішень. За рахунок реалізації такого типу засадних умов можна збільшити рівень ефективності використовуваного інструментарію управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери.

Впровадження системного інструментарію діагностики управління економічною безпекою підприємства вбачає два напрямки розвитку прийняття управлінських рішень щодо захисту його економічних інтересів. При першому варіанті системно використані економічні механізми та інструменти дають очікуваний результат і основним завданням при цьому є дотримання вибраної домінантної лінії використання систем діагностики. За умови другого варіанту, використовуваний економічний інструментарій не забезпечив запланований рівень економічної безпеки й унеможливило забезпечення основної мети конкретного підприємства агропродовольчої сфери. Представлений алгоритм процесів діагностики та управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери розкривається вираженою блоковою побудовою та логічним зв'язком у межах структурних блоків, що характеризується рядом декомпозитивних факторів:

- демонструє завершеність концептуального спрямування;
- описує чітку послідовність реалізації процесу встановлення економічної безпеки підприємства з урахуванням його специфіки виробництва;
- визначає можливість поєднання стратегічних цілей та тактичних завдань управління економічною безпекою підприємств

агропродовольчої сфери

- блокові конструкції не перевантажені методичними рекомендаціями, але при цьому передбачають значну деталізацію при їх реалізації.

Комплексне використання в концептуальному спрямуванні забезпечення економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери постулатів стратегічного і тактичного управління економічною безпекою обумовлене еобхідністю як майбутньої так і поточної стабілізації економічного потенціалу. „... якщо при управлінні економічна безпека підприємства потрапляє в позитивну зону управління, тоді більше уваги необхідно приділяти стратегічній складовій етапу управління економічною стійкістю підприємств. Якщо ж підприємства потрапляють на деякий час у збиткову зону, то можуть використовуватись елементи антикризового управління, та увага приділяється більше тактичній складовій управлінського процесу” [65].

Запропонований на рис. 2.9. алгоритм реалізації концептуальних засад економічного захисту підприємства урахує фундаментальні аспекти управління економічною безпекою підприємства. На основі цього підходу можливо апробувати та скоректувати систему інструментів діагностики оцінки та управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери.

При цьому ядро концепції враховує базові сценарії адаптації процесу управління економічною безпекою підприємства агропродовольчої сфери та пропонує об’єктивні шляхи економічно стійкого розвитку підприємницької структури.

Особливістю виокремлених блокових конструкцій є поетапна інтерпретація процесу діагностики та забезпечення економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери.

У запропонованому алгоритмі можна вивести наступні блоки:

- аналіз ресурсного потенціалу та формування пріоритетних цілей забезпечення економічної безпеки підприємства;
- визначення рівня економічної захищеності підприємств агропродовольчої сфери (на основі дослідженої в попередньому блоці інформаційної бази даних об’єкта аналізу);
- управління економічною безпекою підприємства (використовуючи результати оцінки рівня економічної стійкості та діагностики захищеності).

Рис. 2.2. Результат діагностики системи управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери

Перший блок передбачає детальне ознайомлення із інформаційною базою об'єкту дослідження, його ресурсним

потенціалом та інституційними угодами ендогенного типу. Крім цього визначаються стратегічні цілі й тактичні завдання забезпечення економічної безпеки підприємства (за необхідності коректуються сформовані цілі та завдання). На основі узгоджених цілей та завдань та із врахуванням впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища адаптовується управлінський підхід для забезпечення економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери. Пріоритетним завданням цього підходу є окреслення допустимого інструментарію діагностики та управління процесом забезпечення економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери.

Завданням другого блоку є використання адаптованої до умов функціонування підприємства з урахуванням його специфіки функціонування методики оцінки (на основі інформаційної бази та особливостей інституційного впливу встановлених на етапі реалізації першого блоку), яка дозволяє визначити реальний рівень економічної стійкості суб'єкта господарювання. В реалізації цього аналітичного процесу доцільно задіяти бухгалтерські та економічні підрозділи підприємства агропродовольчої сфери з метою інформаційної підтримки при виконанні процедур діагностики.

Блок управління відіграє основну роль в забезпеченні економічної безпеки підприємства агропродовольчої сфери за рахунок реальної можливості впливати на перспективу стійкості та економічного захисту бізнесу. На цьому етапі важливо ефективно реалізувати обрану методику діагностики та управління. Враховуючи проблеми існуючих підходів управління економічною безпекою та актуалізуючи вплив аналогічних систем на рівень економічної стійкості досліджуваного типу підприємств можна сформулювати відмінний від узвичаєного на практиці підходу управління. Апарат управління економічною безпекою репрезентує синергетичний ефект від реалізації обраного набору інструментів, які попадають в залежність від концептуального спрямування процедури забезпечення економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери.

Останній блок алгоритму не має обов'язкового характеру і використовується лише у випадку недостатнього використання результатів діагностики в управлінні економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери. Особливістю цього блоку є реалізація адекватного до сучасних економічних умов економічного інструментарію діагностики, який кардинально змінює організаційну,

виробничу, а інколи і повністю фінансово- господарську діяльність підприємства. Метою такої реорганізації є збереження можливості виконувати поставлені стратегічні цілі на рівні підприємства в цілому, або на рівні окремих підрозділів його організаційної структури. Якщо створення нового потенціалу існуючих ресурсів та кардинально нового ендogenous інституційного середовища, які б забезпечили економічно стійке функціонування суб'єкта господарювання, не вважається можливим тоді цим блоком передбачена процедура антикризового управління підприємств а агропродовольчої сфери.

РОЗДІЛ 3

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ

3.1. Удосконалення стратегії реалізації системи діагностики та управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери

Ситуаційне реагування на виникнення економічних конфліктів, що супроводжуються ризиками на підприємствах агропродовольчої сфери, в останні часи визнається не продуктивним для національної економіки, що підтверджується все більшою зацікавленістю підприємств до впровадження системи діагностики та управління економічною безпекою бізнесу. Проте, стратегії реалізації такої системи залишаються такими, що потребують певного удосконалення та адаптації з огляду на високу динаміку змін зовнішнього середовища та протиріч інтересів суб'єктів господарювання, а відповідно, і корективки цільових стратегічних показників та розширення масштабів дії нових інструментів економічного захисту підприємств агропродовольчої сфери.

Актуальність удосконалення стратегії реалізації системи діагностики та управління економічною безпекою розкривається як в негативному аспекті складної кризової ситуації в галузі та нарощенні широкого кола ризиків діяльності підприємств агропродовольчої сфери, так і в позитивному аспекті відкриття нових можливостей та нових інтересів в процесі трансформації ринкових структур та кардинальній зміні бізнес-орієнтирів за рахунок змін кон'юнктури ринку, виходу на світові ринки тощо. Наведені аспекти безумовно потребують адаптації та удосконалення системи економічної безпеки та нових підходів до її організації на підприємствах. Вибір підходів, інструментів діагностики та методів стратегічної адаптації повинне характеризуватись передбаченою перспективою покращення системи управління економічної безпеки, що визначається індикаторами захисту та розширенням зони функціонування підприємств при оптимальному співвідношенні ризику та очікуваної доходності діяльності підприємств агропродовольчої сфери, удосконалення стратегії в цьому контексті повинне набувати форм ефективного менеджменту, що базуватиметься на передбаченні трансформації системи захисту соціально-економічного розвитку суб'єкту в

майбутньому періоді.

Відсутність розробленої стратегії економічного захисту та сформованої сукупності цільових показників для комплексної діагностики стану підприємств агропродовольчої сфери, що має адаптуватись до потенційних ризиків трансформації структури економічних відносин, може свідчити про наявність внутрішніх конфліктів у сфері економічного захисту інтересів власників бізнесу, перехідний період від однієї стадії життєвого циклу бізнесу до іншої, що супроводжується змінами інвестиційної та інноваційної активності, методів та принципів використання ресурсного потенціалу, виходом на нові ринки збуту тощо, або загальному зниженні ефективності роботи всіх структурних підрозділів підприємства, погіршенню інтеграційних зв'язків між суб'єктами агропродовольчої сфери та іншими кризовими явищами, що притаманні сучасній економіці агропродовольчої сфери.

Це, відповідно, створює нові напрями реалізації економічних інтересів підприємств агропродовольчої сфери, що супроводжуються певними ризиками та потребують дієвих організаційно-економічних механізмів їх захисту в процесі очікуваних кардинальних економічних змін, які повинно бути втілено в стратегії реалізації системи діагностики та управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери.

Відомий вчений Бланк І.А. надає наступне визначення стратегії економічної безпеки підприємств, яке використовується із незначними інтерпретаціями та доповненнями науковцями в різних сферах національної економіки, проте на наш погляд узагальнює смислове та економічне навантаження, яке несе данне визначення для підприємств агропродовольчої сфери: «Стратегія економічної безпеки є одним із функціональних видів загальної стратегії підприємства, що забезпечує захист його фінансових інтересів від загроз шляхом формування довгострокових цілей такого захисту, вибору найбільш ефективних шляхів їх досягнення, адекватної корективної напрямів та форм захисту при зміні факторів та умов фінансового середовища його функціонування» [14].

Процеси удосконалення стратегії реалізації системи діагностики та управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери повинні відбуватися на основі корективної основної цільових функцій та гарантувати ефективний захист і стійкий довгостроковий розвиток, що представлено наступними функціями розробленої

стратегії та дозволяють прогнозувати стратегічний напрям розвитку та його економічну безпеку на підприємствах агропродовольчої сфери:

- Забезпечує механізм реалізації довгострокових стратегічних цілей очікуваного соціально-економічного розвитку в процесі мінімізації внутрішніх конфліктів.

- Базується на реальній комплексній оцінці внутрішніх ресурсів та передбачає зміну внутрішньої ресурсної конфігурації із запитами захисту інтересів власників, потенціал маневрування внутрішнім ресурсом та нарощення ринкової вартості бізнесу за рахунок зниження ризиків вживання альтернативних ресурсів.

- Є катализатором та провайдером підвищення ефективності та прискорення інвестиційних потоків, що також відповідає пріоритетному курсу забезпечення економічної безпеки

- Включає як один з пріоритетних системних напрямів соціально- економічного розвитку механізм управління ризиками та механізми імунізації ресурсного потенціалу як превентивні заходи щодо мінімізації наслідків впливу зовнішніх факторів

- Визначає конкурентну позицію підприємства на ринку, в регіоні, у співставності із лідерами галузі тощо та зміщує напрями отримання додаткових конкурентних переваг як на короткостроковий так і на довгостроковий період.

- Повинна органічно ув'язувати стратегічне, оперативне та тактичне управління за пріоритетними напрямками розвитку, що є об'єктами першочергового моніторингу в системі економічної безпеки та управління ризиками підприємств агропродовольчої сфери.

- Визначає менталітет та рівень агресивності поведінки власників в аспекті економічних відносин, підходи до управління економічними ресурсами, та, відповідно, ризикоемність комерційних та виробничих операцій з позиції економічного захисту та ефективності системи економічної безпеки.

- Набуває цільових значень показники соціально- економічного захисту, частота та вірогідність внутрішніх економічних конфліктів, визначаються економічні прогнозовані та реальні критерії оцінки ефективності системи безпеки та їх відхилення від очікуваних, що має безпосереднє значення для прийняття управлінських рішень.

Отже, удосконалення стратегії реалізації системи діагностики та

управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери є базисною передумовою стратегічних функціональних змін загальної системи соціально-економічного розвитку і захисту в довгостроковому періоді, адекватної корективки прийомів, методів та форм економічного захисту в умовах динамічних змін зовнішнього середовища.

Важливим аспектом удосконалення стратегії реалізації системи діагностики та управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери є її спрямованість на досягнення основних цілей соціально-економічного розвитку, до яких доцільно віднести в першу чергу нарощення ринкової вартості суб'єкту господарювання, забезпечення конкурентоздатності на внутрішніх та міжнародних ринках, перехід на інноваційну модель розвитку.

Управлінські рішення у контурах такої стратегії та чинники її покращення повинні носити довгостроковий характер, що пов'язане із здійсненням нових продуктів за пріоритетними напрямками соціально-економічного розвитку підприємства, розширенням ринків збуту та масштабами рекламної діяльності, інтервенціями нових сегментів ринку, нарощенням інвестицій в нові технологічні процеси, що пов'язане із підвищенням рівня небезпеки та має бути об'єктами постійного моніторингу.

Комплекс описаних вище функціональних заходів щодо удосконалення стратегії реалізації системи діагностики та управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери доцільно визначити як *«стратегічний діапазон»*, де кількість та розмаїття функціональних стратегій залежить від динаміки змін зовнішнього та внутрішнього середовища суб'єкта та дієвості системи діагностики і економічного захисту його функціонування. В зарубіжній літературі *«стратегічний діапазон»* пов'язують головним чином із фінансовим навантаженням, що визначає можливість формування страхових резервів укріплення рівня економічної безпеки з урахуванням потенціалу передбачаємих можливостей соціально-економічного розвитку, загроз та форс-мажорних обставин, що здатні змінювати прогнозовані довгострокові тренди в агропродовольчій сфері. Саме тому стратегічний діапазон не лише показує асортимент можливих до застосування стратегічних рішень, а й характеризує якісний склад розроблених стратегій, що забезпечуються ресурсами та трансформацією їх конфігурацій на підприємствах та сприяє покращенню інвестиційного клімату і

формуванню інноваційного потенціалу галузі.

В зарубіжній літературі стратегія економічної безпеки в сучасних умовах оцінюється із точки зору стратегічного менеджменту, що безпосередньо пов'язується із механізмами, важелями та інструментами управління ризиками і включає три домінантні позиції:

- стратегія забезпечення економічного захисту підприємства
- стратегія забезпечення економічного захисту галузі (зони господарювання)
- стратегія забезпечення економічного захисту бізнесу.

На нашу думку, в сучасних умовах функціонування підприємств агропродовольчої сфери таке виокремлення домінантних позицій з точки зору прийняття дієвих та ефективних управлінських рішень та впровадження основних позицій стратегії реалізації системи діагностики та управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери потребує певних адаптивних коректувань з урахуванням специфіки саме агропродовольчої сфери. В цьому аспекті виокремлені домінантні позиції загальної стратегії економічної безпеки набувають наступного змісту в контексті українських реалій, що певною мірою і визначить стратегічний діапазон в процесі їх адаптації.

Так, *стратегія забезпечення економічного захисту підприємства* повинна спиратись на комплексну діагностику та моніторинг відхилень від цільових стратегічних показників діяльності підприємства, розглядатись у розрізі пріоритетних питань соціально-економічного розвитку: рентабельності власного капіталу, синхронізації фінансових та інвестиційних потоків з метою стабілізації фінансового стану підприємства, інвестиційної та інноваційної складової, гнучкій антикризовій політиці підприємства, що погоджено із кожним етапом управління ризиками та мінімізацією їх наслідків на підприємствах агропромислової сфери, забезпечення нарощення потенціалу внутрішніх імпульсів та зовнішньої фінансової підтримки в процесі функціонування, ефективні механізми подолання економічних та соціальних конфліктів. Отже, підприємство, як об'єкт стратегічного управління є відкритою багато функціональною системою, що інтегрує в собі всі напрями та форми господарської діяльності структурних підрозділів.

Стратегія забезпечення економічного захисту галузі щодо агропродовольчої сфери виконує в першу чергу завдання

національної безпеки, в тому числі окремо необхідно виділити напрямок продовольчої безпеки. В сучасних умовах перед вітчизняними підприємствами агропродовольчої постало завдання виходу на міжнародні ринки, що пов'язане на сьогодні із широким діапазоном нових національних інтересів, які потребують системи діагностики та захисту. В цьому контексті агропродовольчу сферу необхідно розглядати як самостійний керуємий господарський сегмент у межах спільних інтересів її суб'єктів, що поєднується сировинною базою, переробкою та виготовленням агропродовольчої продукції та пошуком нових технологій. В контурах такої стратегії повинна вирішуватись проблема покращення інвестиційного клімату та залучення інвестиційних потоків на інноваційній основі з метою реалізації вітчизняного інноваційного потенціалу в агропродовольчій галузі. Велику увагу необхідно приділити розвитку депресивних територій, реалізації людського капіталу та екологічній безпеці окремих регіонів, що визначає рівень соціально-економічного розвитку галузей національної економіки та складає латентні можливості його підвищення в перспективному періоді.

Стратегія забезпечення економічного захисту бізнесу як напряму діяльності потребує покращення інтеграційних міжгалузевих та міжнародних зв'язків, конкурентоспроможності в час зміни основної парадигми та акценту у бік соціальної відповідальності бізнесу та пріоритетності соціальної складової в економічному захисті бізнес-інтересів. Відомо, що така стратегія головним чином пов'язана із інноваційно-інвестиційними проектами в агропродовольчій сфері, що є своєчасними з точки зору, наприклад, розвитку кластерних ініціатив, зеленого туризму, впровадження сертифікації якості сировини та продукції агропродовольчої сфери тощо.

Узагальнюючи рекомендації наведених стратегій, зауважимо що кожна стратегія характеризується певними ризиками, що повинно бути оптимізовано в процесі їх диференціації щодо формування стратегічного діапазону на перспективний період, спрямована на ресурсне забезпечення функціональних завдань та гарантувати органічне поєднання домінуючих сфер у контурах економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери. З часом, з нарощенням негативних факторів та прояву кризових явищ в агропродовольчій сфері все більшого значення набуває ризик-менеджмент, а всі стратегії визначають цільовим завданням саме економічний захист за

функціональними напрямками. Ми не даремно підкреслили, що зміни відбуваються з часом, оскільки саме цей фактор має безпосередній вплив на рівень ризику функціонування підприємств агропродовольчої сфери, які підлягають високій сезонності виробництва і збільшують виробничо- господарські ризики в залежності від збільшення періоду кругообороту інвестиційного капіталу в агропродовольчій сфері.

Головним питанням доцільності впровадження та удосконалення стратегій захисту, доцільність їх розробки, які також потребують певних транзакційних витрат та їх організацію та розробку, залишається проблема комплексної оцінки та параметрів її ефективності для підприємств агропродовольчої сфери.

Здійснення ефективної реалізації управлінських рішень в контурах стратегічного діапазону повинно супроводжуватись отриманням додаткової доходності власного капіталу за рахунок залучених інвестиційних ресурсів в першу чергу за допомогою усунення розбіжностей та ризиків неузгодженості всіх домінантних напрямів економічного захисту підприємства. За рахунок формування та реалізації стратегічного діапазону підприємство, чиє стратегічне бачення мало в попередньому періоді виключно аналітичний характер та прогноз очікуваних наслідків і ризиків, в процесі реалізації стратегій набуває характеристик дієвості та безпосередньої дії та реалізації управлінських стратегічних зусиль, що обумовлене зміною зовнішніх та внутрішніх факторів, інноваційною реакцією на необхідність утримувати ринкові позиції та на вимоги світових ринків щодо якості продукції агропродовольчої сфери.

На думку Бланка І.О. «реалізація стратегії є найменш структурованим процесом управлінської діяльності з позиції готового набору конкретних управлінських дій в тій чи іншій стратегічній ситуації. Одні й ті ж управлінські рішення в однаковій ситуації, що здійснюються різними підприємствами на різних стадіях процесу реалізації стратегій забезпечення економічної безпеки, можуть призвести к результатам проти спрямованої дії».

Важливою складовою при формуванні стратегічного діапазону залишається діагностика характеру очікуваних або непрогнозованих змін умов зовнішнього середовища в процесі реалізації кожного етапу стратегії економічного захисту та безпеки підприємств агропродовольчої сфери, оскільки характер наукових підходів до їх управління, що визначаються рівнем економічної стабільності

факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, головним чином мають як додаткові можливості реалізації стратегічних завдань бізнесу, так і додаткові загрози їх досягнення та результативності.

Така стратегічна спрямованість дозволить своєчасно коректувати систему показників, яку сформовано в процесі методологічного забезпечення діагностики підприємств агропродовольчої сфери та розробити комплекс управлінських рішень щодо мінімізації негативного впливу.

Це пов'язане з різною інтенсивністю та динамікою змін зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства агропродовольчої сфери та визначає необхідність індивідуального підходу до управлінських рішень, що забезпечує стратегічний діапазон реалізації економічного захисту підприємства.

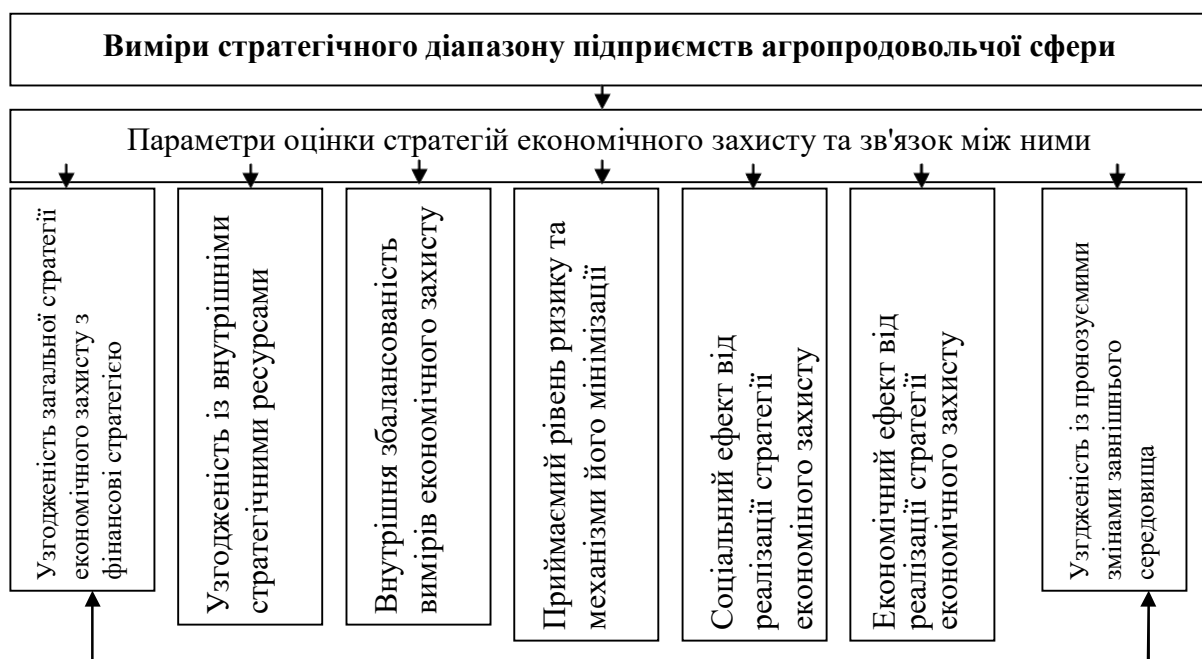

Рис. 3.1. Основні виміри оцінки стратегічного діапазону підприємств агропродовольчої сфери

Виходячи з цього, на рис. 3.1. узагальнено основні виміри оцінки стратегічного діапазону підприємств агропродовольчої сфери в контексті забезпечення їх економічного захисту.

Ефективним інструментом діагностики, що визначає масштаби та динаміку змін зовнішнього середовища в умовах їх непередбачених змін, які не отримали діагностики на ранній стадії їх виникнення, залишається моніторинг фінансового ринку, який в найбільшій мірі є показником впливу окремих як позитивних, так і негативних

факторів та їх інтеграції на економічний розвиток підприємства (валютний курс, ставки страхування активів, відсотки за короткостроковими кредитами тощо).

Результати таких стратегічних рішень підпорядковуються прийнятті на підприємстві системі методів управління стратегічними можливостями підприємства в у контурах діагностики та системи забезпечення економічної безпеки.

3.2. Імунізація ресурсного потенціалу в системі економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери

Імунізація ресурсного потенціалу в системі економічної безпеки є інфраструктурою для формування та реалізації захисних механізмів та інструментів управління ризиками діяльності підприємств агропродовольчої сфери, що має свій прояв в усуненні власних внутрішніх економічних конфліктів підприємств та потребує чітко визначеної стратегії, діагностики та забезпечення додаткових джерел їх формування.

Відомі вітчизняні вчені пов'язують імунізацію ресурсного потенціалу на рівні підприємств із формуванням альтернативних джерел фінансування операційної їх діяльності, що відповідно покращує стан їх економічного захисту; на рівні галузей аграрного виробництва та в агропродовольчій сфері – із залученням інвестиційних потоків та ефективним їх використанням, що в свою чергу дозволяє досягти необхідного рівня продовольчої безпеки та є фактором економічного захисту національних інтересів.

Отже, імунізація ресурсного потенціалу як на рівні підприємств так і на рівні агропродовольчої сфери потребує пошуку достатнього рівня фінансового забезпечення в контексті економічного захисту інтересів власників бізнесу та державних інтересів країни. За даними аналізу, проведеного в аналітичній частині нашої роботи, підприємства агропродовольчої сфери характеризуються проявами кризових явищ на основних пріоритетних напрямках своєї діяльності, що повинні визначатись домінантними в процесі формування системи економічної безпеки підприємства.

Головними проблемами процесу імунізації ресурсного потенціалу залишаються незадовільне ресурсне забезпечення та неефективне їх використання, вимиті оборотні активи, деформація структури активів підприємств, невважена цінова політика

недосконалість процесів логістики, втрата інтеграційних зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції та переробними підприємствами, недосяжність кредитних ресурсів через нестійкий фінансовий стан та високі процентні ставки, десинхронізація фінансових потоків підприємств та недостатня платоспроможність, відсутність дієвої державної підтримки тощо.

Підвищити ефективність функціонування підприємств агропродовольчої сфери, знизити ризики продовольчого забезпечення країни можливо при додатковому залученні інвестиційних та інших ресурсів та ефективному їх спрямуванні в аграрне виробництво та агропродовольчу сферу.

Отже, імунізація ресурсного потенціалу в процесі реалізації системи економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери неможлива без вирішення проблем забезпечення достатнього обсягу ресурсів та джерел їх формування у функціонування підприємств агропродовольчої сфери та пошуку нових ефективних інструментів залучення фінансових та інвестиційних потоків в аграрне виробництво.

Кількість інструментів, спрямованих на отримання додаткових матеріальних та фінансових ресурсів до аграрного сектору, в теперішній час надто обмежена через не розвинутість фондового ринку та високу плату за використання залучених ресурсів, що не сприятиме стабільності економічних відносин у межах галузі та нарощенню ринкової вартості бізнесу в агропродовольчій сфері. До діючих на практиці інструментів підтримки економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери в період розширення сезонності, по суті, можна віднести лише вексельне фінансування, банківське кредитування та товарні кредити.

Банківське кредитування, зважаючи на ситуацію, що склалася в банківському секторі, цього року суттєво скоротилося та склалися підвищені ціни та залучені ресурси. Відомо, що діючі сьогодні кредитні ставки, що перевищують рентабельність активів, відкидають потенціал нарощення рентабельності власного капіталу підприємства агропродовольчої сфери за рахунок залучених джерел та ще більше погіршують його фінансове становище, оскільки з ростом питомої ваги кредитних ресурсів в загальному обсязі капіталу нарощується ймовірність реалізації катастрофічних ризиків (банкрутства, ризику неплатоспроможності тощо)

Так само, як і обсяги товарного кредитування, оскільки це

потребує перегляду кредитної політики по відношенню до покупців, налагодження інтеграційних міжгалузевих зв'язків, логістичних потоків тощо, та генерує великі ризики недоотримання фінансових ресурсів внаслідок неефективної інкасації дебіторської заборгованості, десинхронізації фінансових та матеріальних потоків, значних витрат на судові процеси щодо взимання заборгованостей.

Серед новітніх інструментів фінансового захисту підприємств агропродовольчої сфери слід окремо виділити аграрні розписки, що було запроваджено в останній рік в Україні за досвідом міжнародних організацій за допомогою пілотного Проекту ІФС, який набуває поширення. Так, перша аграрна розписка видана компанії «ПЗК-АГРО». Кредитором виступило сільськогосподарське підприємство «Комбікормовий завод». Аграрна розписка видана на 32 тонн насіння соняшника, із договірною вартістю – 192 тис. грн. І боржник, і кредитор з аграрної розписки знаходяться в місті Пириятин. Відповідно, земля як застава майбутнього врожаю, також знаходиться в Полтавській області.

На сьогоднішній день в рамках цього проекту впроваджено механізми дії аграрних розписок декільком підприємствам в Одеський, Черкаській, Винницькій та інших областях, що набуває все більшої зацікавленості з практичної точки зору в період високої сезонності аграрного виробництва, тому ряд великих аграрних холдингів, що включають в себе аграрні та переробні підприємства та є експортерами агропродовольчої продукції на світові ринки, включились до роботи з аграрними розписками.

В реалізації пілотного проекту безпосередню участь активно приймають центральні та місцеві органи влади, підтримка з боку Міністерства аграрної політики та продовольства активно проводиться у відпрацюванні необхідної нормативної документації, що має першочергове значення для повноцінної реалізації пілотного проекту. Також пілотні проекти такого типу повинні отримувати підтримку на місцевому рівні від Департаментів агропромислового розвитку та обласних управлінь юстиції.

Такі органи влади володіють всією інформацією, що стосується його реалізації та подальших планів. Співробітники Департаменту консультують сільгоспвиробників, організовують різноманітні заходи. Приміром, за їх активної участі наприкінці минулого року було проведено серію тренінгів щодо роботи з аграрними розписками. Їх учасниками стали фермери та нотаріуси. Зараз

планується удосконалити механізм супроводження пілотного проекту через проведення циклів семінарів для нотаріусів, які підключилися до Реєстру аграрних розписок, оскільки важливо відпрацювати всі питання, які в них виникають чи можуть виникнути вже найближчим часом.

Отже, аграрна розписка – це інструмент, який більш простий та дешевий в адмініструванні порівняно з традиційним фінансовим кредитуванням чи товарним кредитом, надійний для обох сторін і, що важливо, відомий міжнародним компаніям-кредиторам, які працюють на ринку України, який дозволяє збільшити обсяг залучених до аграрного сектору ресурсів в матеріальній та фінансовій формі.

Організаційно-економічний механізм реалізації аграрних розписок зводиться до наступного: будь-яка фізична або юридична особа (кредитор) може надати фінансові чи матеріальні ресурси особі, яка провадить діяльність у сфері сільськогосподарського виробництва (боржник) для здійснення такої діяльності. Такі ресурси можуть отримати особи, які мають право власності чи право користування земельною ділянкою сільськогосподарського призначення. Цю операцію сторони оформляють у вигляді власне самої аграрної розписки, яка підлягає нотаріальному посвідченню та вчиняється за пред'явленням правовстановлюючих документів на земельну ділянку. Кредитор на підтвердження надання ним коштів та виникнення у нього права вимоги отримує від боржника аграрну розписку, яку зберігає до повного виконання зобов'язання. При цьому, як впливає із Закону, вчинення такої фінансово-товарної операції відбувається без додаткового проходження дозвільних процедур, як то, наприклад, отримання ліцензій чи певних дозволів від контролюючих установ.

За отримання та користування такими коштами боржник зобов'язаний поставити кредитору продукцію визначеної якості та кількості, в певне місце та у чітко визначений строк (товарна аграрна розписка) або сплатити певну погоджену сторонами суму, яка визначається з урахуванням цін, і таку продукцію визначеної якості та кількості (фінансова аграрна розписка). Забезпеченням виконання зазначеного зобов'язання може виступати виключно майбутній врожай.

Безумовно, позитивним аспектом введення інституту аграрних розписок є оперативність і простота процедури отримання коштів, мінімальний пакет документів, а також те, що можна отримати ресурс

на короткий період, і це не потребує додаткових, затягнутих у часі погоджень, як це відбувається в банківських установах. До того ж, на відміну від банківського кредитування, отримувач коштів за весь період дії аграрної розписки здійснює свою діяльність без будь-якого щомісячного фінансового тягаря, оскільки відсутні обов'язкові щомісячні відсоткові та комісійні платежі.

Однак більшість експертів сходяться в думці, що Закон надає необґрунтовано широкі повноваження кредиторю щодо контролю за виробництвом продукції, можливістю його втручання в цей процес, з доступом до земельних ділянок та приміщень. Окрім того, у разі втрати предмета застави (загибелі врожаю) або ж у разі недостатності отриманого врожаю боржник зобов'язаний замінити предмет застави іншим аналогічним або рівноцінним майном та/або задовольнити вимоги кредитора за рахунок будь-якої іншої сільськогосподарської продукції, що вирощується або буде вирощуватися в майбутньому аж до повного виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено домовленістю сторін.

У свою чергу, для кредиторів ситуація видається непростою в частині отримання боргу за аграрною розпискою. Так, кредитор за аграрною розпискою, яка видана раніше, має переважне право на задоволення своїх вимог за рахунок предмета застави відносно прав кредиторів за аграрними розписками, які були видані тим самим боржником щодо тієї самої сільськогосподарської продукції пізніше.

Але якщо боржник задовольнив вимогу якогось кредитора за аграрною розпискою з порушенням черговості (за розпискою, що видана пізніше), то в такому разі первинний кредитор має право задовольнити свої вимоги за рахунок майна кредитора за пізніше виданою боржником аграрною розпискою щодо тієї самої продукції. Після чого в такого кредитора, який отримав виконання за борговою розпискою поза чергою, виникає право регресної вимоги до боржника за аграрною розпискою.

Таким чином, для попередження ситуації, коли первинний кредитор набуває права вимоги до інших кредиторів за аграрною розпискою за зобов'язаннями боржника, інші кредитори мають вживати всіх заходів щодо перевірки кількості виданих боржником розписок, дотримання черговості задоволення вимог. Наразі із Закону випливає, що вигідно бути первинним кредитором за аграрною розпискою, адже до тих пір, доки не буде остаточно виконано його первинну вимогу, інші кредитори ризикують стати відносно нього

боржниками та втратити своє майно.

У разі невиконання боржником своїх зобов'язань кредитор має право звернутися до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису за спеціальною скороченою процедурою, описаною в Законі. Виконавчий напис підлягає негайному виконанню і на його підставі державний виконавець протягом семи днів забезпечує передачу кредитору за аграрною розпискою предмета застави аграрної розписки. Поки що ця процедура носить декларативний характер, адже законодавство, що регулює нотаріальну діяльність та виконавче провадження, ще не приведено у відповідність до Закону. Як на практиці буде реалізовуватися ця процедура, передбачити складно з огляду на повільність та загальний низький рівень виконання рішень в Україні.

При цьому кредитор несе відповідальність за неповернення ним розписки боржнику після виконання останнім свого зобов'язання. Враховуючи досить високий розмір матеріальної відповідальності кредитора за аграрною розпискою за неповернення розписки (відшкодування збитків та штраф у розмірі 300 мінімальних заробітних плат), кредитору для підтвердження факту передання ним аграрної розписки слід вживати заходів щодо отримання від боржника відповідних доказів. Наприклад, проставлення кредитором на аграрній розписці відмітки про повернення розписки «Повернено» та відмітки боржника «Прийнято».

Закон також не регулює питання відповідальності за відсутності вини боржника в загибелі посівів, а також наявності вини кредитора в загибелі врожаю, адже він має право втручатися у виробництво. Не регулюється також Законом порядок виконання зобов'язання у разі дії непереборної сили (форс- мажорні обставини).

Для вирішення спорів, які виникатимуть у процесі виробництва продукції, передбачено існування спеціально уповноваженого органу, який, на нашу думку, частково дублює повноваження судових органів. Порядок діяльності такого органу досі залишається неурегульованим, що збільшує ризик того, що Закон не буде діяти в повній мірі.

Окрім того, створення та забезпечення діяльності такого органу потребує додаткових витрат із державного бюджету, які, скоріше за все, ляжуть на плечі платників податку.

Потрібно також брати до уваги, що специфічність аграрних відносин, вирішення певних питань потребує спеціальних експертних

знань у сфері сільського господарства. Наскільки нинішній ринок наповнений такими пропозиціями і чи зможуть вони задовольнити потреби його учасників, сказати важко. Поряд із цим залишається питання щодо оподаткування операцій за аграрними розписками, оскільки Закон досі не приведений у відповідність до податкового законодавства.

Вважаємо, що у нинішньому варіанті Закон, перш за все, вигідний особам, які займаються перепродажем сільськогосподарської продукції і які, надавши ресурси виробнику, в кінцевому результаті мають змогу отримати продукцію певної якості та кількості без будь-яких затрат на її виробництво та транспортування, при цьому з можливістю контролю процесу виробництва та гарантією отримання виконання зобов'язання.

У цілому вбачається, що за умови усунення ряду недоліків інститут аграрної розписки є реальним інструментом для залучення коштів до аграрного сектору, що допоможе пришвидшити процес розвитку сільськогосподарського виробництва та обігу ресурсів у цій сфері. Незважаючи на ряд недоліків, впровадження цього Закону, разом із пільговим режимом оподаткування діяльності в сфері сільського господарства, стане реальним поштовхом для розвитку агропродовольчої сфери в Україні.

Імунізація ресурсного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери сьогодні безпосередньо пов'язана із забезпеченням операційного циклу підприємств оборотними активами та ефективним їх використанням. Спостерігається така ситуація, коли інвестиційні ресурси, що надані інвесторами під інноваційні проекти агропродовольчої сфери, спрямовуються підприємствами не за цільовим призначенням, а в процесі ситуаційного управління ризиками на елементарне поповнення оборотного капіталу, більшість підприємств агропродовольчої сфери характеризується відсутністю сформованих страхових резервів для реакції щодо наслідків реалізації ризиків та розширення кон'юнктури ринків, агресивними підходами до управління оборотним капіталом та інкасації дебіторської заборгованості внаслідок уповільнення обороту ресурсів та розрахунків, а відтак, втрати ефективності їх використання. Все це, в свою чергу відбивається на економічному захисті інтересів власників бізнесу та не залежить від масштабів виробництва.

Сьогодні всі сільгоспвиробники та переробні підприємства відчувають дефіцит ресурсів та оборотного капіталу, структура

оборотних активів підприємств агропродовольчої сфери є неефективною, а розподіл між функціональними сферами характеризується перетіканням ресурсів в сферу обігу, що є негативним явищем. І це не залежить від того, скільки землі обробляють підприємства агропродовольчої сфери, скільки співробітників найняли на роботу, скільки продукції виробляють, тому аграрні розписки як інструмент економічного захисту та залучення ресурсів є своєчасним та актуальним як для агрохолдингів, так і спрямований на малих та середніх аграрних товаровиробників, яким особливо складно знаходити гроші на розвиток свого бізнесу в такий важкий для економіки час.

Сільгоспвиробники готові масово працювати з аграрними розписками, не випадково вони демонструють підвищену цікавість до методичних семінарів. Тож сьогодні питання полягає в тому, наскільки готові кредитори, тобто, дистриб'ютори, зернотрейдери, банки, постачальники товарів та матеріальних цінностей, працювати з сільгоспвиробниками з використанням аграрних розписок. Проте, механізми, які дозволять надавати все більше фінансування підприємствам агропродовольчої сфери з використанням аграрних розписок знаходяться в стадії доопрацювання через непрозорість та відсутність довіри між учасниками ринку, що ґрунтується на непередбачуваності існуючих на ринку інструментів у світлі чинної судової та правозастосовної практики, проблеми в сфері оподаткування, і в сфері нотаріату, і в сфері виконавчого провадження.

Зокрема, найближчим часом необхідними є листа з роз'ясненнями про те, як нотаріусам слід працювати з аграрними розписками від Міністерства юстиції, а від Державної фіскальної служби – узагальненої податкової консультації. Виконавче провадження поки що здійснюватиметься в рамках існуючих правил. Справа в тім, що нині йде реформування виконавчої служби, пропонується запровадження приватних виконавців, тому розглядаються різні можливості та різний порядок виконання зобов'язань за аграрними розписками, що безперечно потребує реформ в цієї сфері. Отже, запропонована кредиторам та сільгоспвиробникам уся інфраструктура, якою вони можуть користуватися, щоб видавати аграрні розписки і, відповідно, залучати фінансові ат інші ресурси спонукає до очікувань низки пробних транзакцій для перевірки нового інструменту.

Агропродовольча сфера на сучасному етапі потребує необхідності свідомого перспективного управління економічною безпекою на основі наукової методології передбачення її напрямків і форм, адаптації до загальних цілей розвитку галузі і змін, пов'язаних з умовами зовнішнього фінансового середовища. Одним з відомих, проте незрозуміло нерозповсюдженим у вітчизняній аграрній практиці, знаряддям вирішення економічних проблем та додаткового залучення інвестиційних ресурсів в агропродовольчу сферу залишається венчурний капітал та здійснення венчурних фондів.

Фондами приватного капіталу (фонди прямих інвестицій) називають фінансових посередників, що вкладають кошти інвесторів у власний капітал приватних (тобто не публічних - що не котируються на фондовому ринку) компаній. Ті з них, що спеціалізуються на інвестуванні бізнесу на перших стадіях свого життєвого циклу, характеризуються як венчурні фонди, або ризиковані, що в першу чергу надає ознак високого ризику, а відповідно і високої плати, залучення додаткового ресурсу та є з одного боку, об'єктом моніторингу системи економічної безпеки підприємства, а з іншого боку потенціалом залучення життєво необхідних економічних ресурсів в операційну діяльність підприємств агропродовольчої сфери.

Світова практика доводить, що з теоретико-методологічного боку провести неспростовну грань між розумінням "інвестиції в приватний капітал" (прямих інвестицій) і "венчурні інвестиції" досить складно. Тому, в міжнародних компаніях в практичному використанні часто між ними ставиться знак тотожності.

Окремі дефініції чи термінологічні акценти можуть пояснюватися відмінностями в інституціональному оточенні, законодавчій базі чи особливостями розвитку фінансових ринків в країнах. В міжнародному розумінні "інвестиції в приватний капітал" є більш широким поняттям і включає не тільки венчурні інвестиції, а й спрямування інвестиційних потоків в бізнес на стадії зрілості, включаючи фінансування угод з викупу фірм. При відборі напрямку венчурного фінансування прораховується його економічна доцільність та безпека, за такими параметрами фінансується приблизно 1,0% поданих заявок на отримання венчурного капіталу, що в умовах агропродовольчої сфери є недостатнім. 90% пропозицій в цій сфері відхиляються вже в результаті попереднього розгляду,

решту 10% піддаються більш глибокому аналізу, лише 3 - 4% доходять до стадії через працьовитість, і лише близько третини з них отримують фінансування.

В дійсності, венчурні фонди спрямовують свої ресурси в галузі, які зростають і досить невисокий рівень конкуренції, проте демонструють стабільний потенціал розвитку

У 2001 р Верховна Рада України прийняла закон "Про інститути спільного інвестування (пайових та корпоративних інвестиційних фондах)". Крім цього, закон ввів в українське законодавче поле визначення "венчурного фонду". Не повинно викликати сумнівів, що автори закону керувалися благими намірами створення в Україні інфраструктури фондів приватного капіталу і венчурних інвестицій, яка сприяла б розвитку інвестиційних процесів і доступу підприємств до джерел фінансування.

Приклади, коли поняття "венчурний фонд" визначено законодавчо, у світі знайти складно. У той же час, в багатьох країнах діяльність венчурних фондів на ринку капіталу дуже помітна і розвивається вже протягом багатьох десятиліть. У США тільки в 2016 р. венчурними капіталістами було інвестовано понад 81 млрд. дол. Компанії, на певних етапах свого розвитку профінансовані венчурними фондами - це 20% від загальної кількості всіх американських публічних компаній, на їх частку припадає 32% ринкової вартості (2,7 трлн дол.), 11% обсягів продажів (420 млрд. дол.) і 13% прибутків (513 млрд. дол.) всіх публічних корпорацій США.[58]

Другою після США по розвиненості ринком приватного капіталу є Європа, де обсяг інвестицій в 2016 р. склав близько 27 млрд. євро, хоча менше 10% цього обсягу становлять власне венчурні за своєю природою інвестиції - вкладення на ранніх стадіях розвитку бізнесу. [59]

В українському законодавстві венчурний фонд - це інвестиційний фонд закритого типу (пайовий або корпоративний), на структуру активів якого не накладається істотних обмежень (як у випадку диверсифікованого фонду), і вкладниками якого можуть бути виключно юридичні особи. Активами фонду управляє компанія з управління активами, відповідальне зберігання активів забезпечує компанія-охоронець.

Така структура венчурних фондів в агропродовольчій сфері є досить життєздатною і ефективною з точки зору економічної безпеки,

це підтверджує те, що на сьогоднішній день в Україні створено близько 50 венчурних фондів.

Спостерігачі часто висловлюють думку, що українські венчурні фонди - це далеко не те ж саме, що фонди приватного капіталу на Заході, що мета їх створення - не фінансування суб'єктів зростаючого бізнесу, а реалізація тих чи інших схем управління власністю та використання податкових переваг, якими володіє фонд (інвестиційні фонди не платять податок на прибуток). На противагу популярній думці, венчурний капітал відіграє незначну роль в первинному фінансуванні інновацій. У США з більш, ніж 81 млрд. доларів, інвестованих венчурної індустрією в 2016 р., тільки близько 23% - це інвестиції на ранніх стадіях розвитку підприємства і менше 10% - інвестиції в т.зв. стартапи (щойно створені компанії).

Основна частка венчурних інвестицій спрямовується на розвиток проектів, спочатку профінансованих за рахунок коштів держави або великих корпорацій. Венчурний капітал відіграє значну роль на наступних стадіях інноваційного процесу - в період, коли ці інновації комерціалізуються. Велика частина венчурних інвестицій використовується для побудови інфраструктури, необхідної зростаючому бізнесу - основні фонди, оборотний капітал, маркетинг та продаж [65, с. 75].

Венчурний капітал - це не "довгі" гроші, в тому сенсі, що венчурний фонд фінансує підприємство тільки до того моменту, поки воно не набуде достатній розмір і кредитоспроможність, щоб бути проданим великій корпорації (стратегічному інвестору) або бути виведеним на фондовий ринок. Звичайний термін венчурної інвестиції - 3 - 5 років, тільки у відносно рідкісних випадках термін може досягати 7 - 8 років.

Отже, агропродовольча сфера є певною ринковою нішею для залучення венчурного капіталу, яка існує з причини сформованої структури ринків капіталу в нашій країні. В сучасних умовах, комерційні банки як правило істотно обмежені в можливостях фінансування зростаючих підприємств: вони не можуть збільшувати свої відсоткові ставки до рівня, компенсуючого ризику молодих компаній (а якби могли, позиковий капітал - не кращий спосіб фінансування молодих і зростаючих підприємств з причини високого ризику неплатоспроможності) і, відповідно, можуть надавати кредити тільки в тому обсязі, в якому підприємство може забезпечити позику заставою.

Але майна, яке може слугувати заставою, у нещодавно створених підприємств часто недостатньо. З іншого боку, фінансування з боку фондового ринку і великих інституційних портфельних інвесторів (пенсійних та інвестиційних фондів) доступно тільки відносно великим і зрілим компаніям.

Венчурний капітал заповнює розрив між джерелами фінансування інновацій (власними коштами підприємців, державними засобами та засобами великих корпорацій) і дешевими джерелами капіталу, наданими фондовим ринком і банківським сектором.

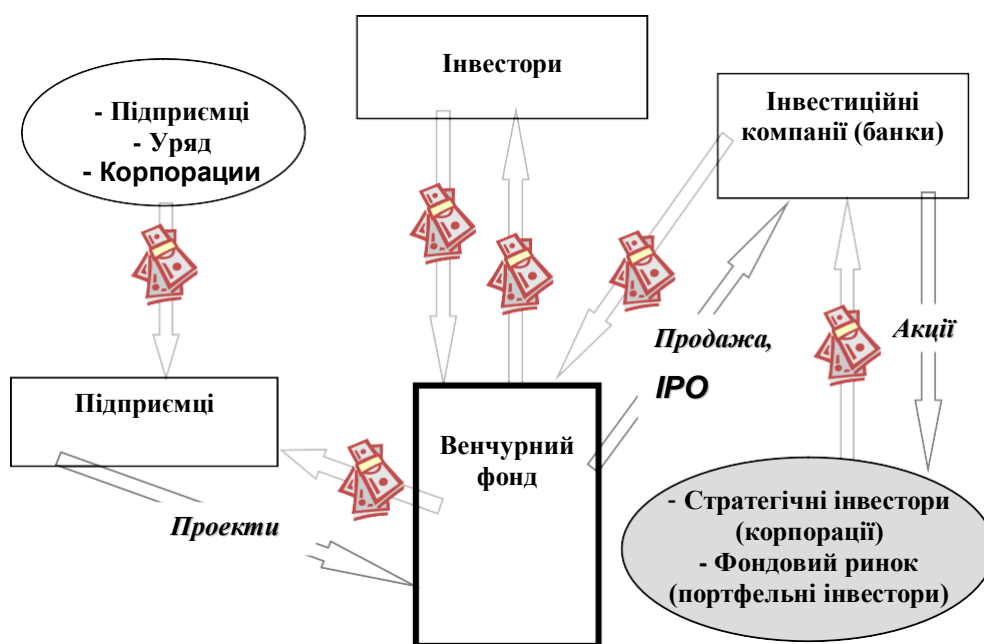

Рис. 3.2. Складові венчурної індустрії

Ключовими учасниками інвестиційного процесу є:

- 1) інвестори, які прагнуть до отримання високих доходів;
- 2) підприємці, яким необхідний капітал;
- 3) інвестиційні банки, що організують продаж компаній;
- 4) венчурні фонди (венчурні капіталісти), що заробляють гроші на посередництві між перерахованими зацікавленими сторонами. [3, с. 234]

Для того, щоб успішно заповнити цей розрив, венчурний фонд повинен забезпечити рівень віддачі на інвестиції, достатній для залучення коштів інвесторів, і умови, привабливі для підприємців.

Згідно зі статистикою, в 80-і роки істотна частка венчурних інвестицій в США прямувала в енергетику і виробництво комп'ютерної техніки, на початку 90-х - в виробництво програмного

забезпечення, генну інженерію та телекомунікації, наприкінці 90-х - в інтернет-компанії. Закономірність полягає тільки в одному - венчурний капітал надходить у галузі, які демонструють стрімкий розвиток та перспективи на міжнародних ринках, зокрема сьогодні, на думку вчених-аграрників, агропродовольча сфера України є одним з пріоритетних напрямів спрямування венчурного капіталу, а венчурне фінансування розглядається підприємствами агропродовольчої сфери як альтернативне джерело поповнення ресурсу.

Розповсюдженою є думка, що венчурний капітал ретельно відбирає потенційно успішні компанії, що володіють потенціалом стати лідерами ринку. Це не завжди так. На етапі швидкого зростання агропродовольчої сфери дуже багато підприємств набувають росту ефективності своїх активів органічно із зростанням ринку. З часом, коли конкуренція стане жорсткішою, визначається ринкова вартість бізнесу та ефективність системи економічної безпеки. Але до цього моменту венчурний фонд уже залишить інвестиційний процес або реінвестує капітал. Тому, йому зовсім необов'язково вибрати саме ту компанію, яка виграє в конкурентній боротьбі в довгостроковій перспективі.

Стратегічним вибором об'єкту венчурного інвестування залишиться таке підприємство агропродовольчої сфери, яке в змозі задовольняти зростаючий попит і нарощувати масштаби виробництва та ринкову вартість синхронно з розвитком ринків агропродовольчої сфери. Таким чином, типова стратегія венчурного фонду - інвестувати в компанії, що представляють швидкозростаючі галузі та здатні нарощувати обсяги виробництв та масштаби діяльності разом з ринком, і вийти з інвестиційного процесу до того, як потенціал зростання ринку буде вичерпано. Саме така стратегія дозволяє отримувати значні доходи при прийнятному ризику, що забезпечує система економічної безпеки.

Традиційними функціями в діяльності венчурних фондів є не лише фінансування розвитку пріоритетної галузі, але і сприяє створенню нової вартості бізнесу своєю активною участю в управлінні проектами. Участь у наглядовій раді, використання досвіду попередніх проектів і знання галузі, залучення висококваліфікованих фахівців (консультантів, аудиторів, інвестиційних банкірів), яких підприємство самостійно не могло б залучити - основні сфери та функції діяльності венчурних фондів в

агропродовольчій сфері.

Хоча спостерігачі відзначають, що останнім десятиліттям цієї важливої ролі венчурні фонди приділяють все менше часу з причини зростання обсягів фінансових потоків в управлінні та збільшення кількості проектів в портфелях фондів.

Тільки час покаже - якою буде роль створюваних сьогодні венчурних фондів в економіці України, якими будуть основні напрямки та особливості їх діяльності. Проте, виходячи з досвіду розвитку венчурної індустрії на Заході, вже сьогодні можна говорити про те - які умови повинні бути виконані, щоб венчурні фонди відігравали дійсно серйозну роль у фінансуванні зростаючих галузей української економіки.

Перша умова для розвитку венчурних фондів - доступ до джерел фінансування інвестицій. На сьогодні, відповідно до чинного Закону, ні фізичні особи, ні інституційні інвестори (інвестиційні та пенсійні фонди) не можуть інвестувати у венчурні фонди. Це істотно скорочує потенційну інвестиційну базу для венчурних інвестицій. Нагадаємо, що бурхливий розвиток венчурних фондів в США почалося саме після того, як пенсійним фондам було дозволено інвестувати до 10% своїх активів у венчурні проекти [8, с. 144].

По суті, джерелами фінансування венчурних фондів в Україні на сьогодні можуть стати або вільні кошти українських фінансово-промислових груп, або - кошти закордонних інвесторів (приватні або інституційні). Про масштабну присутність останніх говорити зарано, тому що ні репутація української венчурної індустрії, ні українське бізнес-середовище в цілому недостатньо для них привабливі.

Друга важлива умова - створення можливостей структурування угоди, які обмежували б ризики фонду. Йдеться про інструменти власності з властивостями опціону - конвертованих привілейованих акціях і конвертованих облігаціях. Що стосується звичайних привілейованих акцій, присутніх в українському законодавстві, то, по-перше, вони не дають права на участь в управлінні, по-друге, вони можуть складати лише 10% статутного фонду, що може виявитися далеко не достатньо для венчурного проекту.

Єдиним інструментом, який може використовувати венчурний інвестор в Україні, залишаються звичайні акції, і це характерно для діяльності фондів приватного капіталу на більшості ринків, що розвиваються.

Недоліком тут є відсутність страхування ризиків для інвестора на

випадок несприятливого сценарію реалізації проекту. Крім того, в умовах, недостатньо високих стандартів корпоративного управління, венчурному інвесторові для гарантії своїх прав власника необхідно мати значний, або навіть - контрольний пакет акцій.

Третя умова - розвиток ринку акцій і створення умов для IPO. Це в свою чергу вимагає розвитку інвестиційної бази - в першу чергу, зростання активів пенсійних та інвестиційних фондів.

У відсутність фінансового ринку і можливості IPO, єдиною можливістю виходу з інвестиції для фонду залишається продаж пакету стратегічному інвестору, але це свідомо означає істотно меншу конкуренцію серед покупців, недооціненість при продажу, а значить - віддача від венчурного проекту може виявитися недостатньою для забезпечення зацікавленості всіх сторін угоди.

Незважаючи на те, що виконання перелічених умов вимагає часу і зусиль як з боку законодавців та уряду, так і інвестиційної галузі, в Україні є й підстави для обережного оптимізму.

Перш за все це - наявність галузей, що володіють далеко не вичерпаним потенціалом зростання, а значить - проектів, які потребують фінансування і потенційно вигідних для венчурного інвестора.

У висновку коротко перерахуємо заходи державної підтримки розвитку венчурного капіталу, які активно і досить успішно використовуються в даний час в США і країнах Західної Європи. Вони поділяються на прямі і непрямі.

Прямі заходи підтримки венчурного капіталу включають конкретні механізми державної підтримки, спрямовані на збільшення пропозиції венчурного капіталу. Ці програми, насамперед, взяли форму фінансових стимулів, але також включають більш ризиковані державні інвестиції в акціонерний капітал і державні кредити.

Такі інструменти можуть бути спрямовані на фонди венчурного капіталу та / або безпосередньо на малі та середні підприємства.

Непрямі заходи підтримки венчурного капіталу включають: розвиток конкурентних фондових ринків для малих і зростаючих фірм, розширення спектру пропонованих фінансовими інститутами продуктів, розвиток довгострокових джерел капіталу, спрощення процедури формування фондів венчурного капіталу, стимулювання взаємодії між великими і малими підприємствами і фінансовими інститутами, заохочення підприємництва [10, с. 21].

Економічні перетворення в аграрній сфері України спрямовані на

забезпечення умов конкурентного середовища для суб'єктів ринкових відносин та створення господарського механізму державного регулювання конкурентного середовища. Рівень конкурентоспроможності вітчизняного АПК залишається низьким, що породжує суттєві загрози економічній безпеці країни. Ключовою проблемою забезпечення економічної безпеки та формування конкурентоспроможної підприємств аграрної сфери є захист економічної конкуренції за допомогою антимонопольного регулювання.

Формування та розвиток в Україні конкурентного середовища потребує розширеного трактування ролі антимонопольного регулювання, як чинника забезпечення стабільного економічного зростання та економічної безпеки держави.

Конкурентне середовище в агропродовольчій сфері визначається рівнем цін та операційних витрат, а також якістю продукції. У зв'язку з цим набуває актуальності питання створення конкурентного середовища в економіці та раціоналізації співвідношення конкуренції і монополії на ринку для досягнення суспільного добробуту, а відтак й для забезпечення економічної безпеки держави.

Зміни, що відбуваються в економічному просторі України, зростання впливу світового ринку збільшують роль антимонопольного регулювання у контексті економічної безпеки держави. Це вимагає відображення концепцій конкурентної політики не тільки в антимонопольному законодавстві, а й в інших законодавчих актах з питань регулювання економічного розвитку.

Насамперед, пріоритетним є законодавче і змістовне узгодження аграрної та конкурентної політики. Конкурентне середовище в галузях АПК, які традиційно є базовими для економіки України розвинені слабо. Отже, конкурентна політика в цих галузях має безпосередньо переплітатися з аграрною та промисловою, оскільки розвиток конкуренції є необхідним чинником інноваційного розвитку та зміцнення коопераційних зв'язків підприємств галузей економіки.

Потребують удосконалення з погляду антимонопольного регулювання наступні форми державного втручання у ринкові відносини: фінансування та погашення боргових зобов'язань, державна допомога та гарантії, низькі відсотки надання кредитів, податкові пільги тощо. Адже, в них можлива наявність факторів спотворення конкуренції, що, в свою чергу, може спричинити негативний вплив на економіку загалом та аграрну сферу, зокрема.

Необхідною умовою державного втручання в аграрній сфері має бути відкритість і прозорість його механізмів, уникнення централізованого розподілу й втручання у господарську діяльність суб'єктів підприємництва, в ціноутворення.

3.3. Управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери

Відомо, що стратегічне управління пріоритетними напрямками діяльності та розвитком підприємств в агропродовольчій сфері в сучасних умовах формується під впливом викликів невизначеності національної економічної системи та потребує власної системи економічної безпеки, а ефективність останньої природно залежить від оптимізації процесів управління ризиками, що реалізується під час дії механізмів економічних відносин та включає в себе:

- 1) закони управління, тобто найбільш суттєві взаємозв'язки між елементами системи управління, які постійно повторюються й забезпечують цілісність цієї системи;
- 2) функції і методи управління як конкретні форми і прийоми цілеспрямованого впливу органів управління на його об'єкт;
- 3) інструментарій і важелі такого впливу, а саме: плани, норми і нормативи, форми матеріального й морального заохочення тощо;
- 4) організаційну структуру, тобто внутрішню будову системи управління, що відображає особливості розподілу й кооперації праці на підприємстві, специфіку виконання окремих функцій й методів управлінської діяльності;
- 5) технічні засоби збору, обробки й зберігання інформації для підвищення продуктивності праці керівного персоналу;
- 6) кадри управління, тобто керівники, спеціалісти, допоміжний персонал [101].

Для вітчизняної національної економіки невизначеність - неминучий, проте не фатальний, чинник, що приймає економічні форми прояву (тобто є економічною категорією, що реалізується в системі економічних відносин) та супроводжує розвиток підприємств, зокрема агропродовольчої сфери. Економічні характеристики невизначеності, притаманні функціонуванню і розвитку вітчизняних та зарубіжних підприємств аграрної сфери, визначають створення ситуацій, що мають широкий діапазон

результативних показників. Ця ситуація обтяжує процеси адаптації підприємств агропродовольчої сфери до умов зовнішнього середовища, потребує постійного моніторингу внутрішніх економічних процесів та нерідко заперечує ефективність діючих механізмів системи економічної безпеки, що визначає нові завдання економічного захисту та розроблення заходів попередження негативних наслідків невизначеності функціонування підприємств агропродовольчої сфери.

В науковій літературі зустрічається використання вченими понять ризику та невизначеності та деякими дослідниками доводиться тотожність цих економічних категорій. На наш погляд, це пов'язане із спонтанними рішеннями та не керуемістю системи управління, а також відсутністю дієвих механізмів захисту економічних інтересів бізнесу. Отже, невизначеність характеризується наступними чинниками своєї економічної природи: випадковістю настання, суб'єктивним підходом, відсутністю інформації або її викривленням як наслідком суб'єктивного вивчення та ідентифікації негативних явищ, протидією робочих механізмів забезпечення управлінських рішень, на відміну від ризику, що передбачає альтернативу вибору, цілеспрямовані дії по відношенню до конкретної мети або досягнення цільових показників та вірогідність досягнення цільових результатів, яка досягається при всебічній діагностиці та кількісній оцінці досягнення стратегічних результатів.

Невпорядкований характер управлінських рішень підприємств в сучасній хаотичній системі економічних відносин агропродовольчої сфери, що створює невизначеність ситуації через динаміку першорядних факторів впливу, непередбачені зміни у діяльності інтегрованих одиниць, форс- мажорними чинниками тощо, в свою чергу породжує невизначеність домінант стратегічного розвитку та збільшує зони ризику всіх напрямів діяльності підприємств, а відповідно, звужує масштаби економічного захисту та ефективність системи економічної безпеки. Невизначеність – поглиблена характеристика неспроможної забезпечити достовірний інформативний процес менеджменту у контурі певної проблемної практики та адекватно вирішити конфліктну ситуацію в процесі оптимізації управлінських рішень. На наш погляд, з економічної точки зору невизначеність можна класифікувати як неоднозначність управлінських рішень внаслідок неоднозначності інформації та

втрату економічної рівноваги.

На підвищення ступеня ризику впливає також і відсутність (неоднозначність) чітко визначених цілей і критеріїв їхньої оцінки, зрушення в суспільних потребах і споживчому попиті, непередбачувана поява нових технологій і техніки, зміна кон'юнктури світового ринку, корекція траєкторії руху економіки з політичної необхідності, непередбачуваність природних явищ тощо. Сформулюємо основні недоліки, виявлені у теоретичному осмисленні ризику на основі аналізу літературних джерел:

1. Неузгодженість підходів до формування єдиного розуміння ризику як категорії. Відсутність деяких важливих моментів у категоріальному розумінні ризику, наприклад таких, як опис динамічного механізму виникнення і прояву ризику, ін.

2. Методичні помилки у формуванні систем класифікації ризику, неузгодженість існуючих систем класифікації ризику між собою та з категоризованим розумінням ризику, на основі якого вони пропонуються.

Існуючі недоліки значно утруднюють кількісну та якісну оцінку ризику, а, отже, і формування ефективної системи управління ним [76].

Виняткової актуальності проблема захисту підприємств від впливу змін у внутрішньому та зовнішньому оточенні отримує в аспекті перетворення застарілих економічних механізмів організації процесу менеджменту а підприємствах, а також докорінних змін системи управління в агропродовольчій сфері в останні роки. Ці зміни примушують підприємства пристосовуватись до нових негативних чинників економічного стану в галузі, а також вишукувати адекватні методи вирішення проблем економічної безпеки і загроз потенціалу економічного розвитку, як постійне переіначення нормативних положень законодавчої бази, застарілий стан технологічних процесів та виробництва, невиконання та відсутність забезпечення зобов'язань, неплатоспроможність суб'єктів господарювання, відсутність інтеграційних зв'язків та зацікавленості у виробництві якісної та соціально орієнтованої продукції тощо, що спричиняє широке коло економічних та комерційних ризиків, зокрема не завантаженість виробничих потужностей, втрату налагоджених ринків збуту, некомпетентні рішення керівництва, рейдерські захвати, відсутність державної підтримки розвитку агропродовольчої сфери, недостатність кредитного забезпечення в

умовах високої сезонності виробництва та, як наслідок, жахливу економічну ситуацію на підприємствах агропродовольчої сфери. У вище означених умовах збільшуються зони ризику функціонування підприємств агропродовольчої сфери, що отримує свій прояв у відповідному нарощенні витрат виробництва та ускладненні виробництва, процесами збільшення залежності від технологічних процесів в умовах неякісної управлінської функції в сфері інноваційних технологій та погіршення їх інвестиційного забезпечення, порушення економічної рівноваги та росту фінансового навантаження. Отже, в процесі управління ризиками необхідно окреслити зони ризику, що окреслюють вірогідність настання негативних наслідків для стратегічного розвитку підприємств та зони комфорту, що дозволяють нарощувати економічний потенціал та ринкову вартість бізнесу підприємств агропродовольчої сфери, та розробити функціональні механізми для реагування на очікуванні зміни економічного середовища, що є предметом економічної безпеки підприємства.

Додаткові наслідки багатьох з них пов'язані з темпами змін, що відбуваються в більшості сфер людської діяльності. Оскільки ризик і невизначеність є функціями змін, то більші зміни приводять до збільшення сфери дії ризику.

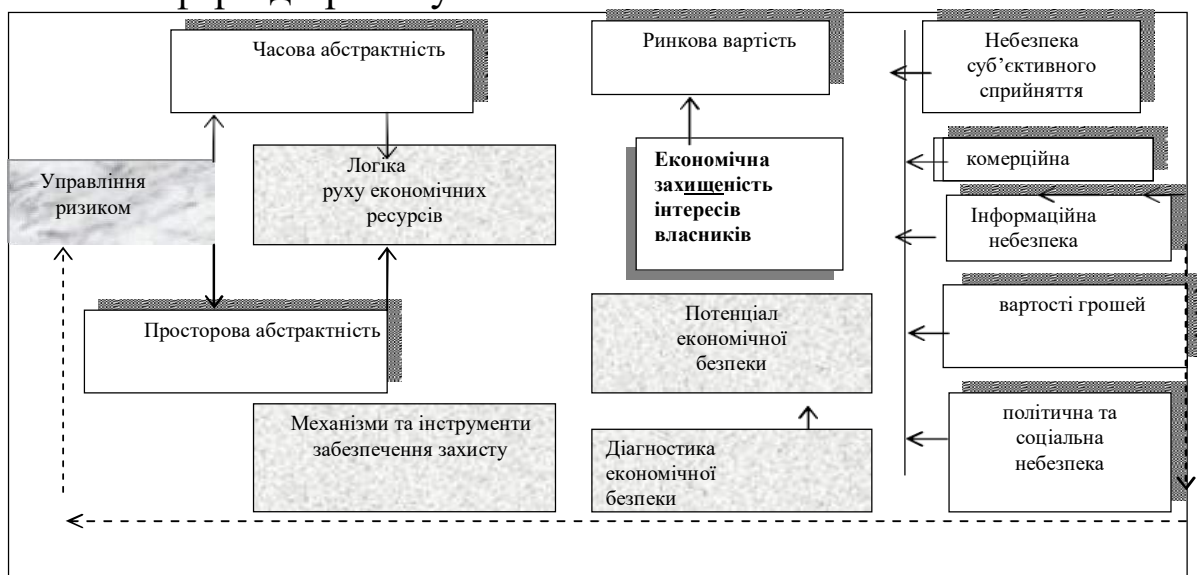

Рис. 3.3. Механізм адаптації підприємства до ситуації ризику через дефініцію економічного захисту інтересів власників

З позиції системного підходу механізм адаптації до ризику повинен охоплювати всі галузі господарсько-фінансової діяльності підприємств в агропродовольчій сфері мають свої специфічні

особливості, а відповідно, і повинні охоплювати всі напрями формування системи економічної безпеки підприємства і призвані розв'язувати такі завдання:

- Здійснити такі механізми та запропонувати важелі управління ризиками, що характеризувались би високим рівнем адаптивності, зокрема не конфліктували із змінами ендогенних та екзогенних викликів функціонування агропродовольчої сфери, а були коректними до таких змін в довгостроковому періоді.

- Сформувати систему моніторингу рівня ризику, що відповідала би вимогам викликів функціонування агропродовольчої сфери та гарантувала би реалізацію їх інноваційного потенціалу.

- Удосконалити внутрішні механізми управління власними економічними ресурсами, зокрема власним капіталом з метою оптимізації механізмів застосування операційного левериджу та мінімізації рівня ризиків за цільовими критеріями.

- Забезпечення синхронізації та стабілізації руху та обсягів інвестиційних та ресурсних потоків на підприємствах агропродовольчої сфери в умовах сезонності виробництва та інших специфічних ризиків їх функціонування.

- За допомогою методів економічного аналізу, всебічної оцінки та математичного прогнозування рівня ризику на підприємствах агропродовольчої сфери визначити резерви підвищення ефективності функціонування в умовах невизначеності та галузевих трансформацій.

- Оцінити ризики інтеграційних зв'язків підприємства та компетентність персоналу у їх підтримці міжгалузевого співробітництва та формуванні лояльних покупців.

Найбільш розповсюдженим визначенням процесу управління ризику в науковій літературі є наступне: «управління ризиком можна схарактеризувати як сукупність методів, прийомів і заходів, що дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходів щодо виключення або зниження негативних наслідків їх настання.» [10, с. 44]. Проте, на наш погляд в цьому визначенні не розкрито функціонально роль управління ризиками, таке розуміння процесу управління є дещо звуженим, оскільки не ураховує стратегічного розвитку підприємств та не пов'язане з системою економічної безпеки підприємства, а відтак, не віддзеркалює їх специфіку виробництва.

Найбільш вдало систематизував процеси управління ризиками

сучасний науковець Бланк І.О., який запропонував наступне визначення: управління ризиками являє собою систему принципів та методів розробки та реалізації ризикових фінансових рішень, забезпечуючи всебічну оцінку різних видів ризиків та нейтралізацію їх негативних фінансових наслідків [13]. Автор наполягає, що головною метою управління ризиками є забезпечення економічної безпеки підприємства в процесі його розвитку та забезпечення можливого зниження його ринкової вартості [13].

В загально - теоретичному сенсі науковці відносять наступні завдання управління ризиками:

- виявлення джерел і причин ризику, етапів і робіт, під час виконання яких виникає ризик;
- ідентифікація (встановлення) всіх можливих ризиків, з'ясування практичної вигоди і негативних наслідків, які можуть настати в результаті реалізації рішення, що містить ризик;
- чисельне вираження ступеня окремих ризиків і сукупного ризику загалом;
- використання усіх можливих (допустимих з моральної та правничої точок зору) засобів для того, щоб уникнути чи знизити ступінь ризику, що пов'язаний зі значними (катастрофічними) збитками;
- контроль ризику, коли немає можливості уникнути його цілком (якщо це суттєвий ризик), оптимізація ступеня ризику, чи максимально можливе зниження обсягів та ймовірності можливих збитків;
- свідоме прийняття (збереження) чи навіть збільшення ступеня ризику у випадку, коли це має сенс.

Проте, на наш погляд вище перелічені функції не характеризуються комплексністю та системністю, тобто мають певні недоліки, що потребують доповнення. Так, досвід світових консалтингових компаній доводить, що управління ризиками на підприємствах агропродовольчої сфери, вирішення проблем ризик-менеджменту повинно здійснюватись в контексті реалізації системи економічної безпеки з урахуванням специфіки виробничої діяльності агропродовольчої сфери та включати методи відображення ризиків «зверху вниз», тобто базуватись на так званому *ризик-профіль* підприємства.

Такий підхід дозволяє значно вдосконалити систему економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери за рахунок

визначення їх «ризик-апетиту» на всіх напрямках діяльності, тобто надання реальної конкретизації характеристик менталітету власників бізнесу, їх схильності до агресивних методів управління та ризику. Також, в процесі здійснювання ризик-профілю підприємства необхідно виокремити критично важливі ризики, пом'якшити їх вплив на результати діяльності та забезпечити їх управління під дією внутрішніх механізмів мінімізації ризиків, що повинно бути відображено у динамічній інноваційній моделі стратегічного розвитку підприємства, яка повинна включати всі першорядні ризики, що відслідковує та нейтралізує система економічної безпеки. Слід зауважити, що в теперішніх умовах національної економіки України дуже важливо, проте дуже складно, провести кількісні виміри таких специфічних та критичних ризиків як політичні та соціальні ризики, тому система економічної безпеки, безперечно, повинна включати внутрішні та зовнішні механізми їх пом'якшення та мінімізації.

Зарубіжні компанії в аграрному секторі розвинутих економік вже відійшли від неефективної та затратної практики аналізу кожного окремого ризикового випадку. Ризик - менеджерами в процесі управління ризиками визначено, що економічно наслідок кожного конкретного ризику може відбиватися в різних, на першій погляд, не пов'язаних між собою долях бізнесу: втрати на одному напрямі можуть на іншому напрямку компенсуватись надбаннями, що було обумовлено тими ж втратами. Отже, таким же чином як фінансові менеджмент можуть знизити ризики свого інвестиційного портфелю за допомогою наукового обґрунтованої диверсифікації, таким же чином менеджери можуть отримати додаткову доходність за допомогою неодмінного моніторингу сукупного портфелю інвестиційних проектів.

В ході такого аналізу сукупного портфелю ризиків необхідно чітко розуміння потенціалу їх взаємодії, що для економічного обґрунтування повинне мати економічну оцінку, а також розуміння ефективності дії внутрішніх інструментів та важелів фінансової стабілізації і превентивних заходів на підприємстві. Фахівці з економічного моделювання довгий час розробляли моделі та методи дослідження портфелів фінансових ризиків та їх аналізу і прогнозування загального впливу та схильності комерційного ризику, які, безперечно, потребують адаптації та урахування до складної економічної ситуації в країні та в аграрному виробництві, не

дивлячись на широке застосування механізмів диверсифікації.

Побудова ризик-профілю «зверху до низу» показує прояв та ідентифікацію ризиків та визначення рівня їх впливу на підприємстві як цілісного організму, що змінюється через невизначеність економічного середовища. Такий підхід розкриває управління ризиками на підприємстві саме з боку реалізації системи економічної безпеки. Прояв ризиків відбувається на базі розгляду підприємства як системної цілісної бізнес-одиниці, виділяються класифікаційні ознаки ризиків комерційної, виробничої та фінансової діяльності, розглядається попередня інформація щодо аналізу портфелю визначених ризиків. Наступний етап передбачає об'єктивну оцінку ризиків, що було виявлено, з точки зору їх вірогідності та критичності за настанням негативних наслідків.

Отримані результати визначаються у вигляді ризик – профілю, де критичні ризики складають сімейства та зони дискомфорту - від високо вірогідних та незначних за прогнозованими наслідками до низько вірогідних катастроф, що дає можливість на основі такого профілю визначити пріоритетні напрями, механізми та інструменти щодо розробки стратегії пом'якшення дії та наслідків негативних ризикових подій.

На цьому етапі ризик – профіль підприємства набуває специфічних галузевих характеристик, визначається осмисленням та глибиною вимірів, а також дає реальну площину для удосконалення системи економічної безпеки. Після цього можна перейти до кількісного виміру ризиків підприємства, тобто економічно визначити фактичні розходи та вірогідності, що доповнюється факторним аналізом та експертними висновками. Заключним етапом формування ризик - профілю підприємства в агропродовольчій сфері є консолідація ризиків, що являє собою суб'єктивний аналіз ризик-профілю, який здійснюється групою аналітиків, та є моделлю впливу ризиків на функціонування підприємства в умовах невизначеності.

В останні роки на підприємствах агропродовольчій сфери, внаслідок погіршення економічних умов, наукові дослідження щодо імплементації механізмів управління ризиками та поліпшення системи економічної безпеки підприємства набувають все більшої своєчасності.

З'явилися наукові напрацювання, що є вагомим внеском у рішення проблем ризик-менеджменту підприємства внаслідок суттєвих змін умов їх діяльності. Але, на жаль, доводиться

констатувати, що виконані дослідження та розробки ще не дають відповіді на багато запитів які назрілі теоретико - методичні та практичні питання, що виникають, та не завжди можуть бути ефективним інструментом при плануванні заходів щодо захисту підприємств від небажаного впливу змін у внутрішньому та зовнішньому оточенні, а також оцінюванні ефективності цих заходів. Розглянемо більш докладно сутність, зміст та цілі управління ризиками. Механізми та інструменти управління ризиками на підприємствах агропродовольчої сфери в системі економічної безпеки можна класифікувати дієвими лише при виконанні таких важливих умов :

- нарощення доходності при певному відношенні до ризикованості комерційних операцій,

- виважене відношення до ризику комерційної діяльності з точки зору прийняття ризиків та потенціалу їх підтримки для отримання додаткової доходності та виходячи з того, що підтримка ризику на певному рівні має своє порогові значення, після якого втримувати свідомо ризики стає не вигідним, тому механізми управління ризиками в системі економічної безпеки повинні в такому випадку мати алгоритм відмови від ризиків, що знаходяться за порогом економічної доцільності;

- повинні виключати недоліки динамічних показників, визначених в результаті попереднього аналізу та ефективну інтерпретацію його результатів; з точки зору економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери страхування лише дозволяє знизити поміж річні коливання сукупних витрат на управління ризиками завдяки розподілу ризику за зонами сезонності виробництва;

- нестандартність поглядів на вибір стратегічних підходів до вибору методичного інструментарію прогнозування ризиків та надання доцільності стратегічному плануванню підприємства з урахуванням специфіки функціонування агропродовольчої сфери в умовах невизначеності геополітичного стану країни.

Також неоднозначна ситуація з прогнозуванням ризиків зовнішньої діяльності спостерігається в провідному вітчизняному агрохолдингу «Сварог Вест Груп», що традиційно спеціалізується на сої, яка більш рентабельна та дає позитивний вплив на сіво оборот по відношенню до кукурудзи, озимих, маслічних культурах, льоні, в теперішніх умовах невизначеності та зміні податкового

законодавства з 2017 року планує відмовитись від посівів буряків та максимально скоротити посівні площі з метою переорієнтувати, диверсифікувати та знизити ризики використання земельного банку. Питання забезпечення мінеральними добривами агрохолдингів вирішено на 80% за рахунок попередніх запасів, проте технологічні потреби набагато вищі, а методологія розрахунків не враховує фінансову готовність виробників агропродовольчої сфери до її закупок в умовах катастрофічного підвищення рівня ризиків. Так, в попередньому 2016 році аграрії використали 1,45 млн т. аміачної селітри, а реальна потреба на рівні 2 млн т. було освоєно на рівні 72%., що в свою чергу призвело до росту використання інших добрив, в той час як В США та Європі застосовують рідкий аміак і КАСа, які в технологічному плані на декілька рівнів вище. Проте, по співставленню з пришим роком цінова кон'юктура ринку добрив істотно погіршилася, аміачна селітра піднялася в ціні з 3400 до 11800 грн/тонну, а її коефіцієнт в перерахунку в 1 тонну пшениці зріс з 1,17 до 2,05-2,11, отже в наступному році аграрії витратять менше хімічних добрив на 1 га ріллі., якщо в попередньому році на 1 га кукурудзи її застосовували на 600дол, то в наступному році лише 350 дол., за оптимальними оцінками фахівців зросте частка добрив китайського виробництва до 41% ринку.

В процесі реалізації програм оптимізації методів управління ризиками в агропродовольчій сфері погіршує ситуація з паливом, яке на 85% імпортується та демонструє швидкий підвищення по відношенню до попередніх років. (оптові ціни на дизпаливо 31358грн/т, а на бензин 33165 грн/т, що показує підвищення з аналогічним періодом попереднього року на 152% та 120,4% відповідно). Аграріям вкрай необхідно докупляти паливо в квітні місяці з метою посіву пізніх сільськогосподарських культур, проте в цьому році загроза зриву або погіршення ситуації та посівної компанії в Україні внаслідок не виваженої політики НБУ на валютному ринку та відносно реальних імпортерів ресурсів для посівних робіт.

Через невиваженість валютного курсу та підвищення валютних ризиків для підприємств агропродовольчої сфери імпортери завищують ціну на всі матеріали в очікуванні девальвації та максимально придержують продукцію для майбутньої реалізації. Валютні ризики також відзначились на очікуваннях ринків тваринництва та м'ясо продуктів. Ціни на ринку живця зазнали

деякого послаблення через низький попит та певне закріплення курсу валют на трохи нижчих позиціях.

Отже, дієвість механізмів управління операційною та стратегічною діяльністю підприємства агропродовольчої сфери залежить від того, наскільки ефективними і своєчасними є інструменти управління ризиками, що входять до системи економічної безпеки, саме тому у визначенні функціонального змісту системи управління економічною безпекою на підприємствах агропродовольчої сфери на перший план виходять такі характеристики як здатність протистояти динамічним змінам зовнішнього оточення та швидкої акомодатії до погіршення економічних умов і їх невизначеності, захищеність від негативних наслідків, усунення різного типу загроз та видів ризиків, неординарні підходи до пошуку альтернативних джерел фінансування системи захисту інтересів власників бізнесу в агропродовольчій сфері тощо. Таким чином, система економічної безпеки “ покликана вигравати найголовнішу роль у забезпеченні позитивної динаміки його розвитку. При цьому автори наголошують, що “Для оцінки результатів діяльності підприємства, в умовах повного дотримання інтересів, доцільно використовувати ті показники, які застосовуються при плануванні та обліку результатів діяльності підприємства, у статистичній звітності та аналітичній роботі.

Управління економічним ризиком на підприємстві в період формування системи менеджменту економічної безпеки призване, насамперед, базуватися на аналізі ринку та фінансових можливостях аграрного підприємства в аспекті проведення превентивних заходів, проведення економіко-математичного дослідження для оцінки ступеня ризику з метою виявлення найбільш перспективних напрямів діяльності в майбутньому періоді, а також враховувати всі суттєві ризики при розробці елементів системи та пошуку методів його попередження або зниження. Зауважимо, що аналіз, ідентифікація, прогнозування, формування майбутнього портфелю ризиків та запобігання негативних наслідків є суттєвою частиною антикризового фінансового управління.

Проте, до антикризового фінансового управління в останні часи знижується увага науковців та практиків в аграрній сфері в бік формування системи економічної безпеки через те, що всі заходи на аграрних підприємствах носять виключно антикризовий характер характеризуються повною безсистемністю та хаотичністю прийняття

рішень, які не мають економічного смислу, тобто дуже часто в теперішніх умовах трансформації аграрної сфери спостерігається ситуація, коли витрати на антикризові та превентивні заходи на аграрних підприємствах перевищують очікувані втрати при настанні заперечливих результатів дії ризиків.

Основним завданням антикризового фінансового менеджменту у функціональному його розумінні вбачається в ефективному використанні фінансового механізму, спеціальних функцій та інструментів для запобігання банкрутству та забезпечення фінансового оздоровлення підприємства. Проте, як засвідчують вище наведені приклади надзвичайно динамічної зміни умов функціонування підприємств агропродовольчої сфери дерегуляції економічних процесів в аграрному виробництві, відсутності резервних фондів щодо запобігання негативним явищам в агропродовольчій сфері, єдиним методом управління ризиком в системі економічної безпеки на українських підприємствах з практичної точки зору залишається ситуаційний.

В наслідок відсутності чіткої, стабільної та прозорої законодавчої і нормативної бази, будь-якої можливості передбачення та прогнозування розвитку економічної ситуації в аграрному виробництві, яке потребує певного часу з технологічної точки зору, реальних прогнозів кліматичних умов, рішення приймаються в той час, коли необхідні додаткові ресурси для мінімізації негативних наслідків та вирівнювання ситуації виходячи із фактичних негативних результатів діяльності аграрного підприємства, що призводить до подальшої деградації антикризової системи та засвідчує її неспроможність завчасно прогнозувати та реагувати на динаміку ризиків зовнішнього середовища.

Деякі автори зауважують, що застосування ситуаційного методу є доцільним в динамічній ситуації та некерованих умовах здійснення операційної діяльності аграрних підприємств в той час, коли неможливо передбачити ризики форс-мажорної групи. Однак, на наше переконання, система економічної безпеки повинна урахувати можливості настання форс-мажорних обставин та формувати страхові резерви або залучати зовнішніх страховиків, та практика аграрних підприємств свідчить, що попереднє оптимізація портфелю ризиків і, базуючись на цьому, розробка економічної моделі в контексті стратегії управління ризиками та системи економічної безпеки потенційно визначає модель управління

оптимальним результатом за певного співвідношення “ ризик – прибуток”.

Дослідження свідчать, що широке коло вітчизняних підприємств аграрного сектору мають високий потенціал соціально-економічного розвитку та через недосконалість механізмів управління ризиками та відсутності комплексної системи економічної безпеки, що не націлено на досягнення стратегічних цільових показників, підпадають під порушення справи про банкрутство. В той час як комплексне узгодження цільових орієнтирів на всіх рівнях системи економічної безпеки аграрного підприємства, розробка дієвих превентивних заходів запобігання ризику, та страховий захист допомогло б таким аграрним підприємствам мінімізувати ризики та стабілізувати фінансовий стан, а с часом синхронізувати фінансові та матеріальні потоки щоб уникнути банкрутства.

Управління ризиком як система складається з трьох підсистем: керованої - об'єкта управління, керуючої - суб'єкта управління, а також інформаційної підсистеми, через яку, власне, і відбувається зв'язок [38]. В системі економічної безпеки управління ризиками займає провідне місце, що дозволяє підкреслити його економічну природу та об'єктивність існування всупереч можливостям суб'єктивної оцінки власниками аграрних підприємств через недосконалість інформаційного захисту та безпеки.

Ризик в якості об'єкту управління в системі економічної безпеки має свій прояв в контурах альтернативного вибору власників аграрного підприємства з точки зору доцільності та економічного смислу рішення, яке пов'язане з функціонуванням підприємства і спрямоване на досягнення цільових показників стратегічного розвитку при деякій вірогідності збитків, які можуть бути виражені у вигляді фінансової чи іншої форми, та очікуються внаслідок невизначеності середі функціонування аграрних підприємств. Отже, ризики у функціонуванні аграрних підприємств відіграють провідну роль через специфіку механізмів впливу та потенціал деформації економічних відносин в аграрній сфері.

Необхідно зауважити, що практичну реалізацію в діяльності вітчизняних аграрних підприємств при ідентифікації ризиків отримала класифікація ризиків О.І.Бланка [13], згідно з якою найбільш часто в літературних джерелах у якості об'єктів менеджменту згадуються та класифікуються політичні, економічні, соціальні, природно - кліматичні, техніко-технологічні, екологічні,

фінансові, валютні, податкові, портфельні, систематичні, специфічні ризики.

Система економічної безпеки зміщує механізми та інструменти управління різними напрямками та аспектами діяльності вітчизняних аграрних підприємств, зокрема механізми оптимізації процесів управління ризиками, який має певні пріоритетні складові:

1. закони управління, тобто найбільш суттєві взаємозв'язки між елементами системи управління, які постійно повторюються й забезпечують цілісність цієї системи;

2. функції і методи управління як конкретні форми і прийоми цілеспрямованого впливу органів управління на його об'єкт;

3. інструментарій і важелі такого впливу, а саме: плани, норми і нормативи, форми матеріального й морального заохочення тощо;

4. організаційну структуру, тобто внутрішню будову системи управління, що відображає особливості розподілу й кооперації праці на підприємстві, специфіку виконання окремих функцій й методів управлінської діяльності;

5. технічні засоби збору, обробки й зберігання інформації для підвищення продуктивності праці керівного персоналу;

6. кадри управління, тобто керівники, спеціалісти, допоміжний персонал [89].

Масштаби діяльності підприємства можуть зривувати або, навпаки, розширювати можливості застосування ризик-менеджменту. Перевага у застосуванні ризик-менеджменту належить великим підприємствам, тому що вони володіють необхідним потенціалом (фінансові можливості, висококваліфікований персонал, наявність вагомих наукових та проектних розробок) для того, щоб передбачити можливі ризики та скористатись найоптимальнішими методами зниження їхнього ступеня.

Невеликим за масштабом діяльності організаціям, що мають економічний відділ, важко вводити масштабну програму ризик-менеджменту та моніторинги відхилення від цільових стратегічних показників в умовах реалізації ризиків. Проте, незважаючи на витратні механізми формування внутрішніх інструментів та фондів для нейтралізації наслідків ризиків, їх управління з економічної точки зору є обов'язковим для всіх суб'єктів аграрної сфери, оскільки одним основних принципів ризик-менеджменту є отримання додаткової вартості бізнесу за певного рівня ризикових операцій.

Зовнішнє середовище таких суб'єктів агропродовольчої сфери менш підкоряється ревізуванню і є більш агресивним, тому очікуваний результат їх діяльності характеризується більшою невизначеністю та непередбачуваністю.

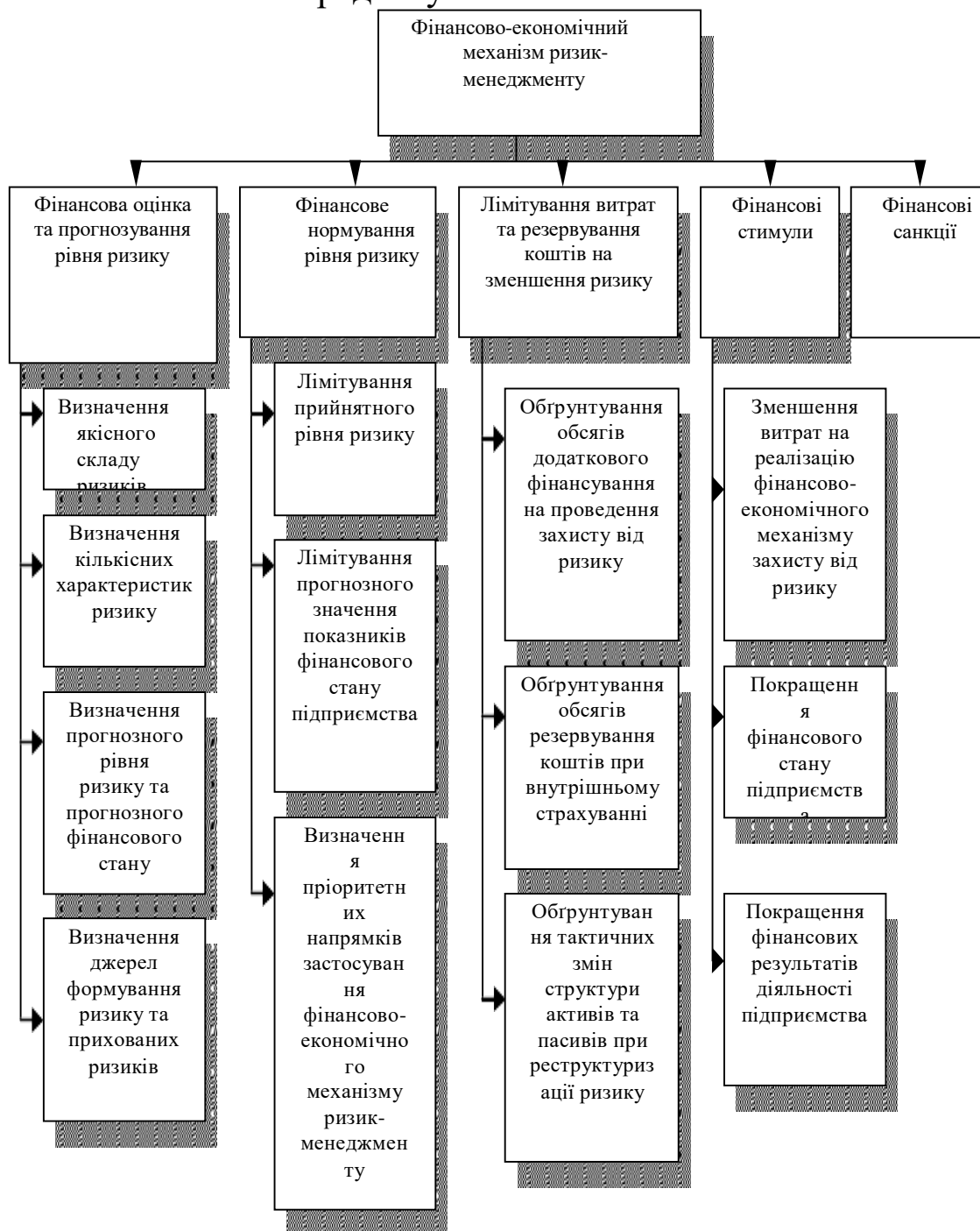

Рис. 3.4. Фінансово-економічний механізм ризик-менеджменту підприємства агропродовольчої сфери

Слід зауважити, що не масштабне підприємство агропродовольчої сфери має деякі прерогативи в запровадженні ризик-менеджменту. Головна з них полягає у тому, що внутрішні процеси операційної діяльності більш прогнозовані за рахунок

короткого терміну дії на окремій сфері виробництва та реалізації аграрної продукції та товарів та підлягає керуванню.

Також, на суб'єктах малого підприємництва агропродовольчої сфери легше виробити специфічний психологічний та соціальний клімат, що дозволить згуртувати персонал навкіл бізнес- інтересів підприємства та зробить доступною у розумінні співробітників та топ-менеджерів стратегічні етапи та мету ризик- менеджменту.

В умовах високої динаміки змін кон'юктурних принципів аграрної економіки під впливом мінливих екзогенних факторів, територіальна управлінська будова характеризується швидкістю реагування на зовнішні зміни. Однак, через ситуативний підхід, певну незалежність у реалізації управлінських рішень зустрічаються проблеми прозорості та оптимальності у діяльності центрального та регіонального менеджменту. Проблема ця проявляється і в побудові організаційно-економічних механізмів управління ризиками через складну їх ідентифікацію, масштабів та наслідків впливу, пов'язаності один з одним тощо.

Економічна природа ризику відзначається у економічних відносинах, супроводжує всі економічні операції та є матеріальною персоніфікацією невизначеності для регіональних систем. На умку науковців, під ризиком слід розуміти випадковий характер сукупності критеріїв, що характеризують стан суб'єкта. При цьому, в залежності від ступенів свободи суб'єкта, існує поле математичних сподівань критеріїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / В.Г. Андрійчук. – К.: ІЗМН, 2006. – 512 с.
2. Андрійчук В.Г. Проблеми розвитку приватних аграрних підприємств і вдосконалення міжгалузевих економічних відносин / В.Г. Андрійчук // Проблеми формування ринкової економіки. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 29-38.
3. Алексеев І.В. Прийнятність інновацій і конкурентоспроможність підприємств / Алексеев І.В., Оленець А.Г. // Теоретичні та прикладні питання економіки. Зб. наук. пр. Випуск 19. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – С. 147-153.
4. Алексеев І.В., Колісник М.К. Теоретико-методологічні підходи до економіко-математичного моделювання спільного фінансування антикризових інновацій у виробничо-господарських структурах / Інновації: проблеми науки та практики Монографія. – Х.: ФОП Александрова К.М.; ВД «ІНЖЕК», 2008. - 232 с. (С. 178-198). Укр.. мова, русск. яз.
5. Алексеев І.В., Мороз А.С., Романів Є.М., Хома І.Б. Фінансовий аналіз: техніка розрахунків та моделювання економічних ситуацій: Навч. посібник. – Львів: Видавництво “Бескид Біт”, 2003. – 152 с. (ISBN 966-96071- 7-5).
6. Ареф'єва О.В. Економічна стійкість підприємства: сутність, складові та заходи з її забезпечення / О.В. Ареф'єва, Д.М. Городинська // Актуальні проблеми економіки. - 2008. - № 8. - С. 83-90.
7. Ареф'єва О.В. Управління економічною стійкістю підприємств: [монографія] / О.В. Ареф'єва, Д.М. Городинська. – К.: Європейський університет, 2011. – 229 с.
8. Атаманчук Ю.М. Деякі аспекти покращення результатів виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств / Ю. М. Атаманчук.// Економіка. Управління. Інновації. - 2015. - № 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2015_1_4.pdf
9. Атаманчук Ю. М. Інвестиційна привабливість підприємств агросфери / Ю. М. Атаманчук. // Економіка. Управління. Інновації . - 2014. - № 2- Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2014_2_5.pdf
10. Бакунов О.О. Концептуальні основи управління економічною стійкістю торговельного підприємства: [монографія] /

О. О. Бакунов, О.В. Сергеева. – Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2010. – 230 с.

11. Баумоль Б. Секрети економічних показників: приховані ключі до майбутніх економічних тенденцій та інвестиційних можливостей / Бернард Баумоль / Пер. з англ.; За наук ред. Г.В. Григораш. - Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. -352с.

12. Бланк И.А. Управление финансовыми ресурсами: навч. посібник / И.А. Бланк. – К.: Омега-Л, 2010. – 768 с.

13. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: [монографія] / Т.Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384с.

14. Донець Л.І. Економічна безпека підприємства: Навч. пос. / Л.І. Донець, Н.В. Ващенко – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 240 с.

15. Бакунов О.О. Концептуальні основи управління економічною стійкістю торговельного підприємства: [монографія] / О. О. Бакунов, О.В. Сергеева. – Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2010. – 230 с.

16. Баумоль Б. Секрети економічних показників: приховані ключі до майбутніх економічних тенденцій та інвестиційних можливостей / Бернард Баумоль / Пер. з англ.; За наук ред. Г.В. Григораш. - Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. -352с.

17. Бутенко В.В. Повышение финансовой безопасности предприятий птицеводства / И.Ю.Гришова, В.В.Бутенко// Вектор науки ТГУ. Серия: Экономика и управление. – Тольятти. - 2013. № 1 – С.36-39.

18. Андрійчук В.Г. Проблеми розвитку приватних аграрних підприємств і вдосконалення міжгалузевих економічних відносин / В.Г. Андрійчук // Проблеми формування ринкової економіки. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 29-38.

19. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Страхова справа. – К.: Знання, 2005. – 352 с.

20. Баланюк І.Ф. Науково-прикладні аспекти розвитку аграрних відносин у регіоні Карпат / І.Ф. Баланюк. – К.: Інститут аграрної економіки, 2000. – 104 с.

21. Балян А.В. Досвід фермерської кооперації та перспективи її розвитку в Україні / А.В. Балян // Економіка АПК. – 2006. – № 9. –

С. 20-23. Балян А.В. Наукове узагальнення зарубіжного досвіду в сільському господарстві / А.В. Балян. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2003. – С. 221.

22. Белей С.І. Актуальні проблеми відродження сільськогосподарського виробництва регіону / С.І. Белей // Агроінком. – 2002. – № 10–12. – С. 61-65.

23. Белей С.І. Регіональний аспект відродження сільського господарства / С.І. Белей // Вісник ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування». – Харків, 2002. – С. 20-24.

24. Белей С.І. Соціальні аспекти відродження сільськогосподарського виробництва передгірної та гірської зон Чернівецької області / С.І. Белей // Зб. наук праць Луганського національного аграрного університету. Луганськ: Вид-во ЛНАУ, 2006. – № 62/85. – С. 33-37.

25. Белей С.І. Управління раціональним використанням і охороною земельних ресурсів Буковини / С.І. Белей // Зб. наук, праць Вінницького державного аграрного університету. – Вінниця, 2002. – Вип. 3. – С. 145–150.

26. Березівський П.С. Оцінка стійкості особистих селянських господарств як складної соціоекономічної системи. – [Електронний ресурс] / П.С. Березівський, Л. Войничка // Аграрна економіка. – 2013. – Т. 6, № 1-2. – С. 104-109.

27. Березівський П.С. Перспективи розвитку особистих селянських господарств як організаційної форми господарювання на селі Львівщини в пореформений період / П.С. Березівський, О.Й. Хом'як // Ринкова трансформація економіки АПК: Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. – К.: ІАЕ, 2002. – Ч. 2. – С. 36–39.

28. Глушко О.В. Методичні основи оцінювання економічної стійкості підприємств / О.В. Глушко // Економічний аналіз. Збірник наукових праць Тернопільського національного економічного університету, 2013. – Том 13. – С. 281-287.

29. Глушко О.В. Вплив інституцій на забезпечення економічної стійкості підприємств / О.В. Глушко // Вісник Національного технічного університету „ХПІ”, 2013. – № 50 (1023). – С. 17-24.

30. Глушко О.В. Змістова характеристика економічного інструментарію управління економічною стійкістю машинобудівного підприємства / О.В. Глушко // Обліково-аналітичне забезпечення

системи менеджменту підприємства: Тези доповідей II міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24-25 жовтня 2014 р.) / Національний університет „Львівська політехніка”, 2014. – С. 47-48.

31. Григораш І. О. Контролінг як сучасна система управління підприємством / І. О. Григораш // Актуальні проблеми економіки. – 2011. - № 11 (113). – С. 96-107.

32. Григораш І. О. Формування системи управління підприємством на засадах контролінгу / І. О. Григораш // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. - №20. – С. 16-20.

33. Гришова І.Ю. Трансформація парадигми економічної стійкості в контексті інноваційного розвитку підприємств./І.Ю. Гришова, Ю.М.Атаманчук // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. - Вип.2(9). – Полтава:ПДАА. – 2014. – С 26-32

34. Гришова І.Ю., Економічна стійкість як індикатор ефективності системи економічного захисту та безпеки підприємств. Стан та проблеми розвитку національної економіки в умовах перманентних кризових явищ. Колективна монографія/ І.Ю. Гришова, О.А.Хлистунов/ за ред. д.е.н, професора Непочатенко О.О.. – Умань: Видавець «Сочинський», 2015. – С.171-178.

35. Гришова І.Ю. Сучасний стан та проблеми забезпечення продовольчої безпеки України./ І.Ю. Гришова, І.О. Крюкова// Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка і менеджмент". 2014.- № 11. С. 211-218

36. Гришова І.Ю. Финансовое обеспечение перерабатывающих предприятий в контексте формирования финансовых потоков./ И.Ю. Гришова// Азимут научных исследований: экономика и управление.- Россия. - 2012.- № 1. - С.22-24

37. Гришова І.Ю. Теоретичні засади фінансового забезпечення стратегічних рішень / І.Ю. Гришова // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: Збірник наукових праць, Луцький національний технічний університет. – Луцьк, 2010. – Випуск 7. Частина I. – С. 267-275.

38. Гришова І.Ю. Становлення кластерних ініціатив фінансового розвитку переробних підприємств / І.Ю. Гришова // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Чернівці:ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – Вип. 2. Економічні науки. – С. 131-139.

39. Дасив А.Ф. Концептуальные положения и структура

механізму економічного реагування промислових підприємств/ А.Ф. Дасив// Соціально-економічні напрями трансформації держави та регіонів: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29-30 серп. 2014 р.) / ГО«Львівська економічна фундація». – Львів: ЛЕФ, 2014. – С. 59-61

40. Дасив А.Ф. Особенности организационного поведения персонала в механизме экономического реагирования предприятия/ А.А. Дорофеева, А.Ф. Дасив// Проблемы сучасної економіки: зб. матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 8-9 серпня 2014 р.) / Східноукраїнський ін-т економіки та управління. – Донецьк: ГО«СІЕУ», 2014. – С. 7-10.

41. Дем'яненко М.Я. Проблеми фінансово-кредитного забезпечення аграрного сектора АПК // Проблеми фінансової підтримки малих і середніх підприємств на селі / За ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – С. 6-11

42. Дем'яненко М.Я. Теоретико-методологічні аспекти розвитку концепції фінансово-економічного захисту підприємств в аграрній сфері / М.Я. Дем'яненко, І.Ю. Гришова// Ukraine – EU. Modern technology, business and law : collection of international scientific papers : in 2 parts. Part 1. Modern priorities of economics, management and social development. Environmental protection collection – Chernihiv : CNUT, 2015. –р. 107-110.

43. 10 Дейнеко Л.В. Економічні проблеми інвестиційного забезпечення розвитку харчової промисловості // Науковий вісник Українського фінансово-економічного інституту ДПАУ.- 1999.- № 3.- С.58-65.

44. Дейнеко Л.В. Проблеми екологізації розвитку харчової промисловості // Екологічність продукції АПК: економіка і технологія. В 2 т. Т.2.- Суми: В-во “Козацький вал”, 1999.-С.10-17.

45. Дейнеко Л.В., Суханова Е.Т. Основні напрями та шляхи підвищення ефективності виробництва продовольства // Науковий вісник Українського фінансово-економічного інституту ДПАУ.- № 4.

46. Євдокимов Ф.І. Оцінка економічної безпеки підприємства та її планування / Ф.І. Євдокимов, Н.В. Федорова // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2000. – № 4(4.2). – С. 108–110.

47. Замлинський В. А. Посилення економічної безпеки України в умовах Євроінтеграції / В.А. Замлинський В. А., О.В.Замлинська // Бізнес-навігатор. – 2014. - №1(33) — С.45-51

48. Замлинський В. А. Стратегія формування і розвитку ринку венчурного інвестування підприємств продовольственої сфери України. Міжнародної науково-практичної конференції: «Економіка і управління: проблеми науки і практики», Німеччина, 2014р.- С.78-80.

49. Замлинський В. А. Роль аналітичних інструментів та венчурного капіталу у формуванні маркетингової стратегії розвитку агропродовольчої сфери./ В.А.Замлинський// Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – № 2 . – С. 195-204.

50. Кириченко О.А. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: [монографія] / [О.А. Кириченко, М. П. Денисенко, В.С. Сідак, С.М. Лаптев, С.А. Єрохін, О.І. Захаров, П.Я. Пригунов та ін.]. – К.: ІМБ Університету економіки та права «КРОК», 2010. – 412с.

51. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства [монографія] / О.М. Ляшенко – Луганськ: вид-во СНУ ім.В.Даля, 2011. – 400с.

52. Ляшенко О.М. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство [монографія] / О.М. Ляшенко, Ю.С.Погорелов, В.Л. Безбожний; за заг. ред.. Г.В.Козаченко. – Луганськ: Елтон – 2, 2010. – 282 с.

53. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / В.І.Мунтіян.– К.: Вид-во КВІЦ, 1999.– 464с.

54. Манцуров І.Г. Побудова ієрархічної структури складових економічної безпеки підприємств / І.Г.Манцуров, О.В. Нусінова // : [електронний ресурс] – Режим доступу: [http:// newasp. omskreg.ru /bekryash/ contents.htm](http://newasp.omskreg.ru/bekryash/contents.htm)

55. Ортинський В.Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко. – К.: Правова єдність, 2009. – 544с.

56. Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256с.

57. Кузнецов О.О. Захист інформації та економічна безпека підприємства: [монографія] / О.О. Кузнецов, С.П. Євсєєв, С.В. Кавун. – Х. : ХНЕУ, 2008. – 360с.

58. Кизим М. О. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства: [монографія] / М.О. Кизим, В.А. Забродський, В.А.

Зінченко, Ю.С. Копчак. – Харків: ВД „ІНЖЕК”, 2003.– 144 с.

59. Кузьмін О.С. Концептуальні засади формування та використання полікритеріальних діагностичних систем на підприємствах машинобудування/ О.С. Кузьмін, О.Г. Мельник // Вісник економічної науки України. - 2010. - №1.- С. 56-60.

60. Кузьмін О.Є. Індикатори оцінювання фінансового стану машинобудівних підприємств / О.Кузьмін, І. Кельман, О. Мельник // Вісник Національного транспортного університету. — 2007. - Вип.14. - С. 58-63.

61. Лісовий А.В. Аналіз фінансових ресурсів як базис формування фінансового потенціалу / А.В. Лісовий, І.І Чуницька // Бізнес Навігатор. – 2010. – Спец. вип. – С. 96-101.

62. Лупенко Ю.О., Месель-Веселяк В.Я. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка - К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. – 182 с.

63. Месель-Веселяк В.Я. Комплексне вирішення аграрної реформи / В.Я. Месель-Веселяк // Соціально-економічна модель постреформованого розвитку агропромислового виробництва в Україні. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – С. 243-247.

64. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва / В.Я. Месель-Веселяк. – К.: Інститут аграрної економіки, 2009. – 272 с.

65. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектора України: здобутки і проблеми / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2003. –№ 5. – С. 3-8.

66. Малік М.Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 310.

67. Масленніков Є.І. Методологічні та практичні засади дослідження системи управління фінансовою стійкістю промислового підприємства [моногр.] / Є.І. Масленніков. – Одеса: Прес-кур'єр, 2015 – 316 с.

68. Мельник О.Г. Полікритеріальні системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств на засадах бізнес-індикаторів: дис. ... доктора економ, наук: спец. 08.00.04 - економіка та управління підприємствами/ Ольга Григорівна Мельник. - Національний університет „Львівська політехніка”, 2010.-385с.

69. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності

машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія]/ О.Г. Мельник. - Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. - 344 с.

70. Кравчук А.О. Кредиторська заборгованість в сільському господарстві: концептуально-практичний погляд / В.С. Ніценко, О.В. Обнявко, О.Ю. Цуканов, А.О. Кравчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: науково-виробничий журнал. – Одеса, 2011. – Вип. № 3 - С. 68- 83.

71. Кравчук А.О. Внутрішній контроль підприємства: теоретичний аспект / А.О. Кравчук // Аграрний вісник Причорномор'я: науково- виробничий журнал. – Одеса, 2012.- № 65. С. 88-91.

72. Кравчук А.О. Моделювання потреби регіону у фінансових ресурсах для забезпечення сталого економічного розвитку / В.І. Топіха, А.О. Кравчук // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит: науково-методичний журнал. – Суми, 2012. - № 2 (33). - С.30-40.

73. Кравчук А.О. Методологічна платформа побудови стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства / В.І. Топіха, А.О. Кравчук // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит: науково-методичний журнал. – Суми, 2013. - № 1 (34). - С.7-11.

74. Кравчук А.О. Місце контролю в управлінні переробним підприємством / Н.Г. Максименко, А.О. Кравчук // Аграрний вісник Причорномор'я: науково-виробничий журнал. – Одеса, 2014.

75. Кужель В.В. Соціальна складова економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери. / В.В. Кужель // Вісник КіБіТ. Науковий журнал. – 2014.-№3(25). – С. 37-47.

76. Кужель В.В. Аналіз потенціалу кластеризації в агропромисловому комплексі Черкаської області / В.В. Кужель, О.П. Манзій // Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал. – 2014. – №6(55). – С. 107-113.

77. Крюкова І.О. Формування фінансової безпеки агропромислових підприємств / І.О. Крюкова // Облік і фінанси АПК. – 2012. - № 4 (58). – С. 41- 45.

78. Крюкова І.О., Ніколюк Е.В., Лебедева В.В. Система фінансової безпеки та механізм нейтралізації ризиків економічної діяльності / І.О. Крюкова, Е.В. Ніколюк, В.В. Лебедева. // Матеріали Науково-практичної конференції «Наука та суспільство» 21-22

березня 2013р. – Лондон, 2013. – С. 244-258.

79. Крюкова І.О. Оцінка фінансового стану аграрних підприємств Одеського регіону. Державна політика та стратегія реформування економіки України в ХХІ сторіччі. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Державна політика та стратегія реформування економіки України в ХХІ сторіччі» (Полтава, 27 березня 2007 року). – Полтава.: ПДАА, 2007. – С. 139-141.

80. Крюкова І.О. Управління фінансовими потоками як основа забезпечення фінансової безпеки молокопереробних підприємств. – Зб. наук. праць ПДАТУ, (Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 40- річчю заснування Навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів

81. «Економіка, бізнес і фінанси: стан та перспективи розвитку» (23-24 жовтня). / За ред. проф. М.І. Бахмата. Подільський державний аграрно-технічний університет, Кам'янець-Подільський: «ТОВ «Друк-Сервіс». - 2012. – Вип. 20. Т. 2. - С. 479-482.

82. Крюкова І.О. Фінансова архітектура інноваційного розвитку підприємства АПК. – Соціально-економічний розвиток України в умовах трансформаційних змін: виклики, тенденції, перспективи. [Колективна монографія]. / І.О. Крюкова, Полтава. : ТОВ НВП «Укпромторгсервіс», 2013. - С. 43-52.

83. Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні: Зб. наук. праць / За заг. ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської. - К.: ННЦ ІАЕ, 2012. - 182 с.

84. Варналій З.С. Основи підприємництва: навч. посібн. / З.С. Варналій. 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання-Прес, 2006. – 350 с.

85. Вдовенко Л.О., Шпикуляк О.Г. Розвиток малих підприємств у сільському господарстві / Л.О. Вдовенко, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 38-42.

86. Все про страхування [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://insins.net>

87. Види страхових продуктів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com.ua/insurance/insurancetypes/uk/>

88. Галанець В. Стратегічне управління аграрною реформою / В. Галанець // Актуальні проблеми державного управління. – 2005. – Вип. 2. – С. 92-100.

89. Гладій М.В. Прискорювати реформування агропромислового виробництва / М.В. Гладій // Економіка АПК. –

2000. – №2. – С. 26-27. Голованов А. Финансово-аналитический аспект регулирования внутреннего рынка АПК / А. Голованов // АПК: экономика, управление. – 2000. – № 1. – С. 46-52.

90. Глотова І. І., Томіліна Є. П. Агрострахування – нові напрямлення у розвитку [Електронний ресурс] / Ставропольський державний аграрний університет.–Режимдоступу:\www/URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer30/366.pdf> -19-30.03.2013

91. Кулинич П.Ф. Правові засади врегулювання майнових та земельних питань у реформованих сільськогосподарських підприємствах / П.Ф. Кулинич // Економічні реформи сьогодні. – 2003. – № 31. – С. 39-43.

92. Лагодієнко В.В. Розвиток агропромислового виробництва: регіональні особливості: моногр. / В.В. Лагодієнко; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Л., 2007. – 292 с.

93. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання / М.А. Латинін // Національна академія держ. управління при Президентові України. Харківський регіональний ін-т держ. управління. – Х.: Видавництво ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. – 320с.

94. 96.Шабатура Т.С. Формування фінансової складової економічної безпеки підприємницької діяльності машинобудівних підприємств / І.Ю. Гришова, Т.С. Шабатура // Інноваційна економіка № 4, 2013. – С.319-324

95. Гришова І.Ю Зміцнення фінансової складової економічної безпеки підприємства / І.Ю Гришова, Т.С. Шабатура // Облік і фінанси №1, 2013.- С.99-105

96. Шабатура Т.С. Розробка заходів управління ризиками фінансової безпеки підприємства. / І.Ю. Гришова, Т.С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету: науково-методичний журнал. Серія: фінанси і кредит. №2 , 2012. – с.15-21.

97. Інноваційно-інвестиційна політика сталого розвитку регіонів України: від теорії до практики: колективна монографія в 2-х томах. Т.1 / [та інш.]; під заг. ред. К.Ф. Ковальчука. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2012. – С. 165-177

98. Дерій Ж.В. Капіталізація людського потенціалу: функціональний аспект / Ж.В. Дерій // Вісник Чернігівського державного технологічного університету: Зб. – Чернігів: ЧДТУ, 2012. – №3(60) – С. 21-27.

99. Дерій Ж.В. Капіталізація людського потенціалу: теорія,

методологія, практика: моногр. / Ж.В. Дерій – Чернігів: ЧНТУ, 2013. – 300 с.

100. Осьмьоркіна Н.М. Ризик-менеджмент в системі управління аграрним підприємством / Н.М. Осьмьоркіна // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. – Вип. 138. – Харків: ХНТУСГ. – 2013. – С. 134-140.

101. Осьмьоркіна Н.М. Страхові інструменти ризик-менеджменту малих сільськогосподарських підприємств / Н.М. Осьмьоркіна // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького: Серія «Економічні науки». – № 1 (58). – Львів – 2014. – С. 201-208.

102. Осьмьоркіна Н.М. Організаційно-економічний механізм управління ризиками сільськогосподарських підприємств / Н.М. Осьмьоркіна

103. // Вісник СНАУ: Серія «Економічні науки». – № 12 (62). – 2014. – С. 161-165.

104. Олійник Я.Б. Механізм державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки / Я.Б. Олійник // Економіка АПК. – 2002. – № 12.- С.66-70.

105. Основи теорії економічного ризику [Текст]: навч. посіб. / О. Ястремський. – К.: «АртЕк», 1997. – 235с.

106. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Режим доступу: // http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html

107. Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.ck.ua>

108. Ревенко С.О. Проблеми державного регулювання і підтримки АПК / С.О. Ревенко // Агроінком. – 2008. – № 11-12. – С. 40–43.

109. Ревенко С.О. Подолання негативних наслідків членства України в СОТ для вітчизняного сільськогосподарського ринку / С.О. Ревенко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2012. – № 27, т. 2. – С. 426–433.

110. Ревенко С.О. Методологічні підходи до оцінки рівня загроз продовольчій безпеці / С.О. Ревенко // Агроінком. – 2013. – № 10-12. – С. 61– 64.

111. Танклевська Н.С. Удосконалення державної фінансової політики// Н.С.Танклевська/ Науково-теоретичний журнал

«Продуктивні сили України».- 2009.-№1(005).-С.56-61.

112. Чергенець Е.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки підприємництва (збір та пошук інформації) [Електронний ресурс] / Е.В.Чергенець, А.В.Зайцев, Є.В. Позднишев // Навчальний посібник. Книга 2 /Під заг. ред. Є.В.Позднишева. - К., Видавець Позднишев - 2007. - 74 с. – Режим доступу до матеріалу: <http://www.is.svitonline.com/leon2003/book8.html>.

113. Чернявська Т.А. Теоретико-практичні засади організації фінансів суб'єктів господарювання вітчизняної транспортно-комунікативної системи// Теоретичні та практичні аспекти стійкого розвитку фінансової системи України / Під ред. д.е.н., професора О.О. Непочатенко (Частина 2) – Умань: Видавничо-поліграфічний центр „Візаві”, 2013-С. 93-98.

114. Чернявська Т.А. Фінансова політика розвитку економічної системи України та її наближення до норм Європейського Союзу // Таврійський науковий вісник: Науковий журнал. Вип. 77. – Херсон: Грінь Д.С., 2011. – С.338-344.

115. Чернявська Т.А. Проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку // Вісник Хмельницького національного університету, 2011. - №3, Т.2 (176). Економічні науки. – С.135-138.

116. Чуліпа І.Д. Антикризовий моніторинг машинобудівних підприємств / О.Є. Кузьмін, І.Д. Чуліпа // Економіка Криму. Науково-практичний журнал (Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського). – 2009. - №3. – С. 86-92.

117. Чуліпа І.Д. Діюча практика моніторингу застосування економічних показників у системі управління машинобудівним підприємством/ І.Д.Чуліпа // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Економічні науки. – 2010. - №4. – С. 41-46.

118. Чупіс А.В. Оцінка, аналіз, планування фінансового становища підприємства : монографія / [Чупіс А.В. та ін.]. – Суми : Довкілля, 2001. – 404с.

119. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 4-13.

120. Стратегія розвитку Черкаської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.ck.ua/docs/prog/Strategiya2015.pdf>.

121. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення

національної безпеки України : аналіт. доп. / О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. –К. : НІСД, 2015. – 58 с.

122. Хома І.Б. Формування системно-комплексного підходу в оцінці рівня економічної безпеки підприємства // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: «Проблеми економіки та управління». – Львів: Вид-во НУ ЛП. - 2008. - № 611.- С. 32-41.

123. Хома І.Б. Шляхи забезпечення економічної безпеки виробничих підприємств на сучасному етапі розвитку // Збірник тез доповідей III Науково-практичного семінару з міжнародною участю «Проблеми розбудови митної системи в інтересах економічної безпеки України» (26-28 листопада 2009 р.) – Тернопіль. - Вид-во «Вектор».- С.168-170.

124. Хома І.Б. Вплив фінансово-інвестиційного забезпечення на збереження рівня економічної безпеки підприємств // Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми і перспективи розвитку підприємництва», 11 грудня 2009 р., т.1- Харків: ФОП Павлов М.Ю., 2009. – С. 49-50.

125. Хома І.Б. «Структурно-функціональна діагностика рівня економічної безпеки машинобудівного підприємства». /Монографія/. - Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 240 с.

126. Франчук В.І. Концептуальні підходи до організації підготовки фахівців з економічної безпеки / В.І. Франчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.11. – С.356-363.

127. Шабатура Т.С. Ідентифікація загроз фінансової безпеки підприємств птахівництва Одеської області / Т.С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету: Науково-методичний журнал. Серія: фінанси і кредит. – 2012. –№1(32). – с.95-100.

128. Шабатура Т.С. Теоретичні підходи до визначення дефініції «фінансова безпека підприємства» / Т.С. Шабатура // Інноваційна економіка: всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – №9 [35]. – с.315-319.

129. Шабатура Т.С. Оцінка фінансової безпеки машинобудівних підприємств / Т.С. Шабатура // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Полтава: ПДАА, 2013. – №1(6) Т.1. – с.314-321.

130. Шабатура Т.С. Розробка заходів управління ризиками

фінансової безпеки підприємств машинобудування / І.Ю. Гришова, Т.С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2012. – №2 (33). – с. 15-21.

131. Шабатура Т.С. Диагностика финансового состояния аграрного предприятия / Т.С. Шабатура // Проблемы и перспективы на сътрудничеството между страните от Єгоизточна Європа в рамките на Черноморското икономическо сътрудничество: сборник доклади за метериалами десята юбилейна международна научно-практическа конференция, Албена, 18- 19.09.2012г, том 1. – Свищов.- 2012. – с. 271-275.

132. Шегда А.В. Ризики в підприємстві: оцінювання та управління: Навч. посіб. / А.В. Шегда, М.В. Голованенко; за ред. А.В. Шегди. – К.: Знання, 2008. – 271 с.

133. Цал-Цалко Ю.С. Фінансова звітність підприємств та її аналіз [Текст] : навч.посіб. /Ю.С.Цал-Цалко. -2-е вид.,перероб. і доп. –К.: ЦУЛ, 2002.– 360с.

134. Яремко І.Й. Інструментарій фінансового регулювання інноваційного розвитку підприємств / І.Й. Яремко, В.Д. Шквір // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. - 2012. - №722. - С. 285- 292.

135. Glyshko O.V. Estimation of economic sustainability of the enterprise: the evaluation methods / О.В. Глушко // Економіка і менеджмент: матеріали III Міжнародної конференції молодих вчених ЕМ-2013 (м. Львів, 21-23 листопада 2013 р.) / Національний університет „Львівська політехніка”, 2013. – С. 18-19 (0,23 друк. арк.). (4th international youth science festival „Litteris et artibus”: Economic & management: proceedings of the 3rd international conference of young scientists ЕМ-2013. – Львів)

136. Kuzhel V. The theoretical basis of investment support of the development of the enterprises of agro food sphere. / V. Kuzhel// Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Науковий збірник. Серія «Економічні науки». – 2014. - № 1(72). – С. 144-149.

137. Kirichenko N. Methodology of efficiency determination of introduction the innovations in activity agrarian enterprises //British Journal of Science Education and Culture, №1.(5) (January - June). Volume IV. “London University Press”. London, 2014. – P. 427-432

138. Maslennikov E.I. Leaving of fixed assets in the budgetary establishments: [Електронний ресурс] / E.I. Maslennikov, K.V.

Kovtunenکو, E.A. Siduk // Економіка: реалії часу: наук. журн. – 2014. – № 4(14). – С. 89-93. – Режим доступу: <http://http://economics.opu.ua/files/archive/2014/No4/89-93.pdf>.

139. Maslennikov E.I. Specificity spending budget institutions in terms of budget accounting reform in Ukraine: [Електронний ресурс] / E.I. Maslennikov,

140. K.V. Kovtunenکو, O.V. Lirnyk // Економіка: реалії часу: наук. журн. – 2014. – № 5(15). – С. 103-107. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/No5/103-107.pdf>

141. Mytyay O. Food security: macro-and microeconomic aspects/ O.V. Mytyay // Economy and finances .- Germany. Vol. 1 - Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland. : 2014.- P. 256-258

142. Prahalad C. K. Profits and poverty / C. K. Prahalad [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.economist.com/business/displaystory.cfm?story_id=E1_PTDQQJR

143. Sharpe W.F. Simplified model for portfolio analysis // Management Sci. - 1963. - Vol.9, N2. - P. 277-293.

144. Тарельник Н. В. Розробка системи ризик-менеджменту при страхуванні ризиків в аграрній сфері / Н. В. Тарельник // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит. – 2011. – №1.- С. 374-377.

145. Смоленюк Р.П. Інноваційна основа переводу сільського господарства на інтенсивний шлях розвитку / Р.П. Смоленюк // Інноваційна економіка. – 2014. – № 3. – С. 31-40.

146. Навроцький С.А. Страховий захист як метод зниження виробничо- господарських ризиків сільськогосподарських підприємств / С.А. Навроцький

147. // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». – 2007. – № 1. – С. 41-50.

148. Навроцький С.А. Стан та тенденції розвитку сільськогосподарського страхування / С.А. Навроцький // Наука й економіка: науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – 2012. – Вип. 1(25). – С.61-69.

149. Навроцький С.А. Розвиток державної фінансової підтримки страхування малого агробізнесу / С.А. Навроцький // Наука й економіка: науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – 2012. – Вип. 2(27). – С.57-59.

150. Николова Н. Екологообразное взаимодействие между природните и икономическите фактори в земеделието на България /

Н. Николова // Почвозн., агрохим. и екол. – 2006. – Т. 33. – № 5. – С. 40-42.

151. Олійник Я.Б. Механізм державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки / Я.Б. Олійник // Економіка АПК. – 2002. – № 12. – С.66-70.

152. Хлистун О. А. Альтернативні джерела підтримки та зміцнення економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери / О. В. Митяй, О. А. Хлистун // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: “Економічні науки”. – Вип. 9-1. – Ч.1. – 2014. – С. 57-60.

153. Хлистун О. А. Науково-методологічні критерії формування механізму досягнення економічної безпеки підприємствами [Електронний ресурс] / О. В. Митяй, О. А. Хлистун // Глобальні та національні проблеми економіки. – Випуск №2. – грудень 2014 р. – Миколаїв. – С. 630-633. Режим доступу до журн.: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/128.pdf>

154. Хлистун О. А. Фінансова захищеність економічної діяльності аграрних підприємств / О. А. Хлистун // Агросвіт. 2014, - №1. – С.50-55

155. Хлистун О. А. Аналіз рівня економічної захищеності переробних підприємств / П. К. Бечко, О. А. Хлистун // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип.1(8). – Т. 1. – Полтава: ПДАА – 2014. – С. 60-

156. (авторський внесок полягає в апробації методичного підходу до виконання аналізу рівня економічної захищеності підприємств)

157. Хлистун О. А. Концептуальні аспекти формування механізму антикризового управління галуззю харчової промисловості АПВ [Електронний ресурс] / Солтик Я. В., Негоденко В. С., Хлистун О. А. // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 5 (10). – С.46-54. – Режим доступу до журн.: <http://www.economics.opu.ua/files/archive/2013/n5.html>

158. Хлистун О. А. Фінансова захищеність економічної діяльності аграрних підприємств / О. А. Хлистун // Науково - практичний журнал

159. «Агросвіт». – 2014. – С. 50- 55.

160. Хлистун О. А. Формування змісту фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери / О. А. Хлистун // Вісник Чернігівського державного технологічного університету № 2

(74), 2014 – С.187-195.

161. Хлистун О. А. Формування фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери / О. А. Хлистун // Вісник Кібіт – 2014.– Випуск №3 (25) – С. 108-112

162. Хлистун О. А. Методичні основи діагностики економічної діяльності м'ясопереробних підприємств / О. А. Хлистун // Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор», 2014.- №1(33).- С. 64-69.

163. Матусова О.М. Розвиток малого підприємництва на селі в сучасних умовах: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Матусова Олена Миколаївна. – Х.: Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, 2009. – 192 с.

164. Махортов Ю.О. Сучасний стан і перспективи розвитку фермерства в Україні / Ю.О. Махортов, В.Л. Дмитренко // Вісник аграрної науки. – 2003. – № 6. – С. 73-76.

165. Мельник Л.Л. Сутність і особливості класифікації приватних господарств в аграрній сфері економіки / Л.Л. Мельник // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 69-72

166. Мельник Л.Ю. Приватні господарства в аграрному виробництві: [монографія] / Л.Ю. Мельник, О.А. Любович, Л.Л. Мельник. – Дніпропетровськ: Січ, 2009. – 169 с.

167. Мельник Л.Ю. Колективні форми сільськогосподарського виробництва: економічний потенціал і проблеми ефективного функціонування/ Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко // Економіка АПК. – 2003. – № 7. – С. 23-28.

168. Мельник Л.Ю. Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції і перспективи / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 11-17.

169. Мельник Л.Ю. Особистий сектор сільськогосподарського виробництва: стан, тенденції та перспективи / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко

170. // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 119-126.

171. Мельничук Д.О. Шляхи реформування ринкової системи в сільському господарстві / Д.О. Мельничук, В.П. Галушко // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 19.

172. Месель-Веселяк В.Я. Комплексне вирішення аграрної реформи / В.Я. Месель-Веселяк // Соціально-економічна модель постреформованого розвитку агропромислового виробництва в Україні. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – С. 243-247.

173. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва / В.Я. Месель-Веселяк. – К.: Інститут аграрної економіки, 2009. – 272 с.

174. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектора України: здобутки і проблеми / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2003. – № 5. – С. 3-8.

175. Підприємницька діяльність: стратегія економічного розвитку / За ред. д.е.н., проф. А.В. Чупіса. – 2-ге вид., перерб. і доп. – Суми: Довкілля, 2005. – 370 с.

176. Плиса В.Й. Страхування: Довідник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 197с.

177. Плиса В.Й. Управління ризиком фінансової стійкості підприємства

178. // Фінанси України. – 2001. – №1. – С. 67-72.

179. Полчанов А. Агрострахування, як складова продовольчої безпеки держави [Текст] / А. Полчанов // Вісник КНТЕУ. – 2013. № 4 – С. 48–57.

180. Пралієв Г.С. Державна підтримка сільськогосподарських виробників, як фактор забезпечення продовольчої безпеки [Електронний ресурс] / Алматинський інститут неперервної освіти. – Режим доступу: [\www/ URL: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69356.doc.htm](http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69356.doc.htm)

181. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України № 1102 від 25.08.2004 року. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

182. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції: закон України № 1447-VI від 04.06.2009 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

183. Про державну підтримку малого підприємництва: закон України № 2063-III від 19.10.2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2063-14>

184. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: закон України № 1775-III від 01.06.2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi->

bin/laws/main.cgi?nreg=1775-14

185. Шабатура Т.С. Ідентифікація загроз фінансової безпеки підприємств птахівництва Одеської області / Т.С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету: Науково-методичний журнал. Серія: фінанси і кредит. – 2012. – №1(32). – с.95-100.

186. Шабатура Т.С. Управління фінансовою безпекою підприємств птахівництва в контексті формування фінансових потоків / Т.С. Шабатура // Вісник Тернопільського національного університету: Науковий журнал. Вип. 5-1. – 2012. – с. 252-259.

187. Шабатура Т.С. Формування системи фінансової безпеки підприємств птахівництва / Т.С. Шабатура // Облік і фінанси. – 2012. – №4(58). – с. 69-74.

188. Шалигіна І.В. Розвиток агрострахування в Україні / І.В. Шалигіна // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». – 2011. – № 1. – С. 33-38.

189. Шинкаренко Р. Индексное страхование – основные положения и международная практика [Электронный ресурс] / Р. Шинкаренко. – Режим доступа: <http://forinsurer.com/public/06/10/02/2586>.

190. Шолойко А.С. Законодавче забезпечення державної фінансової підтримки виробництва сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах / А.С. Шолойко // Економіка АПК. – 2010. – №12. – С. 94-97.